

महाराष्ट्र शासन

विधि व न्याय विभाग

सन १९५० चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक २१
हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन अधिनियम, १९५०
(दिनांक ८ ऑगस्ट २०१७ पर्यंत सुधारित)

Hyderabad Act No. XXI of 1950
The Hyderabad Tenancy And Agricultural
Lands Act, 1950

(As modified upto the 8th August 2017)

व्यवस्थापक, शासकीय मध्यवर्ती मुद्रणालय, मुंबई यांनी भारतात मुद्रित केले आणि संचालक, शासन मुद्रण व लेखनसामग्री व प्रकाशने संचालनालय, महाराष्ट्र राज्य, मुंबई यांनी प्रकाशित केले.

२०१७

[किंमत : रुपये १२६.००]

सन १९५० चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक २१
हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन अधिनियम, १९५०

अनुक्रमणिका

विभाग १

प्रारंभिक

कलमे.	पृष्ठे
१. लघु संज्ञा, व्याप्ति व प्रारंभ	३
२. व्याख्या	३

विभाग २

कुटुंबास धारण करता येतील इतक्या जमिनी

३. स्थानिक क्षेत्रे निर्दिष्ट करणे	६
४. कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीचे क्षेत्र ठरविणे	६

विभाग ३

कुळे

सामान्य उपबंध

४-अ. मालमत्ता हस्तांतरण अधिनियम, १८८२ याचा विभाग ५ लागू होणे	८
५. कुळे म्हणून समजण्यात येणारे इसम	८
६. मुदत संपल्यामुळे कुळवहिवाट रद्द न होणे	९
७. हक्कनोंदणीपत्रकांत किंवा गावाच्या इतर दफतरात कुळवहिवाटीचे हक्क नोंदणे	९
८. एखादा इसम कूळ आहे किंवा कसे या प्रश्नाचा तहसीलदाराने निर्णय केला पाहिजे	९
९. (वगळण्यात आले)	९
१०. (वगळण्यात आले)	९
११. कमाल खंड	१०
१२. खंड	११
१३. खंड भरण्याची पात्रता	११
१४. मजुरीच्या स्वरूपात खंड स्वीकारण्यास मनाई	११
१५. ह्या अधिनियमाच्या उपबंधाचे उल्लंघन करून वसूल केलेला खंड परत करणे व इतर शास्ति	१२
१६. सर्व उपकर वगैरे रद्द करणे	१२
१७. वाजवी खंडासंबंधी चौकशी	१२
१८. खंड तहकूब करणे किंवा त्याची सूट देणे	१३

दोन

कलमे.	पृष्ठे
१९. कुळवहिवाट रद्द करणे	१४
१९-अ. स्वाधीन केल्यानंतर जी जमीन किंवा तिचा भाग ठेवून घेण्याचा भूमिधारकास हक्क नाही ती जमीन किंवा तिचा भाग अधिक आहे, असे जाहीर करणे.	१५
२०. राहत्या घरातून काढून टाकण्यास मनाई	१६
२१. ज्या जागेवर कुळाने राहते घर बांधले असेल ती जागा खरेदी करण्याचा कुळाचा अग्रवर्णाधिकार	१६
२२. शेतमजूर व कारागीर यांची राहती घरे	१७
२३. आपण लावलेल्या झाडांवर कुळाचा हक्क	१७
२४. नैसर्गिकरीत्या वाढणाऱ्या झाडांच्या उत्पन्नावरील हक्क	१७
२५. हद्दीच्या निशाण्या सुस्थितीत राखण्यास कुळे जबाबदार असणे	१७
२६. जमिनीचे संरक्षण करणाऱ्या बांधांच्या दुरुस्त्या	१८
२६-अ. सुधारणा अंशदान	१८
२७. काही बाबतीत कुळवहिवाट रद्द करण्याविरुद्ध दाद	१८
२८. खंड न भरल्यामुळे कुळवहिवाट रद्द करण्याविरुद्ध दाद	१९
२९. खंडाबद्दल पावत्या	१९
३०. पोट-विभागणी, पोट-पट्ट्याने देणे व अभिहस्तांकन यांस प्रतिषेध	२०
३१. न्यायालयाच्या आदेशिकेअन्वये जप्त करणे किंवा विकणे यास मनाई	२०
३२. कब्जा घेण्याची कार्यरीती	२०
३३. कुळास असलेल्या हक्कास व विशेष अधिकारांस बाध न येणे	२१

विभाग ४

संरक्षित कुळे.

३४. संरक्षित कुळे	२१
३५. हक्कांबाबत निर्णय	२३
३६. संरक्षित कुळाने कब्जा परत घेणे	२४
३७. कलम ३४ अन्वये हक्क नसलेले इसम विवक्षित परिस्थितीत संरक्षित कुळे म्हणून समजणे	२४
३७-अ. हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५५ च्या सुरुवातीस कूळ म्हणून जमीन धारण करणारे इसम संरक्षित कुळे म्हणून समजणे.	२५

विभाग ४-अ

संरक्षित कुळे, सामान्य कुळे व भूमिधारक यांचे हक्क.

३८. जमीन खरेदी करण्याचा संरक्षित कुळाचा हक्क	२५
३८-अ-१. कलम ३८ अन्वये कुळाने खरेदी केलेल्या जमिनीवर असलेले भार ठरविण्याचा न्यायाधिकारणाचा अधिकार.	३१

तीन

कलमे.	पृष्ठे
३८-अ. भूमिधारक आणि संरक्षित कूळ किंवा यथास्थिति सामान्य कुळ यांच्यामध्ये वाजवी किंमत ठरली असेल त्या बाबतीत कार्यरीती	३२
३८-ब. संरक्षित कुळाच्या किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाच्या फायद्यासाठी भूमिधारक आपले हक्क सोडून देण्यास तयार असेल त्या बाबतीत कार्यरीती.	३३
३८-क. (वगळण्यात आले).	३४
३८-ड. (वगळण्यात आले).	३४
३८-ई. संरक्षित कुळांनी धारण केलेल्या जमिनीची मालकी अधिसूचित तारखेपासून त्यांच्याकडे हस्तांतरित झाली आहे असे समजणे.	३४
३८-फ. कलम ३७-अ अन्वये संरक्षित कुळे म्हणून समजल्या जाणाऱ्या कुळांकडे जमिनीची मालकी हस्तांतरित करणे	३६
३८-ग. अधिसूचित तारखेपासून कुळांकडे जमिनीची मालकी हस्तांतरित करणे	३६
३८-ह. अधिसूचित तारखेनंतर निर्माण केलेल्या कुळवहिवाटीखाली जमीन धारण करणाऱ्या कुळाचा जमीन खरेदी करण्याचा हक्क	३७
३९. संरक्षित कुळांचा किंवा यथास्थिति सामान्य कुळांचा जमिनीची अदलाबदल करण्याचा हक्क	३८
४०. कुळांचे हक्क वंशपरंपरेने प्राप्त होण्याजोगे असणे	३८
४१. संरक्षित कुळाने किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाने केलेल्या सुधारणांबद्दल नुकसानभरपाई	३९
४२. कुळाचा शेतघर बांधण्याचा हक्क	३९
४३. कर्जासाठी तारण म्हणून संरक्षित कुळाने किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाने गहाण ठेवणे किंवा त्यावर भार निर्माण करणे	४०

विभाग ४ ब

भूमिधारकांनी जातीने जमीन कसण्यासाठी कुळवहिवाट रद्द करणे.

४४. जातीने जमीन कसण्यासाठी भूमिधारकाने कुळवहिवाट रद्द करणे	४०
४४-अ. कलम ४४ च्या उपबंधामुळे कुळाच्या जमीन खरेदी करण्याच्या हक्कास बाध न येणे	४२
४५. भूमिधारकाने एक वर्षाच्या आत जमीन कसली नाही तर त्याने तिचा कब्जा परत देणे	४३
४६. कब्जा परत मिळविण्यासाठी कुळाकडून अर्ज	४४

विभाग ४ क

४६-अ. व्याख्या	४४
४६-ब. कुळवहिवाट रद्द करण्याचा भूमिधारकाचा अधिकार	४४
४६-क. अनिर्णित असलेल्या कामकाजाचे जिल्हाधिकाऱ्याकडे व राज्य सरकारकडे हस्तांतरण करणे	४५
४६-ड. भूमिधारकाकडून जमीन खरेदी करण्याचा कुळाचा अधिकार	४५
४६-इ. बचाव	४६

चार

कलमे.

पृष्ठे

विभाग ५

शेतजमिनींच्या हस्तांतरणावर निर्बंध.

४७.	शेतकरी नसलेल्या इसमाकडे हस्तांतरण करण्यास मनाई	४६
४७-अ.	खऱ्याखऱ्या औद्योगिक वापरासाठी शेतकरी नसलेल्या व्यक्तींकडे हस्तांतरण.	४९
४८.	विशिष्ट इसमास शेतजमिनीची विक्री करणे	५२
४९.	सहकारी बँकेने केलेली किंवा तिच्या नावे केलेली विक्री वगळणे	५४
५०-अ.	विभाग ५ चे उपबंध विवक्षित बाबतीत लागू नसणे	५४
५०-ब.	ह्या अधिनियमान्वये खरेदी केलेल्या किंवा विकलेल्या जमिनीच्या हस्तांतरणावर निर्बंध	५४
५०-क.	जमिनीची विक्री किंवा खरेदी करण्यासाठी तिची वाजवी किंमत	५५

विभाग ५-अ [वगळले]

विभाग ६

लागवडीस न आणलेल्या, अयोग्यरीत्या लागवड केलेल्या जमिनींची

किंवा अधिक जमिनींची व्यवस्था व संपादन.

५१.	जमिनीची व्यवस्था स्वतःकडे घेण्याचा अधिकार	५५
५२.	व्यवस्था हाती घेतल्याचे परिणाम	५६
५३.	व्यवस्था बंद करणे	५७
५३-अ.	धारण केलेल्या जमिनीची खानेसुमारी आणि शेतीविषयीचा तपशील	५८
५३-ब.	[वगळण्यात आले]	५८
५३-क.	अधिक जमिनीची व्यवस्था स्वतःकडे घेणे व त्याबद्दल नुकसानभरपाई देणे	५८
५३-ड.	ग्रामपंचायतीची किंवा सहकारी कृषी संस्थांची व्यवस्थापक म्हणून नेमणूक	५९
५३-ई.	अधिक जमीन पट्ट्याने देण्यात अग्रतेचा क्रम	५९
५३-फ.	जमिनी खरेदी करण्याचा पट्टेदारांचा हक्क	५९
५३-ग.	जमिनी संपादन करण्याचा अधिकार	५९
५३-ह.	(वगळण्यात आले).	६०

विभाग ७

वगळण्यात आला	६०
--------------	----	----	----	----

विभाग ८

वगळण्यात आला	६०
--------------	----	----	----	----

विभाग ९

न्यायाधिकरणाची रचना, कार्यरीती व प्राधिकाऱ्यांचे अधिकार, अपिले, वगैरे.

८७.	न्यायाधिकरण	६०
८७-अ.	(वगळण्यात आले)	६२
८८.	तहसीलदार, न्यायाधिकरण व कलेक्टर यांची जादा कामे व ग्रामपंचायतीकडे किंवा सहकारी कृषी संस्थेकडे अधिकार सोपविणे.	६२
८८-अ.	कामकाजाची सुरुवात	६२
८९.	कार्यरीती	६३
८९-अ.	तहसीलदारांमध्ये कामकाज वाटून देणे.	६३
८९-ब.	कामकाज निर्णयासाठी पाठविण्याचा कलेक्टरचा अधिकार	६३
८९-क.	एकाच कुळाने निरनिराळ्या क्षेत्रांत धारण केलेल्या जमिनीच्या बाबतीत नमोद्विष्ट न्यायाधिकरणाने कामकाज चालविणे.	६४
८९-ड.	कलम ३२, पोट-कलम (३-अ) खालील चौकशीतील जिल्हाधिकाऱ्याची शक्ती ; आदेशाची फेरतपासणी व अंमलबजावणी याच्या संबंधातील उपबंध	६४
९०.	अपिले व फेरतपासणी	६५
९०-अ.	अपिले निर्णयासाठी पाठविण्याचे व काढून घेण्याचे कलेक्टरचे अधिकार	६६
९०-ब.	फेरतपासणी करण्याचा कलेक्टरचा अधिकार	६६
९१.	फेरतपासणी	६७
९२.	अपिले किंवा फेरतपासणीसाठी केलेले अर्ज यात चालवावयाचे अधिकार	६७
९३.	मुदत	६८
९४.	आदेशांची अंमलबजावणी	६८
९५.	न्यायालय शुक्ल	६८
९५-अ.	चौकशी व कामकाज न्यायालयीन कामकाज असणे	६८
९५-ब.	(वगळण्यात आले).	६८

विभाग १०

अपराध व शास्ती.

९६.	अपराध व शास्ती	६९
९६-अ.	शास्तीसंबंधी सामान्य उपबंध	७०

विभाग ११

संकीर्ण.

९७.	नियम	७०
९८.	संक्षिप्तपणे कामकाज चालवून काढून टाकणे	७१
९८-अ.	दिनांक १ डिसेंबर १९५७ पूर्वी केलेले अन्यसंक्रमण इत्यादी वैध ठरविणे	७१

कलमे.	पृष्ठे
९८-ब. दिनांक १ डिसेंबर १९५७ आणि सुधारणा अधिनियम, १९५७ याच्या प्रारंभाची तारीख यांच्या दरम्यानच्या मुदतीत केलेली काही अन्य संक्रामणे, इत्यादी, अवैध असणे.	७३
९८-क. जिचे अन्य संक्रामण अवैध आहे अशा जमिनीची विल्हेवाट लावण्याबाबत	७४
९८-क-१. दिनांक ९ जुलै १९६५ पूर्वी करण्यात आलेली जमिनीची विवक्षित अन्य संक्रामणे, हस्तांतरणे इ. अवैध नसणे.	७६
९८-क-२. शर्तीचा भंग केल्यामुळे ज्या जमिनीचे अन्य संक्रामण, पट्टा किंवा गहाण अवैध आहे अशा जमिनीची विल्हेवाट.	७६
९८-ड. कलम ९८-क अन्वये विल्हेवाट लावली जाण्यास पात्र असलेल्या जमिनी तात्पुरत्या पट्ट्याने देणे	७७
९९. क्षेत्राधिकारास प्रतिबंध	७८
९९-अ. या अधिनियमान्वये निर्णय द्यावयाचे मुद्दे ज्यांत अंतर्भूत असतील असे दावे	७८
१००. नियंत्रण	७८
१००-अ. महसूल मंडळाकडे अधिकार सोपवून देणे	७९
१०१. निस्तारण	७९
१०२. विभाग ६ अन्वये व्यवस्था हाती घेतलेल्या किंवा प्रतिपालक अधिकरण वगैरेच्या जमिनीस अधिनियमाचे काही उपबंध लागू नसणे.	७९
१०२-अ. विवक्षित जमिनी या अधिनियमाच्या कक्षेतून वगळणे आणि माफीसंबंधीच्या अटी, इत्यादी	८०
१०२-ब. माफी काढून घेण्याचा सरकारचा अधिकार	८०
१०२-क. व्यवस्थेखाली घेतलेल्या जमिनीस अधिनियमाचे विवक्षित उपबंध लागू नसणे	८१
१०२-कक. विवक्षित पट्ट्याच्या बाबतीत अधिनियमाचे उपबंध लागू नसणे.	८२
१०३. रद्द करणे व बचाव	८२
१०४. अधिनियमाचा इतर अधिनियमांवर प्रभाव असणे	८३

सन १९५० चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक २१.

^१हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन अधिनियम, १९५०*

ह्या अधिनियमांत पुढील आदेश व अधिनियम या अन्वये अनुकूलन, रूपभेद व सुधारणा करण्यात आल्या आहेत :—

सन १९५१ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक १३.

सन १९५१ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक २३.

सन १९५४ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक ३.

सन १९५६ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक ३.

सन १९५६ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक ४०.

मुंबई (हैदराबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६.

सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२.

सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२.

सन १९६० चा मुंबई अधिनियम क्रमांक २०.

महाराष्ट्र विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९६०.

सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८.

^१दिनांक १० जून १९५० रोजीचे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक ५४, यात प्रसिद्ध केलेला.

* हा अधिनियम व त्यात सुधारणा करणारे पुढील सर्व अधिनियम म्हणजे—सन १९५१ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक १३, सन १९५१ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक २३, सन १९५४ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक ३, सन १९५६ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक ३, सन १९५६ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक ४०, याचे कलम ४८, सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, सन १९५० चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक २१ याच्याशी सन १९६० चा मुंबई अधिनियम क्रमांक २० याचे कलम २२ व द्वितीय अनुसूचीचा जेथवर संबंध असेल तेथवर त्याचे कलम २२ व द्वितीय अनुसूची, सन १९६० चा महाराष्ट्र अध्यादेश क्रमांक ४, याच्या कलम २ मध्ये समाविष्ट असलेले उपबंध, सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८ व मुंबई (हैदराबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६ व महाराष्ट्र विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९६० यातील ज्या उपबंधान्वये सन १९५० चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक २१, हा अनुकूल करून घेतला किंवा त्यात फेरफार करण्यात आले ते उपबंध, सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५ याअन्वये रद्द करण्यात आले व पुन्हा अधिनियमित करण्यात आले.

- सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २७ †
 सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५
 सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९
 सन १९६५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५ (१-१२-६५) †
 सन १९६६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४१
 सन १९६९ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४९
 सन १९७४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३५
 सन १९७५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २१ (१५-९-१९७५) †
 सन १९८२ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ५
 सन १९९४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८ (३-२-१९९४) †
 सन २००५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २५ (१७-५-२००४) † ‡
 सन २०१४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १ (१७-२-२०१४) †
 सन २०१४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १० (२७-५-२०१४) †
 सन २०१६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १ (१-१-२०१६) †
 सन २०१६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २० (७-५-२०१६) †

† हैदराबाद कुळवहिवाट व शेत जमीन (पुन्हा अधिनियमित करणे, वैधकरण व आणखी सुधारणा) अधिनियम, १९६१ (सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५) यांचे कलम ३, पुढीलप्रमाणे आहे :—

३. वैधकरण व उल्लेखांचा अर्थ लावणे.— (१) कोणत्याही न्यायालयाचे निकालपत्र, हुकूमनामा किंवा आदेश यात काहीही असले तरी, हैदराबाद विधिग्राह्यता व संदर्भाची बांधणी कुळवहिवाट व शेतजमीन अधिनियम, १९५० किंवा त्यांत वेळोवेळी सुधारणा करणारे इतर अधिनियम याअन्वये किंवा तदनुसार प्रदान करण्यात आले आहेत असे गृहीत धरून चालविलेल्या अधिकारात केलेल्या गोष्टी किंवा उपाययोजना किंवा पार पाडलेली कामे किंवा जी तदन्वये पार पाडण्यात आली आहेत असे गृहीत धरण्यात येत आहेत अशी कोणतीही कामे (यात इतर गोष्टीबरोबरच काढलेली कोणतीही अधिसूचना किंवा आदेश, केलेले कोणतेही नियम, नेमणूका किंवा कायम केलेल्या कोणत्याही गोष्टी, जाहीरनामा, दिलेला निर्णय, अधिग्रहण केलेली किंवा विल्हेवाट लावलेली कोणतीही जमीन, वर्ग केलेली कोणतीही अपिले किंवा कामकाज, कोणतेही न्यायालय, न्यायाधिकरण, सरकार किंवा इतर प्राधिकारी यांनी दिलेला कोणताही आदेश किंवा दिलेला कोणताही निर्णय, दिलेली कोणतीही मंजूरी किंवा परवानगी, प्रदान केलेले कोणतेही अधिकारी किंवा विशेषाधिकार, लादलेली कोणतीही कर्तव्ये, निर्बंध, प्रतिषेध, जबाबदाऱ्या, दायित्व किंवा शास्ती, निश्चित केलेला कोणताही खंड किंवा वाजवी किंमत, मंजूर केलेला पट्टा, अनिर्णित कामकाजाबाबत दिलेली तहकुबी किंवा मनाई हुकूम, दिलेली माफी किंवा परत करावयाच्या रकमा, वसूल केलेले कोणतेही अंशदान, ताब्यात घेतलेल्या जमिनींची व्यवस्था, कोणतेही मालकी हक्काचे हस्तांतरण किंवा बेदाखल करण्याबाबतच्या किंवा कब्जा परत दिल्याबाबतच्या गोष्टी, वैध किंवा अवैध ठरविण्यात आलेली अभिहस्तांकने, दिलेली किंवा काढून घेतलेली कोणतीही माफी, प्रदान केलेले कोणतेही अधिकार, आणि जे कोणतेही दावे किंवा कामकाज चालविण्यास प्रतिबंध केला असेल असे कोणतेही दावे किंवा कामकाज यांचा समावेश होतो), ही पुन्हा अधिनियमित केलेल्या हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन अधिनियम, १९५० अन्वये किंवा पुन्हा अधिनियमित केलेल्या सुधारणा विधिअन्वये वेळोवेळी सुधारणा केलेल्या व अशा गोष्टी व उपाययोजना ज्या तारखेस करण्यात आल्या त्या तारखेस अंमलांत असलेल्या सदरहू अधिनियमान्वये वैध व कार्यक्षम रीतीने करण्यात किंवा पार पाडण्यात आल्या होत्या असे समजले पाहिजे; आणि उक्त अधिनियमाचे उपबंध किंवा त्यात वेळोवेळी सुधारणा करणाऱ्या अधिनियमाचे उपबंध ही अशी गोष्ट किंवा उपाययोजना ज्यावेळी करण्यात आली त्या तारखेस वैधरित्या अंमलात नव्हते केवळ याच कारणामुळे त्याबाबत कोणत्याही न्यायालयात किंवा न्यायाधिकरणात किंवा राज्य सरकारपुढे किंवा कोणत्याही प्राधिकाऱ्यापुढे कोणताही दावा किंवा इतर वैध कारवाई दाखल करता कामा नये किंवा चालू ठेवता कामा नये.

(२) हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन अधिनियम, १९५० यासंबंधी किंवा त्या अधिनियमात केलेल्या कोणत्याही सुधारणासंबंधी, किंवा वेळोवेळी सुधारलेल्या त्या अधिनियमासंबंधी अंमलात असलेल्या (किंवा राज्य विधानमंडळाने संमत केलेल्या किंवा केलेल्या परंतु अंमलात नसेल अशा) कोणत्याही विधीत किंवा कोणत्याही लेखात किंवा दस्तऐवजात असलेल्या उल्लेखाचा अर्थ, या अधिनियमान्वये पुन्हा अधिनियमित करण्यात आलेल्या त्या अधिनियमासंबंधी, किंवा सुधारणा विधिअन्वये सुधारणा करण्यात आलेल्या त्या अधिनियमासंबंधीचा उल्लेख आहे असे समजले पाहिजे.

‡ ही खूण अधिनियमाचा प्रारंभाचा दिनांक दर्शविते.

‡ कलम ८९-अ चे पोटकलम (४) च्या स्थायीकरणामुळे खंड (अअ) तील तरतूद १७ मे २००४ रोजी अंमलात आणल्याचे समजण्यात येईल.

१९५० चा
हैदरा.
अधि. २१.

१९५० चा
हैदरा.
अधि. २१.

१९५० चा
हैदरा.
अधि. २१.

ज्याअर्थी, शेतजमिनीचे भूमिधारक व कुळे यांजमधील संबंध व अशा जमिनीचे अन्य संक्रामण यांचे नियमन करणारा विधि सुधारणे इष्ट आहे ;

आणि ज्याअर्थी, शेतजमिनीचे बेसुमार तुकडे होण्यास प्रतिबंध करणे भूमिधारकास शक्य होणे, विवक्षित परिस्थितीत शेतजमिनीची व्यवस्था स्वतःकडे घेण्याचा सरकारला अधिकार देणे. (* * *) आणि उपरोक्त कारणास आनुषंगिक असलेल्या बाबींसाठी आणखी तरतूद करणे इष्ट आहे.

त्याअर्थी, याद्वारे पुढीलप्रमाणे अधिनियम करण्यात आला आहे :-

विभाग १

प्रारंभिक

१. (१) या अधिनियमास हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन अधिनियम, १९५०, असे म्हणावे. लघु संज्ञा व्याप्ति व प्रारंभ.
- (२) तो ^१[महाराष्ट्र राज्याच्या] संबंध ^२[हैदराबाद प्रदेशास] लागू आहे.
- (३) तो ताबडतोब अंमलात येईल.
२. (१) विषयात किंवा संदर्भात एतद्विरुद्ध काही नसल्यास, ह्या अधिनियमात— व्याख्या.
- (अ) “शेतकी” या संज्ञेत, तिचे व्याकरणदृष्ट्या होणारे फेरफार आणि तत्सम शब्दप्रयोग धरून, पुढील गोष्टींचा समावेश होतो :-
 - (१) बागायत.
 - (२) पिके, गवत किंवा बागायतीचें उत्पन्न काढणे.
 - (३) दूधदुभत्याचा धंदा करणे [* *]
 - (४) कोंबड्या पाळण्याच्या धंदा करणे आणि गुराढोरांची निपज करणे.

^४[आणि]

^४[(५) गुरे चारणे] ;

परंतु तीत फक्त लाकडे तोडण्याचा समावेश होत नाही ;

(ब) “शेतकरी” या संज्ञेचा अर्थ, जातीने जमीन कसणारा इसम असा समजावा ;

(क) “शेतजमीन” या संज्ञेचा अर्थ, शेतकीसाठी वापरण्यात येणारी किंवा वापरता येईल ^४[किंवा जंगले वाढविण्यासाठी राखून ठेवली असेल] अशी जमीन, असा समजावा आणि तीत पुढील जमिनीचा समावेश होतो :-

(१) पडीत जमीन,

(२) शेतजमिनीस लागून असलेल्या शेतावरील इमारतींच्या जागा; आणि

(३) शेतकरी, शेतमजूर किंवा कारागीर यांच्या भोगवट्यांत असलेल्या राहत्या घरांच्या जागा व अशा राहत्या घरांस लागू असलेली जमीन ;

^४[(कक) “मूल भूमि” या संज्ञेचा अर्थ, ज्या जमिनीचें क्षेत्रफळ, संबंधित स्थानिक क्षेत्रासाठी कलम ४ अन्वये ठरविलेल्या कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीच्या क्षेत्रफळाच्या एक-तृतीयांशा इतके असेल ती जमीन असा समजावा];

^१ “सहकारी कृषि संस्थांच्या नोंदणीची तरतूद करणे” हा मजकूर, सन १९६० चा मुंबई अधिनियम क्रमांक २० याच्या दुसऱ्या अनुसूचीअन्वये गाळण्यात आला.

^२ “मुंबई राज्याच्या” या मजकुराऐवजी हा मजकूर महाराष्ट्र विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९६०, कलम ४ अन्वये दाखल करण्यात आला.

^३ हे शब्द “हैदराबाद राज्यास” या शब्दाऐवजी मुंबई (हैदराबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६ अन्वये दाखल करण्यात आले.

^४ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक २९, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, अन्वये सुधारणा केली.

^१[(कड) “कलेक्टर” या संज्ञेत, हैदराबाद जमीन महसूल अधिनियम याअन्वये कलेक्टरची कर्तव्ये बजाविणारा व अधिकार चालविणारा साहाय्यक कलेक्टर किंवा डेप्युटी कलेक्टर याचा किंवा ह्या अधिनियमान्वये कलेक्टरची कामे पार पाडण्यासाठी राज्य सरकारने खास अधिकार दिलेला कोणताही इतर अधिकारी याचा समावेश होतो.]

२* * * *
३* * * *

^४[(फ) “कसणे” या संज्ञेचा अर्थ, कोणते ही शेतीचे काम करणे, असा समजावा ;

(ग) “जातीने जमीन कसणे” या संज्ञेचा अर्थ, स्वतःसाठी—

(१) स्वतःच्या अंगमेहनतीने, अथवा

(२) स्वतःच्या कुटुंबांतील कोणत्याही इसमाच्या अंगमेहनतीने, अथवा

^४[(३) स्वतःच्या किंवा स्वतःच्या कुटुंबांतील कोणत्याही इसमाच्या प्रत्यक्ष देखरेखीखाली मजुरीने कामावर लावलेल्या मजुरांकरवी अथवा रोख रकमेत किंवा मालाच्या रूपात, परंतु पिकाच्या हिश्याच्या रूपांत नव्हे, द्यावयाच्या वेतनावर ठेवलेल्या नोकरांकरवी

जमीन कसणे, असा समजावा.]

स्पष्टीकरण.—अविभक्त हिंदु कुटुंबांच्या बाबतीत, जर अशी जमीन अशा कुटुंबातील कोणत्याही इसमाकडून कसण्यात येत असेल तर, ती जातीने कसण्यात येते असे समजले पाहिजे ;

^४[(ह) “ कुटुंबास धारण करता येईल इतकी जमीन ” या संज्ञेचा अर्थ, ज्या जमिनीचे क्षेत्र जमीन ज्या स्थानिक क्षेत्रांत असेल त्या क्षेत्रात, व ज्या प्रकारची असेल त्या प्रकाराकरिता कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीचे क्षेत्र म्हणून कलम ४ अन्वये कोणत्याही प्रकारच्या जमिनीबाबत ठरविलेल्या क्षेत्राइतके असेल ती जमीन, असा समजावा ;]

५* * * *

(ज) “ जमीन ” या संज्ञेचा अर्थ, दुमाला किंवा बिनदुमाला शेतजमीन, असा समजावा आणि तीत, शेतीस साहाय्यभूत असलेल्या कारणांसाठी वापरण्यात येणाऱ्या जमिनीचा आणि अशा जमिनीमधून उद्भवणारे सर्व फायदे आणि जमिनीस लागून असलेल्या वस्तू किंवा जमिनीस लागून असलेल्या कोणत्याही वस्तूस कायमच्या जोडलेल्या सर्व वस्तू यांचा समावेश होतो ;

(के) “ जमीन महसूल अधिनियम ” या संज्ञेचा अर्थ, हैदराबाद जमीन महसूल अधिनियम (सन १३१७ फसलीचा अधिनियम क्रमांक ८), असा समजावा ;

^१ ही कंडिका सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम २ (१) अन्वये दाखल केली.

^२ ही कंडिका सन १९५६ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक कलम ४८(१) अन्वये गाळण्यांत आली.

^३ कंडिका (डड) व (इ) सन १९६० चा मुंबई अधिनियम क्रमांक २०, याच्या दुसऱ्या अनुसूचीअन्वये गाळण्यांत आल्या.

^४ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, अन्वये सुधारणा केली.

^५ या कंडिका सन १९५६ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक ४०, कलम ४८ (१) अन्वये गाळण्यांत आल्या.

- (ल) “पट्टा” या संज्ञेत, पट्ट्याच्या व पोट-पट्ट्याच्या प्रतिरूपाचा समावेश होतो ;
- (म) “स्थानिक क्षेत्र” या संज्ञेचा अर्थ, कलम ३ अन्वये काढलेल्या अधिसूचनेत स्थानिक क्षेत्र म्हणून निर्दिष्ट केलेले क्षेत्र, असा समजावा ;
- ^१[(मम) “सामान्य कूळ” या संज्ञेचा अर्थ, संरक्षित कुळाव्यतिरिक्त इतर कूळ, असा समजावा;]
- (न) “इसम” या संज्ञेत अविभक्त हिंदु कुटुंबाचा समावेश होतो ;
- ^२[(ओ) “कायमचे अन्यसंक्रामण” या संज्ञेत, कोणतीही विक्री, अदलाबदल किंवा देणगी आणि भोगवट्याच्या अधिकाराचे किंवा जमिनीच्या पट्ट्याचे कोणतेही हस्तांतर याचा समावेश होतो, परंतु मृत्युपत्रान्वये लावलेल्या कोणत्याही व्यवस्थेचा समावेश होत नाही ;]
- (प) “विहित” म्हणजे या अधिनियमान्वये केलेल्या नियमानी विहित केलेले ;
- ^३[(क्यू) गाळण्यात आली.]
- (र) “संरक्षित कूळ” या संज्ञेचा अर्थ, कलमे ^४[३४ ते ३७-अ] यांच्या उपबंधान्वये संरक्षित कूळ म्हणून समजण्यात येणारा इसम, असा समजावा ;
- (स) “वाजवी खंड” या संज्ञेचा अर्थ, कलम १७ अन्वये ठरविलेला खंड, असा समजावा ;
- (ट) “खंड” या संज्ञेचा अर्थ, कुळाने धारण केलेल्या जमिनीच्या उपयोगाबद्दल किंवा भोगवट्याबद्दल पैशाच्या रूपांत किंवा मालाच्या रूपांत किंवा या दोन्ही रूपांत त्याने दिलेला किंवा द्यावयाचा कोणताही मोबदला असा समजावा ; परंतु तीत जातीने केलेल्या चाकरीचा किंवा मेहनतीचा समावेश होत नाही ;
- ^५[(टट) “सशस्त्र दलात नोकरी करणारा इसम” या संज्ञेचा अर्थ, केंद्र सरकारच्या सशस्त्र दलाच्या सेवेत असलेला इसम, असा समजावा, परंतु, कोणताही इसम हा, केंद्र सरकारच्या सशस्त्र दलात नोकरी करणारा इसम आहे किंवा नाही याविषयी कोणताही वाद उद्भवल्यास, त्याचा राज्य सरकारने निर्णय केला पाहिजे व त्याबाबतीत राज्य सरकारचा निर्णय अंतिम असेल.]
- (यू) “कुळवहिवाट” म्हणजे भूमिधारक व कूळ यांचे परस्पर संबंध ;
- (व्ही) “कूळ” या संज्ञेचा अर्थ, पट्ट्याने जमीन धारण करणारा आसामी शिक्मी असा समजावा व तीत, या अधिनियमाच्या उपबंधान्वये कूळ म्हणून समजण्यात येणाऱ्या इसमाचा समावेश होतो ;
- ^६[(डब्ल्यू) “न्यायाधिकरण” या संज्ञेचा अर्थ, कलम ८७, अन्वये रचना केलेले शेतजमीन न्यायाधिकरण ;]

^१ ही कंडिका सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम २ (२) अन्वये दाखल केली.

^२ दिनांक ३० जून १९५१ रोजीचे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक ३२, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५१ चा अधिनियम क्रमांक २३, अन्वये सुधारणा केली.

^३ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३ अन्वये गाळण्यांत आली.

^४ हा आंकडा व अक्षर “३७” या आंकड्याऐवजी सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम २ (३) अन्वये दाखल केले.

^५ ही कंडिका सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९, याच्या कलम २ अनुसूची अन्वये दाखल केली.

^६ ही कंडिका, सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, याच्या कलम २ अन्वये दाखल केली.

१[(क्ष) “ग्रामपंचायत” या संज्ञेचा अर्थ, १[हैदराबाद ग्रामपंचायत अधिनियम १९५६ (सन १९५६ चा अधिनियम, क्रमांक १७) अन्वये रचना केलेली पंचायत, असा समजावा]];

(य) “वर्ष” या संज्ञेचा अर्थ, ३० जून रोजी किंवा सरकार १[राजपत्रांतील] अधिसूचनेद्वारे कोणत्याही क्षेत्राकरिता नेमील अशा इतर *तारखेस संपणारे कोणतेही वर्ष असा समजावा ;

(ज) ह्या अधिनियमांत वापरण्यांत आलेले परंतु व्याख्या न केलेले शब्द व शब्दप्रयोग यांचा अर्थ, हैदराबाद जमीन महसूल अधिनियम (सन १३१७ फसलीचा अधिनियम क्रमांक ८) यांत त्यांचा जो अर्थ दिलेला असेल तोच असेल.

(२) इतर कोणत्याही विधीत काहीही असले तरी, या अधिनियमाचा जो कोणताही उपबंध परिणामक्षम असल्याचे कोणत्याही शब्दांत व्यक्त केले असेल त्या उपबंधांतील इतर कोणत्याही विधीसंबंधीच्या उल्लेखांत भारताच्या संविधानाच्या सप्तम अनुसूचीतील दुसऱ्या सूचीतंत दिलेल्या गोष्टींसंबंधी विधीच्याच उल्लेखाचा समावेश होतो असे समजले पाहिजे.

विभाग २

४[कुटुंबास धारण करता येतील इतक्या जमिनी]

स्थानिक क्षेत्रे ३. राज्य सरकारला, १[राजपत्रांतील] अधिसूचनेद्वारे क्षेत्रे निर्दिष्ट करण्याचा व त्यांच्या हद्दी निर्दिष्ट करणे. ठरविण्याचा अधिकार आहे, आणि त्यापैकी प्रत्येक क्षेत्र हे या विभागाच्या कारणांकरिता स्थानिक क्षेत्र असेल.

कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीचे क्षेत्र ठरविणे. ४[४. (१) या कलमाच्या उपबंधांस अधीन राहून व त्यानुसार, सरकारने विहित केलेल्या रीतीने कोणत्याही स्थानिक क्षेत्रांतील सर्व किंवा कोणत्याही प्रकारच्या जमिनीसाठी कुटुंबास धारण करता येईल इतके क्षेत्र ठरविले पाहिजे. हे क्षेत्र, शेतकरी धरून, पाच इसमांचे कुटुंब, स्थानिक परिस्थिति व प्रघात यानुसार व शेतीच्या कामांत रूढ असेल अशा साहाय्याने जातीने कसू शकेल आणि प्रतिवर्षी ज्यामधून, लागवडीचा खर्च म्हणून पन्नास टक्के रक्कम वजा केल्यानंतर, क्षेत्र ठरविण्याच्या वेळी चालू असलेल्या किमतीच्या पातळीप्रमाणे ८०० रुपये किमतीचे उत्पन्न निघू शकेल इतक्या क्षेत्राइतके असेल.

(२) सरकारने, पुढे निर्दिष्ट केलेल्या मर्यादांस अधीन राहून, ५[हा अधिनियम ज्या क्षेत्रास लागू असेल अशा क्षेत्रांसाठी] जी स्थानिक क्षेत्रे ठरविण्यात येतील त्या सर्व स्थानिक क्षेत्रांतील जमिनीच्या

१ ही कंडिका व दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक २९, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, अन्वये दाखल केली.

२ हा उल्लेख, हैदराबाद ग्रामपंचायत अधिनियम, १९५१, या उल्लेखाऐवजी मुंबई (हैदराबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६ अन्वये दाखल केला.

३ “जरिद्यांतील” या शब्दाऐवजी वरील आदेशान्वये हा शब्द दाखल केला.

४ मूळ मजकूराऐवजी हा मजकूर दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ चे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९ यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३ अन्वये दाखल करण्यांत आला.

५ हे शब्द “राज्यासाठी” या शब्दाऐवजी मुंबई (हैदराबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६, या अन्वये दाखल केले.

* ३१ मार्च रोजी महाराष्ट्र राज्याच्या हैदराबाद क्षेत्राकरिता कलम २ च्या पोट-कलम (१) खंड (वाय) च्या प्रयोजनाकरिता दिलेला नियुक्ती आदेश पहा. दिनांक २२ जानेवारी १९६५ जी.एन., आर व एफ.डी. क्रमांक टीएनसी. ६७५०/६८९७-एम.

प्रत्येक प्रकारांतील प्रत्येक वर्गासाठी जितकी जमीन कुटुंबास धारण करता येईल इतकी जमीन मानण्यांत येईल, ती, त्या जमिनीची मर्यादा ठरविली पाहिजे, अशारीतीने ठरविण्यांत आलेली “स्थानिक क्षेत्रे” व मर्यादा ज्या तारखेस हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५४ अंमलात येईल त्या तारखेपासून सहा महिन्यांच्या आंत ^१[राजपत्रांत] अधिसूचित केल्या पाहिजेत आणि अधिसूचनेची प्रत, ^२[विधानमंडळाच्या सभागृहांचे अधिवेशन चालू असल्यास, त्यांच्यापुढे आणि त्यांचे अधिवेशन चालू नसल्यास, नंतर त्यांचे अधिवेशन भरेल तेव्हा त्यांच्यापुढे] ठेवण्यांत आली पाहिजे.

मर्यादा—(१) बागाईत जमीन—प्रतिवर्षी एक पीक, सर्व प्रकारची जमीन—

(अ) ८ आणे किंवा अधिक वर्गवारीची ६ एकर.

(ब) इतर सर्व वर्ग ९ एकर.

(२) जिराईत जमीन—

(अ) काळी कापसाची जमीन किंवा जांभा दगडाची जमीन—

(१) ८ आणे किंवा अधिक वर्गवारी असलेली पहिल्या वर्गाची २४ एकर.

(२) इतर सर्व वर्ग ३६ एकर.

(ब) चाळका जमीन—

(१) ८ आणे किंवा अधिक वर्गवारी असलेली पहिल्या वर्गाची ४८ एकर.

(२) इतर सर्व वर्ग ७२ एकर ;

परंतु, सरकारला सामान्य किंवा विशेष आदेशाद्वारे, लागवडीचा खर्च म्हणून पन्नास टक्के रक्कम उत्पन्नाच्या किंमतीतून वजा केल्यानंतर, अशा उत्पन्नाची किंमत, ८०० रुपये राहिल याची खात्री करण्यासाठी, या पोट-कलमांत निर्दिष्ट केलेल्या, कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीच्या मर्यादांत फेरबदल करणे आवश्यक किंवा इष्ट आहे अशी सरकारची खात्री पटल्यास कोणत्याही स्थानिक क्षेत्रासाठी अशा मर्यादा बदलण्यात येतील असा निदेश देण्याचा अधिकार आहे.]

^३[(३) जर एकाच स्थानिक क्षेत्रांत निरनिराळ्या वर्गाची जमीन धारण करण्यांत आली असेल, किंवा निरनिराळ्या स्थानिक क्षेत्रांमध्ये कोणत्याही वर्गाची किंवा अनेक वर्गांची जमीन धारण करण्यात आली असेल तर, अशा बाबतीत, कुटुंबास धारण करता येईल एवढ्या जमिनीची मोजणी ही नियमांद्वारे विहित केलेल्या रीतीनुसार करण्यात आली पाहिजे.]

^१ हा शब्द “ जरिदांत ” या शब्दाऐवजी मुंबई (हैदराबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६, या अन्वये दाखल केला.

^२ हे शब्द “ विधानसभेचे अधिवेशन चालू असल्यास तिच्या पुढे आणि तिचे अधिवेशन चालू नसल्यास, नंतर तिचे अधिवेशन भरेल तेव्हा तिच्यापुढे ” शब्दाऐवजी वरील आदेशान्वयेच दाखल केले.

^३ हे पोट-कलम, सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८ याच्या कलम ३ अन्वये जादा दाखल करण्यात आले.

विभाग ३

कुळे

सामान्य उपबंध

मालमत्ता हस्तांतरण अधिनियम, १८८२, याच्या विभाग ५ चे उपबंध हे जेथवर १८८२ या अधिनियमाच्या उपबंधांशी विसंगत नसतील तेथवर ते हा अधिनियम लागू आहे अशा जमिनीच्या कुळवहिवाटीच्या व पट्ट्यांच्या संबंधांत लागू होतील.]

मालमत्ता हस्तांतरण अधिनियम, १८८२ याचा विभाग ५ लागू होणे.

कुळे म्हणून समजण्यांत येणारे इसम. ५. दुसऱ्याच्या मालकीची कोणतीही जमीन वैधरीत्या कसणारा इसम हा जर अशी जमीन भूमिधारकाकडून जातीने कसण्यात येत नसेल आणि जर असा इसम—

(अ) मालकाच्या कुटुंबातील इसम नसेल, किंवा

१[(ब) रोख रकमेत किंवा मालाच्या रूपात परंतु पिकाच्या हिश्यात नव्हे, द्यावयाच्या वेतनावर ठेवलेला नोकर नसेल किंवा मालकाच्या किंवा मालकाच्या कुटुंबातील कोणत्याही इसमाच्या प्रत्यक्ष देखरेखीखाली मजुरी घेऊन जमीन कशीत नसेल, अथवा]

(क) ताबे-गहाण घेणारा इसम नसेल,

तर, तो कूळ म्हणून समजण्यात येईल :

परंतु, जर भूमिधारकाने ह्या अधिनियमाच्या प्रारंभापासून एक वर्षाच्या आंत जमीन ज्याच्या अधिकारक्षेत्रांत असेल अशा तहसीलदाराकडे अर्ज केला असता,—

(अ) असा इसम कूळ नाही, असे तहसीलदाराने जाहीर केले असेल व त्याचा निर्णय अपिलांत किंवा फेरतपासणीत फिरविण्यात आला नसेल तर, किंवा

(ब) तहसीलदाराने तसे जाहीर करण्याचे नाकारले असेल परंतु त्याचा निर्णय अपिलात किंवा फेरतपासणीत फिरविण्यांत आला असेल तर,

असा इसम कूळ म्हणून समजतां कामा नये :]

३[तसेच, ज्या दिवशी हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (द्वितीय सुधारणा) अधिनियम, १९५१ हा अंमलात आला त्यादिवशी दुसऱ्या इसमाच्या मालकीची कोणतीही जमीन करणारे पोट-कूळ हे, पोट-कुळवहिवाट निर्माण करण्यास त्या त्यावेळी अंमलांत असलेल्या कोणत्याही विधीअन्वये प्रतिबंध केलेला असला तरी, ह्या कलमाच्या कारणाकरिता कूळ म्हणून वैधरित्या उक्त जमीन कशीत असल्याचे समजण्यात येईल.]

१ हे कलम सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, याच्या कलम ४ अन्वये दाखल करण्यात आले.

२ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक २९, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, अन्वये सुधारणा केली.

३ दिनांक ३० जून १९५१ रोजीचे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक ३२, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५१ चा अधिनियम क्रमांक २३, अन्वये सुधारणा केली.

१[आणखी असे की, जर कोणताही इसम, हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५७ याच्या प्रारंभाच्या तारखेस (म्हणजे दिनांक ८ जून १९५८ रोजी) दुसऱ्या इसमाच्या मालकीची कोणतीही जमीन जातीने कशीत असेल, आणि—

(अ) अशी जमीन हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अध्यादेश, १९६० याच्या प्रारंभाच्या तारखेस (म्हणजे दिनांक १८ ऑक्टोबर १९६० रोजी) त्याच्या ताब्यांत असेल, किंवा

(ब) त्याचा ज्या जमिनीतील कब्जा (कलम ३२ मध्ये तरतूद करण्यांत आलेल्या रीतिव्यतिरिक्त व तहसिलदाराच्या आदेशाव्यतिरिक्त इतर रीतीने) काढून घेण्यांत आला असेल आणि ती जमीन, हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (पुन्हा अधिनियमित करणे, वैधकरण व अधिक सुधारणा यांबाबत) अधिनियम, १९६१ यांच्या प्रारंभाच्या तारखेस, भूमिधारकाच्या किंवा त्याच्या उत्तरस्वत्वाधिकाऱ्याच्या प्रत्यक्ष कब्जांत असेल तर, दिनांक ८ जून १९५८ च्या निकटपूर्वी कलमे ६, ७, ८ किंवा ९ ही ज्या स्वरूपांत होती त्या स्वरूपांतील त्या कलमांच्या उपबंधानुसार तो पट्टा धारण करीत नसला तरीही, तो ह्या कलमाच्या कारणांकरिता अशा प्रारंभाच्या वेळी कूळ म्हणून जमीन धारण करीत असल्याचे समजण्यांत आले पाहिजे.]

१९६६
चा महा.
४१.

३[६. कबुलायतीवरून किंवा अन्य प्रकारे ठरविलेली एखाद्या जमिनीच्या कुळवहिवाटीची ३[“ (महाराष्ट्र जमीन महसूल अधिनियम, १९६६ याचे कलम ३६ किंवा कलम ३६-अ अन्वये यथोचितरीत्या मंजूर केलेल्या जमिनीच्या कुळ-वहिवाटीव्यतिरिक्त) ”] मुदत संपली आहे याच केवळ कारणावरून अशी कुळवहिवाट रद्द करता कामा नये.]

मुदत
संपल्यामुळे
कुळ-वहिवाट
रद्द न होणे.

७. या अधिनियमान्वयेच्या प्रत्येक कुळाचे हक्क हे हक्कनोंदणीपत्रकांत किंवा जर कोणतेही हक्कनोंदणीपत्रक नसेल तर, विहित करण्यात येईल अशा गावाच्या दफ्तरांत नोंदण्यांत आले पाहिजेत.

हक्कनोंदणीपत्रकांत
किंवा गावाच्या
इतर दफ्तरांत
कुळ-वहिवाटीचे
हक्क नोंदणे.

८. १[कोणतीही व्यक्ती कूळ आहे किंवा पूर्वी कोणत्याही वेळी कूळ होती.] किंवा कसे अशा कोणताही प्रश्न उपस्थित झाल्यास तहसिलदाराने, चौकशी केल्यानंतर अशा प्रश्नांचा निर्णय केला पाहिजे.]

एखादा इसम
कुळ आहे किंवा
कसे या प्रश्नाचा
तहसिलदाराने
निर्णय केला
पाहिजे.

५ ९. * * * *

५ १०. * * * *

१ सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम ४ अन्वये हे परंतुक, दाखल केले.

२ सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम ३, अन्वये ६, ७ व ८ या कलमांऐवजी ही कलमे, दाखल केली.

३ सन १९७४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३५, याच्या कलम ९ अन्वये हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

४ सन १९६९ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४९, याच्या कलम २ अनुसूची द्वारे “ कोणताही इसम कूळ आहे ” या मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

५ सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम ४, अन्वये कलमे ९ व १० ही गाळण्यांत आली.

कमाल खंड. १[११. (१) कोणतीही कबुलायत किंवा वहिवाट किंवा न्यायालयाचा कोणताही हुकुमनामा किंवा आदेश किंवा कोणताही विधि एतद्विरुद्ध असला तरी, पुढे दिलेल्या वर्गाच्या जमिनीच्या संबंधांतील पट्ट्याबाबत कुळाने द्यावयाचा कमाल खंड हा, त्या त्यावेळी अमलात असलेल्या जमीन महसुलाच्या किंवा कोणताही जमीन महसूल अंमलांत नसल्यास, तिच्यावर जो जमीन महसूल आकारण्यात येईल अशा जमीन महसुलाच्या ज्या पटी याखाली अशा वर्गाच्या समोर दर्शविण्यांत आल्या आहेत त्याच्या इतका असेल :—

(अ) जिराईत चाळका जमीन	. .	जमीन महसुलाच्या चार पट.
(ब) जिराईत काळी कापसाची जमीन	. .	जमीन महसुलाच्या पाच पट.
(क) बागायत	. .	जमीन महसुलाच्या पाच पट.
(ड) बागायत जमीन—		
(१) विहिरीचे पाणी मिळणारी	. .	जमीन महसुलाच्या तीन पट.
(२) इतर साधनांनी पाणी मिळणारी	. .	जमीन महसुलाच्या चार पट.
(इ) कंडिका (अ), (ब), (क) किंवा	. .	जमिनीचे वर्ग व उक्त प्रकारासाठी
(ड) यात न येणारे जमिनीचे वर्ग.		ठरविलेला खंड लक्षांत घेऊन ठरविलेला वाजवी खंड.

स्पष्टीकरण १.—विहिरीचे पाणी मिळणाऱ्या ज्या जमिनींवर जिराईत जमीन म्हणून आकारणी करण्यात येत असेल त्या जमिनी, या कलमाच्या कारणांसाठी बागायत जमिनी असल्याचे समजण्यांत येईल.

स्पष्टीकरण २.—(१) पूर्वीच्या ज्या बिगर दिवाणी क्षेत्रांत जमीनधाऱ्याची पद्धति अद्याप ठरविण्यात किंवा पुन्हा ठरविण्यात आली नसेल अशा क्षेत्रांत, खंड म्हणून द्यावयाच्या जमीन महसुलाच्या पटीचा हिशोब संलग्न दिवाणी क्षेत्रांत प्रचलित असलेल्या जमीन महसुलावर केला पाहिजे :

परंतु, भूमिधारक सरकारला जमीन महसूल देण्यास पात्र असेल आणि कुळाने तो सरकारला दिल्यास, त्याने द्यावयाच्या खंडांतून जमीन महसूल वजा करण्याचा त्यास हक्क असेल :

तसेच, कोणत्याही जमिनीवर भूमिधारकाने विहीर खणण्यासारख्या खास सुधारणा केल्या असतील त्या बाबतीत, न्यायाधिकरणास अशा जमिनीच्या बाबतीत द्यावयाचा खंड म्हणून जमीन महसुलाची कोणतीही अधिक पट ठरविण्याचा अधिकार आहे.

(२) कोणत्याही जमिनीचा जमीन महसूल सुधारून ठरविण्यात येईल तेव्हा, पोट-कलम (१) अन्वये खंड म्हणून द्यावयाच्या जमीन महसुलाच्या पटीत, भूमिधारकाने किंवा कुळाने अर्ज केल्यावर किंवा सरकारला स्वतः होऊन, योग्य असे फेरबदल करण्याचाहि अधिकार आहे.]

^१ [(३) जर कोणत्याही जमिनीच्या बाबतीत कोणत्याही वर्षासाठी एखाद्या कुळाने द्यावयाची खंडाची रक्कम ही त्या वर्षाच्या अशा जमिनीच्या उत्पन्नाच्या एकषष्टांश किमतीपेक्षा अधिक असेल तर कुळास त्या वर्षाच्या खंडांतून अशी अधिक रक्कम वजा करण्याचा हक्क असेल आणि कुळाने द्यावयाचे खंडाचे प्रमाण अशा रीतीने वजा केलेल्या रकमेच्या मर्यादेपर्यंत कमी करण्यात आले आहे असे समजले पाहिजे.

^१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक २९, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, अन्वये दाखल केले.

^२ ही पोट-कलमे सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम ५, अन्वये दाखल केली.

(४) पोट-कलम (३) च्या कारणासाठी जमिनीच्या उत्पन्नाची किंमत विहित, केलेल्या रीतीने ठरविली पाहिजे.

(५) पोट-कलम (३) अन्वये वजा करावयाच्या रकमेसंबंधीच्या कोणत्याही वादाचा निर्णय तहसीलदाराने केला पाहिजे.]

१२. कुळाने द्यावयाचा खंड हा कलमे ११ व १३ यांच्या उपबंधांस अधीन राहून, असे कुळ खंड व त्याचा भूमिधारक यांच्यामध्ये कबूल करण्यात आलेला खंड किंवा अशी कबुलायत करण्यात आली तर, त्या विभागातील वहिवाटीप्रमाणे द्यावयाचा खंड असेल किंवा जर अशी कोणतीही कबुलायत किंवा वहिवाट नसेल किंवा अशा कबुलायतीप्रमाणे अगर वहिवाटीप्रमाणे द्यावयाच्या खंडाच्या वाजवीपणासंबंधी वाद असेल तर, वाजवी खंड असेल.

{ * * * * }

१३. (१) हैदराबाद कुळवहिवट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५४ याच्या खंड भरण्याची प्रारंभाच्या तारखेपासून कूळ, कलम १२ अन्वये द्यावयाच्या खंडाची आकारणी करण्याविषयी पात्रता. न्यायाधिकरणाकडे करण्यात आलेल्या कोणत्याही अर्जास पात्र राहून, कलम ११ मध्ये निर्दिष्ट करण्यात आलेल्या दरापेक्षा अधिक अशा कोणत्याही दराने खंड देण्यास पात्र असणार नाही.

(२) देणे असलेला खंड कुळाने कलमे ११ व १२ यांच्या उपबंधानुसार ठरविलेल्या दराने दिला पाहिजे आणि कुळास अशा खंड अशा रीतीने ठरविलेल्या रोख रकमेच्या स्वरूपात किंवा जमिनीच्या उत्पन्नाच्या बाजार किंमतीनुसार अंदाज केलेल्या त्याच किंमतीच्या उत्पन्नाच्या स्वरूपात देता येईल.]

१४. (१) कोणत्याही कुळाकडून चाकरीच्या किंवा मजुरीच्या स्वरूपात खंड स्वीकारणाऱ्या कोणत्याही भूमिधारकाने, हा अधिनियम अंमलांत आल्यापासून बारा महिन्यांच्या आंत, अशा खंडाचे मजुरीच्या स्वरूपात खंड रोख रकमेच्या स्वरूपातील खंडात रूपांतर करण्यासाठी तहसीलदाराकडे अर्ज केला पाहिजे. असा स्वीकारण्यास मनाई. अर्ज विहित करण्यात येईल अशा नमुन्यात केला पाहिजे.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये केलेला अर्ज मिळाल्यावर, तहसीलदाराने चौकशी करून, लेखी आदेशाद्वारे अशा खंडाचे रोख रकमेच्या स्वरूपातील खंडांत रूपांतर केले पाहिजे.

(३) कोणतीही कबुलायत किंवा वहिवाट किंवा न्यायालयाचा कोणताही हुकूमनामा किंवा आदेश किंवा कोणताही विधि एतद्विरुद्ध असला तरी, कोणत्याही भूमिधारकाने हा अधिनियम अंमलांत आल्यापासून बारा महिन्यांच्या मुदतीनंतर चाकरीच्या किंवा मजुरीच्या स्वरूपात खंड वसूल करता किंवा स्वीकारता कामा नये.

^१ हे परंतुक सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम ६ अन्वये गाळण्यांत आले.

^२ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, अन्वये मूळ कलमाऐवजी दाखल केले.

ह्या १५. जर कोणताही भूमिधारक कलमे ११, १२, १३ किंवा १४ यांच्या उपबंधाचे उल्लंघन अधिनियमाच्या कलमे १५. जर कोणताही कुळाकडून खंड वसूल करील तर, वसूल केलेली जादा रक्कम त्याने कुळास उपबंधाचे ताबडतोब परत दिली पाहिजे. तसेच तो त्याबाबत तहसीलदार ठरविल अशी नुकसानभरपाई कुळास उल्लंघन करून देण्यास पात्र असेल. त्याशिवाय तो विहित केलेल्या शास्तिस पात्र असेल. वसूल केलेला खंड परत करणे व इतर शास्ति.

सर्व उपकर १६. कोणतीही कबुलायत, वहिवाट किंवा विधि असला तरी, कोणत्याही भूमिधारकाने वगैरे रद्द करणे. कोणत्याही कुळाकडून, त्याने कूळ म्हणून धारण केलेल्या जमिनीच्याबाबतीत अशा जमिनीबद्दल वैधरीत्या येणे असलेल्या खंडाव्यतिरिक्त कोणताही उपकर, पट्टी किंवा कर वसूल करणे किंवा कोणत्याही वर्णनाची किंवा नांवाची चाकरी घेणे हे विधिसंमत असणार नाही.

वाजवी १७. (१) कोणत्याही जमिनीचा वाजवी खंड ठरविण्यासाठी कुळास किंवा त्याच्या भूमिधारकास खंडासंबंधी विहित केलेल्या नमुन्यांत न्यायाधिकरणाकडे लेखी अर्ज करण्याचा अधिकार आहे. चौकशी.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये केलेला अर्ज मिळाल्यावर, न्यायाधिकरणाने यथास्थिति भूमिधारकास किंवा कुळास नोटीस दिली पाहिजे व चौकशी केल्यानंतर, जमिनीचा वाजवी खंड ठरविला पाहिजे.

(३) असा वाजवी खंड ठरविताना, कलम ११ च्या उपबंधास अधीन राहून पुढील गोष्टी विचारांत घेतल्या पाहिजेत :—

(अ) त्या विभागांत तशाच कारणांसाठी उपयोग करण्यात येणाऱ्या जमिनीच्या खंडाची किंमत ;

(ब) त्या विभागांत तशाच प्रकारच्या जमिनीच्या शेतीपासून झालेला नफा ;

(क) त्या विभागांतील पिके व वस्तू यांच्या किंमती ;

(ड) भूमिधारकाने किंवा कुळाने अशा जमिनीत केलेल्या सुधारणा ;

(ई) अशा जमिनीच्याबाबतीत द्यावयाची आकारणी ; आणि

(फ) विहित करण्यात येतील अशा इतर गोष्टी.

(४) कुळास ह्या कलमाखालील कामकाज अनिर्णित असता कोणत्याही वेळी न्यायाधिकरणाकडे किंवा न्यायाधिकरणाच्या आदेशावर कलम १०, पोट-कलम (१) अन्वये अपील दाखल करण्यात आले असेल तर कलेक्टरकडे, ह्या कलमान्वये कोणतीही कारवाई करण्यात आली नसती तर ज्या जमिनीचा वाजवी खंड ठरवावयाचा असेल त्या जमिनीच्या संबंधांत खंडाची जी रक्कम देण्यास तो पात्र झाला असता त्या रकमेइतकी रक्कम अनामत ठेवण्याचा अधिकार आहे. कामकाज पूर्ण झाल्यावर, यथास्थिति, न्यायाधिकरणाने किंवा कलेक्टरने, अशा रीतीने अनामत ठेवलेली रक्कम किंवा या कलमान्वये वाजवी खंड म्हणून ठरविलेल्या रकमेइतका तिचा भाग भूमिधारकास देण्यात यावा असा निदेश दिला पाहिजे आणि आवश्यक असतील असे इतर आदेश दिले पाहिजेत.

(५) या कलमान्वये वाजवी खंडासंबंधी दिलेला प्रत्येक निर्णय पोट-कलम (२) अन्वये [न्यायाधिकरणाच्या आदेशाच्या] तारखेपासून किंवा त्यावर अपील दाखल केले असल्यास, अशा अपिलावर कलेक्टरने दिलेल्या आदेशाच्या तारखेपासून पाच वर्षांच्या मुदतीत अंमलात राहिल व त्या मुदतीत अशा निर्णयास हरकत घेता कामा नये :

^१ दिनांक ३१ मार्च १९५१ रोजीचे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक १८ यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५१ चा अधिनियम क्रमांक १३, अन्वये हे शब्द दाखल केले.

परंतु यथास्थिति तहसीलदार किंवा कलेक्टर यास, उक्त मुदतीत—

(अ) कुळाने अर्ज केल्यावर न्यायाधिकरणाची किंवा कलेक्टरची अशी खात्री झाली असेल की पुरामुळे किंवा कुळाच्या आवाक्याबाहेरील इतर कारणामुळे जमिनीची खराबी झाल्याकारणाने ती लागवडीसाठी सर्वस्वी किंवा अंशतः अयोग्य झाली आहे तर, खंड कमी करण्याचा अधिकार आहे ; किंवा

(ब) जर भूमिधारकाने अर्ज केल्यावर न्यायाधिकरणांची किंवा कलेक्टरची अशी खात्री झाली असेल की भूमिधारकाने किंवा भूमिधारकाच्या खर्चाने जमिनीत केलेल्या कोणत्याही सुधारणेमुळे जमिनीचे उत्पन्न वाढले आहे तर, खंड वाढविण्याचा अधिकार आहे.

१८. (१) जमीन महसूल अधिनियमाचे कलम ७३ यात काहीही असले तरी, जेव्हा जेव्हा कोणत्याही कारणामुळे कोणत्याही जमिनीच्या बाबतीत भूमिधारकाने सरकारला द्यावयाचा संबंध जमीन महसूल भरणे तहकूब करण्यात येईल किंवा त्याची सूट देण्यात येईल तेव्हा, भूमिधारकाने अशा जमिनीबद्दल कुळाने त्यास द्यावयाच्या खंडाची यथास्थिति तहकुबी किंवा सूट दिली पाहिजे. अशा जमिनीच्या बाबतीत जमीन महसूलाची अंशतः तहकुबी किंवा सूट देण्यात आली असेल तर, भूमिधारकाने, अशा जमिनीबद्दल कुळाने त्यास द्यावयाच्या खंडाची त्याच प्रमाणात तहकुबी किंवा सूट दिली पाहिजे.

खंड तहकूब
करणे किंवा
त्याची सूट देणे.

(२) जर अशा जमिनीबद्दल सरकारला कोणताही जमीन महसूल द्यावयाचा नसेल आणि जर कोणत्याही कारणामुळे अशा जमिनीच्या शेजारच्या दुसऱ्या कोणत्याही जमिनीबद्दल सरकारला द्यावयाचा सर्व जमीन महसूल किंवा त्याचा कोणताही भाग भरणे तहकूब करण्यात आले असेल किंवा त्याची सूट देण्यात आली असेल तर, कलेक्टर यास, सरकारच्या सामान्य किंवा विशेष आदेशास अधीन राहून, प्रथम उल्लेखिलेल्या अशा जमिनीबद्दल भूमिधारकास द्यावयाच्या खंडाची किंवा त्याच्या भागाची यथास्थिति तहकुबी किंवा सूट देण्याचा अधिकार आहे.

(३) ज्याच्या बाबतीत सूट देण्यात आली असेल असा कोणताही खंड भूमिधारकाने वसूल करण्यासाठी किंवा असा खंड भरण्याबाबत ह्या कलमान्वये, तहकुबी देण्यात आली असेल त्या मुदतीत, ^१[कलम २८, पोट-कलम (२)] अन्वये केलेला कोणताही अर्ज स्वीकारता कामा नये, कोणताही दावा दाखल करता कामा नये व दिवाणी न्यायालयाच्या कोणत्याही हुकुमनाम्याची बजावणी करता कामा नये. ज्या मुदतीत खंड भरणे ह्या कलमान्वये तहकूब करण्यात आले असेल ती मुदत, असा खंड वसूल करण्यासाठी केलेला कोणताही दावा किंवा कारवाई यासाठी विहित केलेली मुदत मोजताना वगळण्यात आली पाहिजे.

(४) ^१[कलम २८, पोट-कलम (२)] यात काहीही असले तरी, ^१[तहसीलदाराने] भूमिधारकास सहाय्य देण्यासाठी ^१[उक्त पोट-कलमान्वये] आदेश देतेवेळी, ह्या कलमाचे पोट-कलम (१) किंवा पोट-कलम (२) अन्वये किंवा, ^१[जमीन महसूल अधिनियमाचे] कलम ७३ अन्वये ज्या रकमेची सूट द्यावयाची असेल ती रक्कम वजा केल्यानंतर कुळाकडून भूमिधारकास येणे असेलत्या खंडाच्या रकमेपेक्षा जी कोणतीही अधिक रक्कम अशा कुळाने भूमिधारकास दिली असेल त्या रकमेची कुळास वजावट करून दिली पाहिजे :

परंतु, अशी वजावट ^१[कलम २८, पोट-कलम (२)] अन्वये केलेल्या अर्जाच्या तारखेच्या निकटपूर्वीच्या तीन वर्षांच्या मुदतीत कुळाने भूमिधारकास दिलेल्या रकमेच्या संबंधातच करून देता येईल

^१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९, यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, अन्वये मूळ मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल केला.

(५) कोणताही भूमिधारक ह्या कलमात तरतूद केलेल्या रीतीने खंड भरण्याची तहकुबी देण्यात किंवा त्याची सूट देण्यात कसूर करील तर, ह्या कलमाचे उल्लंघन करून त्याने वसूल केलेली रक्कम कुळास परत देण्यास तो जबाबदार असेल आणि तहसीलदारास, कुळाने अर्ज केल्यावर, चौकशी केल्यानंतर अशी रक्कम परत देण्याविषयी आदेश देण्याचा अधिकार आहे.

कुळवहिवाट रद्द करणे. १९. (१) कोणतीही कबुलायत किंवा वहिवाट किंवा न्यायालयाचा कोणताही हुकूमनामा किंवा आदेश असला तरी, पुढील गोष्टी व्यतिरिक्त अन्य प्रकारे ^१[कोणतीही कुळवहिवाट रद्द करता कामा नये] :-

^१[(अ) कुळाने आपले हक्क वर्षाच्या प्रारंभापूर्वी निदान एक महिना आधी भूमिधारकाच्या स्वाधीन करून :

परंतु, असे स्वाधीन करणे हे कुळाने लेखी केले पाहिजे आणि तहसीलदारापुढे कबूल केलेले पाहिजे आणि त्यांची खात्री होईल अशा रीतीने सद्भावनापूर्वक केले असले पाहिजे ;

तसेच, संयुक्त कुळे किंवा अविभक्त हिंदू कुटुंबातील इसम जमीन संयुक्तपणे कसत असतील त्याबाबतीत, असे स्वाधीन करणे हे त्या सर्वांनी केले नसल्यास, जी कुळे अर्ज करण्यात सामील झाली नसतील अशा कुळांच्या संबंधात परिणामकारक असणार नाही. मग अशा कुळांची नावे प्रमाणपत्रात नमूद केली नाहीत ही वस्तुस्थिती लक्षात घेण्याची आवश्यकता नाही];

(ब) भूमिधारकाने, पोट-कलम (२) मध्ये निर्दिष्ट करण्यात आलेल्या गोष्टीच्या आधार.

(२) कुळाने—

(अ) (१) कोणत्याही वर्षात, जमीन महसूल अधिनियमान्वये ^१[त्या वर्षात संबंधित जमिनीबद्दल देणे असलेल्या जमीन महसूलाचा शेवटचा] हप्ता देण्यासाठी ठरविलेल्या दिवसापासून पंधरा दिवसांच्या आत, अशा जमिनीचा त्या वर्षाचा खंड देण्यात कसूर केली आहे ; किंवा

(२) कलम १७ अन्वये न्यायाधिकरणपुढे किंवा कलेक्टर पुढे, वाजवी खंड ठरविण्यासाठी केलेला अर्ज अनिर्णित असेल तर, उपरोक्त तारखेपासून पंधरा दिवसांच्या आत यथास्थिति न्यायाधिकरण किंवा कलेक्टर यांजकडे, असा कोणताही अर्ज करण्यात आला नसता तर त्या वर्षासाठी जो खंड देण्यास तो पात्र झाला असता त्या खंडाच्या रकमेइतकी रक्कम अनामत ठेवण्यात कसूर केली आहे ; किंवा

(३) कलम १७ अन्वये ठरविलेला वाजवी खंड त्याने अनामत ठेवलेल्या रकमेपेक्षा अधिक असल्याच्या बाबतीत, त्याजकडून येणे असलेली बाकी रक्कम यथास्थिति न्यायाधिकरणाच्या किंवा कलेक्टरच्या आदेशाच्या तारखेपासून दोन महिन्यांच्या आत देण्यात कसूर केली आहे ; किंवा

(ब) ज्यायोगे जमिनीची खराबी किंवा कायमची नुकसानी होईल असे कोणतेही कृत्य केले आहे ; किंवा

^१ “ परंतु पोट-कलम (३) च्या उपबंधास अधीन राहून ” आणि “ ज्या मुदतीसाठी जमीन पट्ट्याने दिली असेल किंवा दिली आहे असे समजण्यात येते असेल ती मुदत संपण्यापूर्वी ” या मजकुराऐवजी हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ ब च्या कलम ७(१) अन्वये दाखल करण्यात आला.

^२ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “ असाधारण राजपत्र ”, क्रमांक २९, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३ अन्वये मूळ मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल केला.

(क) जमिनीची पोट-विभागणी केली आहे ; किंवा

(ड) जमीन पोट-पट्ट्याने दिली आहे किंवा ती जातीने कसण्यात कसूर केली आहे ; किंवा जमिनीतील कोणताही हितसंबंध अभिहस्तांकित केला आहे ; किंवा

(इ) अशा जमिनीचा उपयोग शेतीव्यतिरिक्त इतर कारणासाठी केला आहे ; या कारणावरून कुळवहिवाट रद्द करण्याचा भूमिधारकास अधिकार आहे.

१[परंतु, भूमिधारकाने कुळवहिवाट रद्द करण्याचा आपला निर्णय व कुळवहिवाट अशा रितीने रद्द करण्याची कारणे याबद्दल सहा महिन्यांची लेखी नोटीस दिल्याशिवाय, कुळाने धारण केलेल्या कोणत्याही जमिनीची कोणतीही कुळवहिवाट ह्या पोट-कलमात उल्लेख केलेल्या कोणत्याही कारणावरून रद्द करता कामा नये] : आणि

१[तसेच] चे कूळ—

(अ) स्त्री किंवा अवयस्क असेल ; किंवा

(ब) शारीरिक किंवा मानसिक दौर्बल्य जडलेला इसम असेल ; किंवा

२[(क) सशस्त्र दलात नोकरी करणारा इसम असेल, ”.

त्या कुळाची कुळवहिवाट, तीत ज्या जमिनीचा अंतर्भाव असेल ती जमीन अशा कुळाकडून किंवा त्याच्या वतीने पोट-पट्ट्याने देण्यात आली आहे याच कारणावरून रद्द करता कामा नये.

(३) ३* * * *

४[१९-अ. (१) या कलमाच्या उपबंधास अधीन राहून, जेव्हा कलम १९, पोट-कलम (१), कंडिका (अ) अन्वये कुळवहिवाट स्वाधीन करून रद्द करण्यात आली असेल तेव्हा भूमिधारकास, जी जमीन ठेऊन घेतल्याने ती जातीने—मग ते मालक या नात्याने असो किंवा कूळ या नात्याने असो किंवा दोन्ही नात्याने असो—कशीत असलेले एकूण क्षेत्र ५[* * * *] तीन कुटुंबांना धारण करता येईल इतक्या जमिनीपेक्षा अधिक होणार नाही इतकीच जमीन ठेऊन घेण्याचा हक्क असेल.

(२) स्वाधीन करण्यात आलेली संबंध जमीन किंवा तिचा कोणताही भाग (कोणताही असल्यास) पोट-कलम (१) अन्वये ठेऊन घेण्याचा भूमिधारकास हक्क आहे किंवा कसे ते तहसीलदाराने चौकशी करून जाहीर केले पाहिजे, आणि त्या पोट-कलमात काहीही असेल तरी, त्यास ठेऊन घ्यावयाचा अशा कोणत्याही भागाच्या क्षेत्रात, तो भाग हैद्राबादचा जमिनीचे तुकडे पाडण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत व याचे एकत्रीकरण करण्याबाबत अधिनियम, १९५६ याच्या १९५६ चा हेद्रा. अर्थानुसार तुकडा होणार नाही अशा रितीने तो कमी करून किंवा वाढवून फेरबदल करण्याचा अधि. क्र. अधिकार आहे. स्वाधीन केलेली जी कोणतीही जमीन उपरोक्त उपबंधान्वये ठेऊन घेण्याचा ४०. भूमिधारकास हक्क नाही अशी जमीन ही अधिक जमीन आहे असे तहसीलदाराने जाहीर केले आहे पाहिजे.]

स्वाधीन केल्यानंतर जी जमीन किंवा तिचा भाग ठेऊन घेण्याचा भूमिधारकास हक्क नाही ती जमीन किंवा तिचा भाग अधिक आहे असे जाहीर करणे.

१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९, यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३ अन्वये मूळ मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल केला.

२ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्र. ३९, अन्वये मूळ मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

३ पोट-कलम (३) हे सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम ७ (२) अन्वये गाळण्यात आले.

४ सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम ८ अन्वये हे कलम दाखल केले.

५ “त्या स्थानिक क्षेत्रासाठी ठरविलेल्या” हे शब्द सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८ याच्या कलम ६ अन्वये गाळण्यात आले आणि ते नेहमीच गाळण्यात आले होते असे समजले पाहिजे.

राहत्या घरातून काढून टाकण्यास मनाई. २०. (१) कोणत्याही गावात जर एखादे कूळ आपल्या भूमिधारकाच्या मालकीच्या जागेवरील राहत्या घराचा भोगवटा करीत असेल तर—

(अ) राहते घर अशा कुळाच्या किंवा त्याच्या पूर्वस्वत्वाधिकाऱ्याच्या खर्चाने बांधले नव्हते असे भूमिधारकाने सिद्ध न केल्यास, आणि

(ब) असे कूळ अशा जागेचा उपयोग व भोगवटा करण्याबद्दल जो कोणताही खंड देत असेल तो देण्यात त्याने वसूल न केल्यास,

त्यास, अशा राहत्या घरातून (अशा घराचे सामानसुमान व जागा यासह व त्यास लागून असलेली जमीन व त्याच्या उपभोगाकरिता आवश्यक असलेली जमीन यासह) काढून टाकता कामा नये.

(२) कलम ४४, पोट-कलम (१) अन्वये ज्या जमिनीची कुळवहिवाट रद्द करण्यात आली असेल अशा शेतीच्या कारणासाठी वापरण्यात येत असलेल्या कोणत्याही जमिनीवर असलेल्या राहत्या घरास पोट-कलम (१) चा उपबंध लागू होणार नाहीत.

ज्या जागेवर कुळाने राहते घर बांधले असेल ती जागा खरेदी करण्याचा कुळाचा अग्रवरणाधिकार. २१. (१) कलम २० मध्ये उल्लेख केलेली जागा ज्या भूमिधारकाच्या मालकीची असेल त्या भूमिधारकाचा अशी जागा विकण्याचा इरादा असल्यास, अशा जागेवर ज्या कुळाच्या किंवा ज्या कुळाच्या पूर्वस्वत्वाधिकाऱ्याच्या खर्चाने राहते घर बांधण्यात आले असेल त्या कुळास न्यायाधिकरणाने ठरविलेल्या किमतीत पोट-कलम (२) मध्ये तरतूद केलेल्या रीतीने अशी जागा खरेदी करण्याचा अग्रवरणाधिकार देण्यात आला पाहिजे.

(२) अशी जागा विकण्याचा इरादा असल्यास भूमिधारकाने, कुळास लेखी नोटीस देऊन, अशी जागा खरेदी करण्यास तो तयार आहे किंवा कसे हे, अशी नोटीस बजावल्याच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत कळविण्यास त्यास सांगितले पाहिजे.

(३) जर उक्त मुदतीच्या आत कुळाने भूमिधारकास आपण अशी जागा खरेदी करण्यास तयार असल्याचे लेखी कळविले तर, भूमिधारकाने त्या जागेची किंमत ठरविण्यासाठी न्यायाधिकरणाकडे अर्ज केला पाहिजे. अशा अर्ज मिळाल्यावर, न्यायाधिकरणाने, कुळास नोटीस दिल्यानंतर व चौकशी केल्यानंतर असा जागेची किंमत ठरविली पाहिजे व लेखी आदेशाद्वारे, असा आदेशाच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत अशा जागेच्या किमतीची रक्कम अनामत ठेवण्याविषयी कुळास सांगितले पाहिजे. अशी रक्कम अनामत ठेवल्यानंतर अशी जागा कुळाकडे हस्तांतरित झाली आहे असे समजण्यात येईल आणि अनामत ठेवलेली रक्कम भूमिधारकास देण्यात आली पाहिजे आणि विहित केलेली फी देण्यात आल्या नंतर, न्यायाधिकरणाने अशा कुळास विहित केलेल्या नमुन्याप्रमाणे प्रमाणपत्र दिले पाहिजे व त्यात त्याने अशा रीतीने हस्तांतरित झालेली जागा व अशा कुळाचे नाव निर्दिष्ट केले पाहिजे.

§[(४) भूमिधारकाने जी जागा पोट-कलम (१) च्या उपबंधान्वये कुळास विकण्याची तयारी दर्शविली असेल अशा जागेच्या संबंधात त्या जागेसाठी कुळाने द्यावयाच्या किंमतीसंबंधी कूळ व भूमिधारक यांच्यामध्ये कबुलायत झाली तर, भूमिधारकास किंवा कुळास किंवा संयुक्तपणे दोघांस, न्यायाधिकरणाकडे अर्ज करण्याचा अधिकार आहे आणि त्यानंतर विहित करण्यात आलेली फी देण्यात आल्यानंतर न्यायाधिकरणाने, विहित करण्यात आलेल्या नमुन्याप्रमाणे प्रमाणपत्र दिले पाहिजे. अशा रीतीने कबूल करण्यात आलेली किंमत ही, न्यायाधिकरणाने पोट-कलम (३) च्या कारणासाठी ठरविलेली किंमत असल्याचे समजण्यात आले पाहिजे.]

१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९ यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, अन्वये सुधारणा केली.

१[(५) पोट-कलम (२) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या मुदतीच्या आत अशी जागा खरेदी करण्यास आपण तयार आहोत असे कळविण्यास कूळ चुकेल किंवा पोट-कलम (३) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या मुदतीच्या आत किमतीची रक्कम अनामत ठेवण्यास कूळ चुकेल तर, कुळाने, अशा जागा खरेदी करण्याचा आपला अग्रवरणाधिकार सोडून दिला आहे असे समजण्यांत येईल आणि त्यानंतर भूमिधारकास अशा राहत्या घराच्या बांधकामाच्या किंमतीबद्दल न्यायाधिकरणाकडून ठरविण्यात येईल अशी नुकसानभरपाई कुळास दिल्यानंतर किंवा कुळाला त्याच्या मर्जीनुसार बांधकामाचे सामान काढून नेण्याची परवानगी दिल्यानंतर, कुळास काढून टाकण्याचा हक्क असेल.]

१[(६) ह्या कलमाचे उल्लंघन करून एखाद्या जागेची केलेली विक्री अवैध असेल.]

२२. सरकारला, १[राजपत्रांतील] अधिसूचनेद्वारे असा निदेश देण्याचा अधिकार आहे की, शेतमजूर व कारागीर यांची कलमे २० व २१ यांचे उपबंध अधिसूचनेत निर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही क्षेत्रात शेतमजूर किंवा कारागीर यांच्या भोगवट्यात असलेली घरे व त्यांच्या जागा यांच्या बाबतीतही लागू होतील. राहती घरे.

२३. कुळाने, त्याला पट्ट्याने दिलेल्या कोणत्याही जमिनीत कोणतीही झाडे लावली असतील किंवा ते कुळ झाडे लाविल तर त्यास, त्याची कुळवहिवाट चालू असेतोपर्यंत अशा झाडांचे उत्पन्न व लाकूड घेण्याचा हक्क असेल आणि त्यास, अशी कुळवहिवाट रद्द झाल्यानंतर, अशा झाडांबद्दल तहसीलदार ठरविल अशी नुकसानभरपाई मिळण्याचा हक्क असेल. आपण लावलेल्या झाडांवर कुळाचा हक्क.

परंतु, कुळवहिवाट कुळाने स्वाधीन केल्यामुळे रद्द झाली असेल तर, त्यास ह्या कलमाअन्वये नुकसान भरपाई मिळण्याचा हक्क असणार नाही :

तसेच, कुळवहिवाट चालू असेतोपर्यंत, भूमिधारकास जणू अशी झाडे लावण्यात आली नव्हती असे समजून अशा जमिनीचा खंड मिळण्याचा हक्क असेल.

२४. (१) कुळास, त्याची कुळवहिवाट चालू असेतोपर्यंत, त्याच्या जमिनीवर नैसर्गिकरित्या वाढणाऱ्या झाडांच्या एकूण उत्पन्नाच्या दोन तृतीयांश भाग घेण्याचा हक्क असेल व भूमिधारकास अशा झाडांच्या उत्पन्नाचा एक तृतीयांश भाग घेण्याचा हक्क असेल. नैसर्गिकरित्या वाढणाऱ्या झाडांच्या उत्पन्नावरील हक्क.

(२) अशा झाडांच्या उत्पन्नाच्या हक्कासंबंधी किंवा पोट-कलम (१) मध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे अशा उत्पन्नाच्या विभागणीसंबंधी कोणताही वाद निर्माण झाल्यास कुळास किंवा भूमिधारकास तहसीलदाराकडे अर्ज करण्याचा अधिकार आहे. असा अर्ज विहित करण्यात येईल अशा नमुन्याप्रमाणे केला पाहिजे.

(३) असा अर्ज मिळाल्यावर तहसीलदाराने चौकशी केल्यानंतर, त्यावर त्यास योग्य वाटेल त्याप्रमाणे आदेश दिला पाहिजे.

२५. जमीन महसूल अधिनियमांत काहिही असले तरी, कुळाने धारण केलेल्या जमिनीच्या हद्दीच्या निशाण्या सुस्थितीत राखणे व त्या चांगल्या स्थितीत ठेवणे याबद्दलची जबाबदारी तसेच अशा हद्दीच्या निशाण्यात फेरबदल झाल्याच्या, त्या काढून टाकल्याच्या किंवा त्या नादुरुस्त झाल्याच्या बाबतीत महसूल अधिकाऱ्याने केलेल्या कामगिरीबद्दल वाजवी रीतीने केलेला कोणताही खर्च देण्याची जबाबदारी कुळावर राहिल. हद्दीच्या निशाण्या सुस्थितीत राखण्यास कुळे जबाबदार असणे.

१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९ यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, अन्वये ही सुधारणा केली.

२ “जरिद्यातील” या शब्दाऐवजी हा शब्द, मुंबई (हेदराबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६, अन्वये दाखल केला.

जमिनीचे संरक्षण २६. (१) तद्विरुद्ध कोणतीही कबुलायत, वहिवाट किंवा रुढी असली तरी, कुळाने धारण करणाऱ्या केलेल्या कोणत्याही जमिनीचे संरक्षण करणारे कोणतेही बांध घालणे, ते सुस्थितीत राखणे किंवा बांधांच्या त्यांची दुरुस्ती करणे या कामाकडे भूमिधारक व कूळ यांच्यामधील विवादांमुळे किंवा कोणत्याही दुरुस्त्या. इतर कारणामुळे दुर्लक्ष होत आहे असे राज्य सरकाराला दिसून येईल तर, लेखी आदेश देऊन, अशा आदेशांत निर्दिष्ट करण्यात येतील अशा इसमांनी बांध घालणे, तो सुस्थितीत राखणे किंवा त्यांची दुरुस्ती करणे हे काम पार पाडले पाहिजे असा निदेश देण्याचा राज्य सरकारला अधिकार आहे आणि त्याबाबत झालेला खर्च अशी जमीन ज्याच्या प्रत्यक्ष कब्जांत आहे. त्या इसमाकडून जमीनमहसूलाची थकबाकी असल्याप्रमाणे वसूल करता येईल.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये ज्या इसमाकडून असा खर्च वसूल करण्यात आला असेल त्या इसमास, असे बांध बांधण्याबद्दल, तो सुस्थितीत राखण्याबद्दल किंवा त्याची दुरुस्ती करण्याबद्दल जो कोणताही इसम कोणत्याही कबुलायती अन्वये, वहिवाटी अन्वये किंवा रूढीअन्वये सर्वस्वी किंवा अंशतः जबाबदार असेल त्या इसमाकडून असा खर्च किंवा त्याचा कोणताही भाग वसूल करण्याचा हक्क असेल.

(३) पोट-कलम (१) मध्ये काहिही असेल तरी ज्या कोणत्याही जमिनीचे संरक्षण करणाऱ्या बांधांकडे दुर्लक्ष करण्यात आले असेल त्या जमिनीच्या कुळास स्वतःच्या खर्चाने असे बांध बांधता येतील, ते सुस्थितीत ठेवता येतील, किंवा दुरुस्त करता येतील व त्याने तसे करणे हे विधिसंमत असेल, आणि त्यास अशा रीतीने आलेला खर्च, त्याने तहसीलदाराकडे अर्ज केल्यावर, भूमिधारकाकडून कबुलायती अन्वये, वहिवाटी अन्वये किंवा रूढीअन्वये असलेल्या भूमिधारकाच्या जबाबदारीप्रमाणे वसूल करता येतील. बांध बांधण्यासाठी, ते सुस्थितीत राखण्यासाठी किंवा दुरुस्त करण्यासाठी कुळाला आलेला खर्च देण्यास भूमिधारक सर्वस्वी किंवा अंशतः जबाबदार धरला जाईल त्या बाबतीत, कुळाने केलेल्या अर्जावरून चालविलेल्या कामात झालेला खर्चसुद्धा अशा भूमिधारकाकडून वसूल करता येईल.

सुधारणा अंशदान. ^१[२६-अ. जर कोणत्याही वेळी कुळाने धारण केलेल्या जमिनीवर सरकारकडून हैदराबाद पाटबंधारे (सुधारणा अंशदान व समावेश शुल्क) अधिनियम, १९५२ याच्या उपबंधान्वये सुधारणा अंशदान म्हणून कोणतीही रक्कम आकारण्यांत किंवा लादण्यात आली तर, कूळ व भूमिधारक हे, सरकारला अशी रक्कम देण्याच्या कारणांकरिता ते दोघेही मालक असल्याप्रमाणे, सरकारला ती रक्कम त्या अधिनियमान्वये सरकारकडून सामान्य किंवा विशेष आदेशाद्वारे ठरविण्यात येईल अशा प्रमाणात देण्यास पात्र असतील :

परंतु, अशा रीतीने दिलेला सामान्य किंवा विशेष आदेश ^२[विधान मंडळाच्या सभागृहापुढे] ठेवण्यात आले पाहिजेत.]

काही बाबतीत कुळवहिवट रद्द करण्याविरुद्ध दाद. २७. कुळाने धारण केलेल्या कोणत्याही जमिनीची कुळवहिवट अशा कुळाने ज्यायोगे जमिनीची खराबी होईल किंवा कायमची नुकसानी होईल असे कोणतेही कृत्य केले आहे या कारणावरून रद्द करण्यात येईल तेव्हा, भूमिधारकाने तक्रारीचा विषय असलेल्या ज्या कृत्यामुळे खराबी किंवा नुकसानी झाली असेल ते कृत्य निर्दिष्ट करून, कुळावर लेखी नोटीस बजावली नसल्यास व बजावीपर्यंत आणि अशी नोटीस बजावल्याच्या तारखेपासून एक वर्षाच्या मुदतीच्या आत अशा रीतीने खराबी किंवा नुकसानी होण्यापूर्वी जमीन ज्या सुस्थितीत होती त्या स्थितीत ती परत आणण्यात कुळाने कसूर केली नसल्यास व करीपर्यंत, अशा कुळाविरुद्ध त्यास जमिनीतून काढून टाकण्यासाठी कोणतेही कामकाज चालविता कामा नये.

^१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९ यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, अन्वये सुधारणा केली.

^२ हे शब्द “विधानसभेपुढे” या शब्दाऐवजी मुंबई (हैदराबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६ अन्वये दाखल केले.

२८. ^१[(१) कुळाने धारण केलेल्या कोणत्याही जमिनीची कुळवहिवाट खंड न भरल्यामुळे खंड न भरल्यामुळे रद्द करण्यात आली असेल व भूमिधारकाने कुळास जमिनीतून काढून टाकण्याबद्दल कोणतेही कुळवहिवाट रद्द कामकाज दाखल केले असेल तेव्हा, तहसीलदाराने, अशा कुळास आदेश देऊन, अशा आदेशाच्या तारखेपासून ^१[नव्वद दिवसांच्या] आत खंडाची थकबाकी व त्याच्याविरुद्ध चालविलेल्या कामकाजाचा खर्च भूमिधारकास देण्याविषयी त्यास फर्माविले पाहिजे ; आणि कूळ अशा आदेशाचे पालन करील तर, तहसीलदाराने, कुळास जमिनीतून काढून टाकण्याचा आदेश देण्याऐवजी, कुळवहिवाट रद्द झाली नव्हती अशा आदेश दिला पाहिजे आणि त्यानंतर कुळवहिवाट रद्द झाली नव्हती असे समजून कूळ अशी जमीन धारण करील :

परंतु, ह्या कलमांतील कोणताही उपबंध, कोणत्याही तीन ^१[वर्षांचा] खंड, कलम १९, पोट-कलम (२) ची कंडिका (अ), उप-कंडिका (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या मुदतीत भरण्यात कसूल केल्यामुळे ज्या कोणत्याही कुळाची कुळवहिवाट खंड न भरल्याबद्दल रद्द झाली असेल ^१[व ज्याच्या बाबतीत अशा प्रत्येक कसुरीच्या वेळी सहा महिन्यांच्या आत भूमिधारकाने त्यास त्याबाबत कळविले असेल,] अशा कुळास लागू होणार नाही.

^१[(२) भूमिधारकास तीन वर्षांपेक्षा अधिक नाही अशा कोणत्याही मुदतीच्या खंडाची थकबाकी वसूल करण्यासाठी तहसीलदाराकडे विहित केलेल्या नमुन्यात अर्ज करण्याचा अधिकार आहे. तहसीलदारास, त्यास आवश्यक वाटेल अशी चौकशी केल्यानंतर, त्यास योग्य वाटेल असा आदेश देण्याचा अधिकार आहे. तहसीलदाराने आदेश देताना, पोट-कलम (१) अन्वये केलेल्या अर्जाच्या तारखेच्या निकटपूर्वी तीन वर्षांच्या मुदतीत कुळाने भूमिधारकास, त्याजकडून येणे असलेल्या खंडापेक्षा कोणतीही अधिक रक्कम दिली असल्यास ती वजा करून दिली पाहिजे :

परंतु, पिके पूर्णतः किंवा अंशतः बुडाल्यामुळे किंवा तत्सम आपत्तीमुळे देणे असलेला खंड कूळ देऊ शकले नाही अशी तहसीलदाराची खात्री झाली तर, त्यास लेखी नमूद करावयाच्या कारणासाठी असा निदेश देण्याचा अधिकार आहे की, खंडाची थकबाकी व कामकाजाचा जो खर्च मंजूर करण्यात येईल तो अशा आदेशाच्या तारखेपासून एक वर्षाच्या आत भरण्यात आला पाहिजे, आणि अशी मुदत संपण्यापूर्वी कुळाने खंडाची थकबाकी व खर्च दिला नाही तर, कुळवहिवाट रद्द झाली आहे असे समजण्यात येईल आणि कुळास जमिनीतून काढून टाकता येईल.

(३) कुळाने भूमिधारकास कोणत्याही मुदतीच्या खंडाबद्दल एखादी रक्कम देऊ केली असेल आणि भूमिधारकाने ती स्वीकारण्याचे नाकारले असेल किंवा रकमेची पावती देण्याचे नाकारले असेल तर, कुळास खंडाची पूर्ण रक्कम तहसीलदाराच्या कार्यालयात अनामत ठेवण्याची परवानगी मिळण्यासाठी त्याजकडे लेखी अर्ज करण्याचा अधिकार आहे. तहसीलदारास उक्त रक्कम अनामत म्हणून स्वीकारण्याचा व रकमेची पावती देण्याचा अधिकार आहे व अशा पावतीमुळे कूळ हे अशा मुदतीबद्दलच्या खंडासंबंधीच्या जबाबदारीतून मुक्त होईल आणि भूमिधारकाने खंडासंबंधी सांगितलेला कोणताही दावा किंवा केलेला कोणताही अर्ज ज्या मुदतीचा खंड कुळाकडून अशा रीतीने अनामत ठेवण्यात येईल अशा मुदतीच्या संबंधात चालणार नाही. अशा रीतीने अनामत ठेवलेल्या रकमेची नोटीस भूमिधारकास देण्यात आली पाहिजे व उक्त रक्कम, भूमिधारकाने अर्ज केल्यावर, त्यास देण्यात आली पाहिजे.]

२९. (१) कुळाने स्पष्टपणे तद्विरुद्ध लेखी कळविले नसल्यास, त्याने भूमिधारकाकडे भरलेली प्रत्येक रक्कम ही, ज्या वर्षात ती भरली असेल त्या वर्षाबाबत त्याजकडून भूमिधारकास येणे असलेल्या खंडादाखल त्याने भरली आहे असे गृहीत धरण्यात येईल. खंडाबद्दल पावत्या.

^१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९ यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, अन्वये सुधारणा केली.

^२ हा मजकूर सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८ याच्या कलम ७ अन्वये जादा दाखल करण्यात आला.

(२) प्रत्येक भूमिधारकाने, कोणत्याही जमिनीच्या संबंधात त्याला मिळालेल्या खंडाच्या रकमेबद्दल, त्यास अशी रक्कम ज्या वेळी मिळेल त्यावेळी, विहित करण्यात येईल अशा नमुन्याप्रमाणे व अशा रीतीने एक लेखी पावती दिली पाहिजे.

पोटविभागणी ३०. (१) कुळाने धारण केलेल्या जमिनीची पोट-विभागणी करणे, ती पोट-पट्ट्याने देणे
पोट-पट्ट्याने देणे व
अभिहस्तांकन यांस प्रतिषेध. (१) कुळाने धारण केलेल्या जमिनीची पोट-विभागणी करणे, ती पोट-पट्ट्याने देणे किंवा अशा जमिनीतील कोणत्याही हितसंबंधांचे अभिहस्तांकन करणे हे वैध असणार नाही.

(२) पोट-कलम (१) मध्ये कांहीही असले तरी, कुळाने सहकारी कृषि संस्थेचा सदस्य होणे आणि असा सदस्य म्हणून, अशा संस्थेच्या फायद्यासाठी जमिनीतील त्याचा हितसंबंध पोट-पट्ट्याने देणे, अभिहस्तांकित करणे, गहाण ठेवणे किंवा त्यावर भार निर्माण करणे हे वैध असेल.

न्यायालयाच्या आदेशिकेअन्वये जप्त करणे किंवा विकणे यास मनाई. ३१. कुळाने कूळ म्हणून धारण केलेल्या जमिनीतील त्याचा कोणताही हितसंबंध दिवाणी न्यायालयाच्या हुकूमनाम्याची किंवा आदेशाची बजावणी करतांना जप्त केला जाण्यास किंवा विकला जाण्यास पात्र असणार नाही.

कब्जा घेण्याची कार्यरीती. ३२. (१) ह्या अधिनियमाच्या कोणत्याही उपबंधान्वये कोणत्याही जमिनीचा किंवा राहत्या घराचा कब्जा मिळण्याचा हक्क असलेल्या कुळास, शेतमजुरास किंवा कारागिरास असा कब्जा मिळण्यासाठी, विहित करण्यात येईल अशा नमुन्याप्रमाणे ^१[हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५७ याच्या प्रारंभाच्या तारखेपासून किंवा ज्या तारखेस असा कब्जा मिळण्याचा हक्क त्यास प्राप्त झाला असेल त्या तारखेपासून यांपैकी जी तारीख नंतरची असेल त्या तारखेपासून-दोन वर्षे मुदतीच्या आंत तहसीलदाराकडे लेखी अर्ज करण्याचा अधिकार आहे.] :

^१[परंतु, कलम ५ च्या तिसऱ्या परंतुकाची कंडिका (ब) च्या कक्षेत येणाऱ्या कुळास, हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (पुन्हा अधिनियमित करणे, वैधकरण व आणखी सुधारणा करणे यांबाबत) अधिनियम, १९६१ च्या प्रारंभाच्या तारखेपासून दोन वर्षांच्या मुदतीच्या आंत, कब्जा मिळण्यासाठी तहसीलदाराकडे अर्ज करण्याचा अधिकार आहे.]

१९६१ चा
महा.
४५.

(२) ^३[पोट-कलम (३-अ) यात अन्यथा जी तरतूद केली असेल ती खेरीजकरून, कोणत्याही भूमिधारकाने] तहसीलदाराच्या आदेशावांचून कुळाने धारण केलेल्या कोणत्याही जमिनीचा किंवा राहत्या घराचा कब्जा घेता कामा नये. असा आदेश मिळण्यासाठी त्याने, विहित केलेल्या नमुन्याप्रमाणे ^४[हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५७ याच्या प्रारंभाच्या तारखेपासून किंवा ज्या तारखेस असा कब्जा मिळण्याचा हक्क त्यास प्राप्त झाला असेल त्या तारखेपासून यांपैकी जी तारीख नंतरची असेल त्या तारखेपासून दोन वर्षे मुदतीच्या आंत] अर्ज केला पाहिजे.

(३) पोट-कलम (१) किंवा (२) अन्वये अशा अर्ज मिळाल्यावर, तहसीलदाराने, चौकशी केल्यानंतर, अशा अर्जावर त्यास योग्य वाटेल असा आदेश दिला पाहिजे.

^१ “तहसीलदाराकडे लेखी अर्ज करण्याचा अधिकार आहे.” या मजकुराऐवजी हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम, ३२, याच्या कलम ९(१) अन्वये दाखल करण्यात आला.

^२ हे परंतुक, सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५ याच्या कलम ५ अन्वये जादा दाखल करण्यात आले.

^३ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९, याच्या कलम २ अनुसूची अन्वये ‘कोणत्याही भूमिधारकाने’ या मजकुराऐवजी शब्द, कंस, आकडे आणि अक्षरे दाखल करण्यात आले.

^४ हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम ९ (२) अन्वये दाखल करण्यात आला.

^१[(३-अ) कलम ४६ब, पोट-कलम (१) अन्वये कुळवहिवाट रद्द करण्यासाठी एखाद्या जमीन मालकाने कार्यवाहीस सुरुवात केली असेल तेव्हा, या अधिनियमात काहीही असेल तरी, असा जमिनीचा कब्जा मिळविण्यासाठीचा अर्ज जिल्हाधिकाऱ्याकडे केला पाहिजे. आणि जिल्हाधिकाऱ्याने, विहित केलेल्या रीतीने चौकशी केल्यानंतर, त्यावर त्यास योग्य वाटेल असा आदेश दिला पाहिजे.]

(४) कोणत्याही इसमाने, ^३[पोट-कलम (१), (२) किंवा यथास्थिति पोट-कलम (३-अ) च्या] उपबंधानुसार असेल त्याव्यतिरिक्त इतर रीतीने कोणत्याही जमिनीचा किंवा राहत्या घराचा कब्जा घेतला तर, कलम ९६ मध्ये विहित केलेल्या ज्या शास्तीस तो पात्र ठरेल त्या पात्रतेस कोणताही बाध न आणता, तहसीलदाराकडून किंवा तहसीलदाराविरुद्ध केलेल्या अपिलांत कलेक्टरकडून ठरविण्यात येईल असा खर्च देण्यास तो पात्र होईल आणि अशा जमिनीत असलेले कोणतेही पीक जप्त केले जाण्यास पात्र ठरेल.

^३[३३. ह्या अधिनियमांत जी तरतूद केली असेल ती खेरीज करून, त्या त्या वेळी अंमलात असलेली कोणतीही वहिवाट किंवा विधि याअन्वये असलेले किंवा कोणताही करार, अधिकारपत्र किंवा न्यायालयाचा हुकूमनामा किंवा आदेश यापासून किंवा अन्य प्रकारे उद्भवणारे कोणत्याही कुळाचे हक्क व विशेष अधिकार मर्यादित किंवा संकुचित करण्यात येणार नाहीत.]

कुळास असलेल्या हक्कांस व विशेष अधिकारास बाध न येणे.

विभाग ४

संरक्षित कुळे

३४. (१) पोट-कलमे (२) व (३) च्या उपबंधांस अधीन राहून, ज्या कोणत्याही इसमाने— संरक्षित कुळे.

(अ) अशी जमीन कूळ म्हणून—

(१) फसली सन १३४२ ते १३५२ (दोन्ही धरून) या वर्षांत संपूर्ण समाविष्ट करण्यात आलेली मदत म्हणून, सहा वर्षांपेक्षा कमी नसेल अशा मुदतीसाठी, किंवा

(२) तारीख १ जानेवारी १९४८ च्या निकटपूर्वी, सहा वर्षांपेक्षा कमी नसेल अशा मुदतीसाठी, किंवा

(३) फसली सन १३५३ च्या १ ल्या दिवसापूर्वी (६ ऑक्टोबर १९४३ पूर्वी) नाही अशा तारखेस सुरुवात होणाऱ्या आणि ह्या अधिनियमाच्या सुरुवातीपूर्वी पूर्ण झालेल्या सहा वर्षांपेक्षा कमी नसलेल्या मुदतीसाठी,

सतत धारण केली असेल ; आणि

(ब) अशा मुदतीत अशी जमीन जातीने कसत असेल ;

तर तो उक्त जमिनीच्या बाबतीत संरक्षित कूळ आहे असे समजण्यात आले पाहिजे :

^४[परंतु, भूमिधारक अवयस्क असेल ^५[किंवा सशस्त्र दलात नोकरी करणारा इसम असेल]

^१ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९, याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे हे पोट-कलम दाखल करण्यात आले.

^२ वरील अधिनियमाच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे “ यथास्थिति पोट-कलम (१), (२) च्या ” या मजकुराऐवजी शब्द, कंस, आकडे आणि अक्षरे दाखल करण्यात आले.

^३ सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याचे कलम १० अन्वये मूळ कलमाऐवजी हे कलम दाखल करण्यात आले.

^४ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ चे “ असाधारण राजपत्र ” क्रमांक २९, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३ अन्वये ही सुधारणा करण्यात आली.

^५ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९, याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे “ किंवा भारतातील नावीक, सैनिक किंवा विमान दलात नोकरी करीत असेल ” या मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

त्याबाबतीत, ज्या तारखेस अवयस्क, वयस्क होईल ^१[किंवा भूमिधारक सशस्त्र दलात नोकरी करणारा इसम म्हणून असल्याच बंद होईल] त्या तारखेपासून एक वर्षाची मुदत संपण्यापूर्वी, भूमिधारक, ^२[आणि जो वयस्क झाला असेल त्या भूमिधारकाच्या बाबतीत, जर तो अशा नोटीशीत, त्यास जमीन जातीने कसण्यासाठी आवश्यक आहे असे सद्भावनापूर्वक नमूद करील] कुळवहिवाट रद्द करण्याचा आपला निर्णय कळविणारी तीन महिन्यांची लेखी नोटीस देईल तर, मूळ संरक्षित कूळ आहे असे समजता कामा नये.]:

तसेच, भूमिधारक हा मानसिक दौर्बल्यामुळे जमीन कसण्यास कायमचा असमर्थ असलेला इसम असेल, व भूमिधारकाच्या मृत्युपासून एक वर्षाची मुदत संपण्यापूर्वी, जमिनीचा वारसा घेणारा इसम, त्यास, खरोखरच ती जमीन जातीने कसण्यासाठी आवश्यक आहे म्हणून कुळवहिवाट रद्द करण्याचा आपला निर्णय कळविणारी तीन महिन्यांची लेखी नोटीस देईल तर, कूळ हे संरक्षित कूळ आहे असे समजता कामा नये.

स्पष्टीकरण.—जर जमीन एकापेक्षा अधिक संयुक्त भूमिधारकांनी धारण केली असेल तर शेवटची दोन परंतुके ही, असे सर्व भूमिधारक उक्त परंतुकांत निर्दिष्ट केलेले दौर्बल्य जडलेले इसम नसतील तर लागू असणार नाही.]

स्पष्टीकरण १.—कंडिका (अ) मध्ये उल्लेख केलेली पात्रता प्राप्त होण्यासाठी आवश्यक असलेल्या तीन मुदतीपैकी कोणतीही मुदत संपण्याच्या तारखेस कूळ म्हणून ज्या इसमाने अशी जमीन धारण केली असेल असा इसम, ज्याने अशा रीतीने जमीन धारण केली असेल अशा दुसऱ्या इसमाकडून वंशपरंपरेने किंवा वारसा हक्काने ती (उक्त जमीन) धारण करित असेल किंवा जर त्याने कूळ म्हणून अशी जमीन धारण केली असेल व तो अशा दुसऱ्या इसमाचा वारस असेल तर, ज्या मुदतीत अशा दुसऱ्या इसमाने कूळ म्हणून अशी जमीन धारण केली असेल ती मुदत, अशी पात्रता प्राप्त होण्यासाठी आवश्यक असलेली मुदत मोजतांना समाविष्ट केली पाहिजे.

स्पष्टीकरण २.—कंडिका (अ) मध्ये उल्लेख केलेली पात्रता प्राप्त होण्यासाठी आवश्यक असलेल्या तीन मुदतीपैकी कोणतीही मुदत संपण्याच्या तारखेस, ज्या इसमाने कूळ म्हणून अशी जमीन धारण केली असेल अशा इसमाने, उक्त तारखेपूर्वी सहा वर्षांच्या आत कोणत्याही वेळी, जी जमीन तो जातीने कशीत होता अशी इतर कोणतीही जमीन त्याच गावात त्याच भूमिधारकाकडून धारण केली असेल तर, अशी इतर जमीन त्याने ज्या मुदतीपर्यंत धारण केली असेल ती मुदत, पात्रता प्राप्त होण्यासाठी आवश्यक असलेली मुदत मोजतांना समाविष्ट केली पाहिजे.

स्पष्टीकरण ३.—जेव्हा दोन किंवा अधिक इसमांनी कूळ म्हणून संयुक्तपणे कोणतीही जमीन धारण केली असेल तेव्हा त्यांच्यापैकी कोणत्याही इसमाने अशी जमीन जातीने कसली असेल व कसण्याचे चालू ठेवले असेल आणि ह्या कलमांत निर्दिष्ट केलेल्या इतर शर्ती पुऱ्या केल्या असतील तर, असे सर्व इसम अशा जमिनीच्या बाबतीत संरक्षित कुळे म्हणून समजण्यात येतील.

(२) कोणत्याही जमिनीच्या बाबतीत पोट-कलम (१) अन्वये संरक्षित कूळ म्हणून समजण्यात येण्यास एकाहून अधिक इसमास हक्क प्राप्त होत असेल तर, उक्त पोट-कलमांत काहीही असले

^१ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९ याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे “ किंवा भूमिधारक उक्त दलात नोकरी करण्याचे बंद होईल ” या मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

^२ वरील अधिनियमाच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे “ त्यास खरोखरीच ती जमीन जातीने कसण्यासाठी आवश्यक आहे म्हणून ” या मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

तरी, (संरक्षित कूळ म्हणून) असे समजले जाण्याचा हक्क असलेल्या अशा इसमांपैकी केवळ एकच इसम हा—

(अ) ज्याची पात्रता प्राप्त होण्यासाठी आवश्यक असलेली मुदत ही, उक्त पोट-कलमाची कंडिका (अ), उप-कंडिका (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेली मुदत असेल तो इसम असेल ; किंवा

(ब) असा इसम नसेल तर, ज्याची पात्रता प्राप्त होण्यासाठी आवश्यक असलेली मुदत ही उक्त कंडिकेच्या उप-कंडिका (२) मध्ये निर्दिष्ट केलेली मुदत असेल तो इसम असेल.

(३) ज्या जमिनीच्या बाबतीत पोट-कलम (१) अन्वये एखाद्या इसमास संरक्षित कूळ म्हणून समजण्यात आले आहे अशी जमीन, ह्या अधिनियमाच्या सुरुवातीस ज्याच्या कब्जात नाही असा इसम, उक्त पोट-कलमात काहीही असले तरी, जर—

(अ) त्या सक्षम न्यायालयाच्या हुकूमनाम्यान्वये किंवा आदेशान्वये अशा जमिनीतून काढून टाकण्यात आले असेल ; किंवा

(ब) ^१[ह्या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी किंवा कुळाने भूमिधारकास जमीन स्वाधीन केल्यानंतर निदान एक वर्षापर्यंत] भूमिधारक अशी जमीन जातीने कसत असेल ; किंवा

(क) भूमिधारकाने अशा जमिनीवर कायम स्वरूपाचे बांधकाम केले असेल ; किंवा

(ड) भूमिधारकाने अशी जमीन नेहमीसाठी शेतीव्यतिरिक्त इतर कारणांसाठी उपयोगात आणली असेल ;

तर अशा जमिनीच्या बाबतीत संरक्षित कूळ म्हणून समजता कामा नये.

स्पष्टीकरण.—ह्या कलमाची पोट-कलमे (२) आणि (३) मधील आणि कलमे ३५, ३६ व ३७ मधील इसमासंबंधीच्या उल्लेखात पोट-कलम (१) यास दिलेल्या स्पष्टीकरणात उल्लेख केलेल्या दोन किंवा अधिक इसमासंबंधीच्या उल्लेखाचा समावेश होतो.

३५. (१) कोणत्याही इसमास कोणत्याही जमिनीच्या बाबतीत, कलम ३४ अन्वये संरक्षित कूळ समजण्यात येत आहे किंवा कसे आणि येत असल्यास, कोणत्या इसमास तसे समजण्यात येत आहे याबद्दल कोणताही प्रश्न उद्भवल्यास, भूमिधारकास, किंवा असे समजण्यात यावे असा हक्क सांगणाऱ्या कोणत्याही इसमास, ह्या अधिनियमाच्या सुरुवातीपासून एक वर्षाच्या आत अशा प्रश्नाचा निर्णय करण्यासाठी, तहसीलदाराकडे, विहित केलेल्या नमुन्यात अर्ज करण्याचा अधिकार आहे, आणि तहसीलदाराने हक्काची किंवा हक्कांची विहित केलेल्या रीतीने चौकशी केल्यानंतर, यथास्थिति, संरक्षित कूळ आहे असे समजले जाण्यास कोणत्या इसमास हक्क आहे किंवा कोणत्याही इसमास असा हक्क नाही ते जाहीर केले पाहिजे.

हक्कांबाबत निर्णय.

(२) इसमास संरक्षित कूळ म्हणून समजण्यात येण्याबद्दलची तहसीलदाराने केलेली घोषणा किंवा तहसीलदाराच्या निर्णयाविरुद्ध अपील केल्याचे बाबतीत ^१[अपिलावर] कलेक्टरने केलेली घोषणा ही, असा इसम संरक्षित कूळ असल्याबद्दल निर्णायक असेल आणि संरक्षित कूळ म्हणून त्याचे हक्क, हक्कनोंदणीपत्रकात किंवा हक्कनोंदणीपत्रक नसेल तर, विहित करण्यात येईल अशा गावच्या दफ्तरात नमूद करण्यात आले पाहिजेत.

^१ दिनांक ३० जून १९५१ चे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक ३२, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५१ चा अधिनियम क्रमांक २३ याअन्वये हा मजकूर जादा दाखल करण्यात आला.

^२ “पहिल्या अपिलावर” या शब्दांनी सुरू होणाऱ्या व “दुसऱ्या अपिलावर” या शब्दांनी संपणाऱ्या मजकुराऐवजी हा शब्द सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम ११ अन्वये दाखल करण्यात आला.

संरक्षित कुळाने ३६. (१) ज्या कोणत्याही जमिनीच्या बाबतीत एखाद्या इसमास कलम ३४ अन्वये संरक्षित कब्जा परत कूळ म्हणून समजण्यात आले असेल अशी जमीन या अधिनियमाच्या सुरुवातीस, त्या इसमाच्या घेणे. कब्जात नसेल आणि उक्त जमिनीचा कब्जा सुटण्यापूर्वी त्याने ती जमीन ज्या अटीवर व शर्तीवर धारण केली होती त्याच अटीवर व शर्तीवर जमीन धारण करण्यास तो तयार आहे असे त्याने उक्त अधिनियमाच्या सुरुवातीपासून सहा महिन्यांच्या आत भूमिधारकास कळविले असेल तर, त्यास दिनांक १ मार्च १९५१ पासून उक्त अटीवर व शर्तीवर अशा जमिनीचा कब्जा पुन्हा मिळण्याचा हक्क असेल.

(२) अशा जमिनीचा कब्जा दुसऱ्या इसमाकडे असला तरीही, पोट-कलम (१) परिणामक्षम होईल-मग असा कब्जा त्या दुसऱ्या इसमाने १ मार्च १९५१ नंतर देखील संपणार नसेल अशा पट्ट्यान्वये घेतलेला असो किंवा अन्यथा घेतलेला असो—आणि जेव्हा अशी जमीन अशा दुसऱ्या इसमाच्या कब्जात असेल तेव्हा, तो इसम ३२ व्या कलमानुसार तहसीलदाराकडे अर्ज केला असता, उक्त तारखेस काढून लावला जाण्यास पात्र असेल.

कलम ३४ ३७. (१) कलम ३४ अन्वये ज्या जमिनीच्या बाबतीत कोणत्याही इसमास संरक्षित कूळ अन्वये हक्क म्हणून समजण्यात आले नसेल अशी कोणतीही जमीन, ह्या अधिनियमाच्या सुरुवातीस, कूळ म्हणून नसलेले इसम धारण करणारा प्रत्येक इसम, अशी सुरुवात झाल्यापासून एक वर्षाची मुदत संपल्यानंतर किंवा विरक्षित अशा जमिनीच्या बाबतीत कलम ३४ अन्वये संरक्षित कूळ म्हणून समजण्यास येण्याबद्दल इतर परिस्थितीत कोणत्याही इसमाचे हक्क अंतिमरीत्या नाकारण्यात आल्यानंतर, यापैकी जी तारीख नंतरची असेल संरक्षित कुळे म्हणून समजणे. त्या तारखेस, वर निर्दिष्ट केल्याप्रमाणे अशी मुदत संपण्यापूर्वी किंवा हक्क अंतिमरीत्या नाकारण्यापूर्वी, भूमिधारकाने असा इसम संरक्षित कूळ नाही असे जाहीर करण्यासाठी विहित केलेल्या रीतीने तहसीलदाराकडे अर्ज केला नसेल तर, अशा जमिनीच्या बाबतीत संरक्षित कूळ आहे असे समजण्यात आले पाहिजे :

^१[परंतु, जर भूमिधारक हा अवयस्क किंवा भारताच्या नाविक, सैनिक किंवा विमान दलात नोकरी करणारा इसम असेल तर त्याने, ज्या तारखेस अवयस्क वयस्क होईल किंवा भूमिधारक भारताच्या नाविक, सैनिक किंवा विमान दलात नोकरी करण्याचे बंद होईल त्या तारखेपासून एक वर्षाची मुदत संपण्यापूर्वी, अशा रीतीने जाहीर करण्यासाठी अर्ज केला पाहिजे]:

तसेच, जर भूमिधारक हा मानसिक दौर्बल्य जडल्याच्या कारणामुळे जमीन कसण्यास कायमचा असमर्थ असलेला इसम असेल तर, उक्त भूमिधारकाच्या मृत्युनंतर जमिनीचा वारसा ज्या इसमाकडे जाईल अशा इसमाने, अशी जमीन वारसाहक्काने त्याच्याकडे ज्या तारखेस जाईल त्या तारखेपासून एक वर्षाच्या आत, असा अर्ज केला पाहिजे.

स्पष्टीकरण.—जर जमीन एकाहून अधिक संयुक्त भूमिधारकांनी धारण केली असेल तर, शेवटचे दोन उपबंध हे, असे भूमिधारक उक्त परंतुकांमध्ये निर्दिष्ट केलेले दौर्बल्य जडलेले इसम नसल्यास लागू असणार नाहीत.

(२) विहित केलेल्या रीतीने अशा अर्जाची चौकशी केल्यानंतर, अशा रीतीने जाहीर करण्यास तहसीलदाराने नकार दिला असेल आणि ^२[अपिलावर], कलेक्टरने त्याचा निर्णय रद्द केला नसेल तर, कुळास संरक्षित कूळ म्हणून समजण्यात आले पाहिजे.

^१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ चे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९ यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, याअन्वये हा मजकूर जादा दाखल करण्यात आला.

^२ “पहिल्या अपिलावर किंवा महसूल मंडळाने दुसऱ्या अपिलावर” या मजकुरापेवजी हा शब्द सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम १२ अन्वये दाखल करण्यात आला.

(३) पोट-कलम (१) किंवा पोट-कलम (२) अन्वये संरक्षित कूळ म्हणून समजण्यात आलेल्या इसमाचे संरक्षित कूळ म्हणून असलेले हक्क, हक्क नोंदणीपत्रकात, किंवा असे हक्क नोंदणीपत्रक नसेल तर विहित करण्यात येईल अशा गावच्या दफ्तरात, नमूद केले पाहिजेत.

^१[३७-अ. (१) ह्या अधिनियमात काहीही असले तरी, कोणताही इसम हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५५ च्या सुरुवातीस, ह्या अधिनियमाअन्वये ज्या जमिनीच्या बाबतीत त्यास संरक्षित कूळ म्हणून समजण्यात आले नसेल अशी कोणतीही जमीन, कूळ म्हणून, धारण करीत असेल तर त्या बाबतीत असा प्रत्येक इसम, जर भूमिधारकाची, कुळे कशीत असलेल्या जमिनीचा समावेश करून, भूमिधारकाच्या मालकीच्या जमिनीचे एकूण क्षेत्र ^२[* * * *] एका कुटुंबाने धारण करावयाच्या जमिनीच्या क्षेत्राच्या तिप्पटीहून अधिक असेल तर, संरक्षित कूळ आहे असे समजण्यात आले पाहिजे :

परंतु, ह्या कलमातील कोणत्याही मजकुरामुळे अशा जमिनीच्या बाबतीत जो इसम संरक्षित कुळवहिवाटीबाबतचे प्रमाणपत्र पूर्वीच धारण करीत असेल किंवा ज्याच्या संरक्षित कूळ म्हणून असलेल्या हक्काबाबत सक्षम प्राधिकाराच्यापुढे चौकशी चालू असेल अशा इतर कोणत्याही इसमाच्या हक्कास, जर असा इतर इसम आपले हक्क सुरक्षित ठेवण्यासाठी, हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५५ च्या सुरुवातीपासून सहा महिन्यांच्या आत, न्यायाधिकरणाकडे अर्ज करील तर, बाध येणार नाही.

^३[स्पष्टीकरण.—अशा प्रारंभाच्या निकटपूर्वी एखाद्या इसमाच्या कब्जात जमीन असेल तर, अशा बाबतीत, त्या इसमाने, दिनांक ८ जून १९५८ च्या निकटपूर्वी कलमे ६, ७, ८ किंवा ९ ही ज्या स्वरूपात होती त्या स्वरूपातील त्या कलमांच्या उपबंधानुसार पट्टा धारण केलेला नसला तरीही, तो ह्या पोट-कलमाच्या कारणाकरिता, अशा प्रारंभाच्यावेळी कूळ म्हणून जमीन धारण करीत असल्याचे समजण्यात आले पाहिजे ;—मग कोणत्याही न्यायालयाचे निकालपत्र, हुकूमनामा किंवा आदेश यात किंवा महसूल मंडळाच्या किंवा महसूल न्यायाधिकरणाच्या किंवा इतर प्राधिकार्याच्या आदेशात काहीही असले तरी ते विचारात घेण्यात येणार नाही.]

(२) पोट-कलम (१) अन्वये संरक्षित कूळ म्हणून समजण्यात येणाऱ्या इसमाचे संरक्षित कूळ म्हणून असलेले हक्क, हक्क नोंदणीपत्रकात किंवा हक्क नोंदणीपत्रक नसेल त्याबाबतीत विहित करण्यात येईल अशा गावच्या दफ्तरात नमूद केले पाहिजेत.]

^४[विभाग ४-अ

संरक्षित कुळे, सामान्य कुळे व भूमिधारक यांचे हक्क]

३८. ^५[(१) कोणत्याही विधीत, वहिवाटीत, किंवा करारात एतद्विरुद्ध काहीही असले तरी, आणि पोट-कलम (७) च्या उपबंधास अधीन राहून, संरक्षित कुळास ^६[किंवा यथास्थिति, सामान्य कुळास,] जमीन खरेदी करण्याचा संरक्षित कुळाचा हक्क.

^१ दिनांक १२ मार्च १९५६ चे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक ४६ यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५६ चा अधिनियम क्रमांक ३, याअन्वये हे कलम जादा दाखल करण्यात आले.

^२ “संबंधित स्थानिक क्षेत्रासाठी ठरविलेल्या” हा मजकूर सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, याच्या कलम ८(अ) अन्वये गाळण्यात आले आणि ते नेहमी गाळण्यात आले होते असे समजले पाहिजे.

^३ हे स्पष्टीकरण सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, कलम ६ अन्वये जोडण्यात आले आणि ते नेहमीच जोडण्यात आले होते असे समजले पाहिजे.

^४ हे शीर्षक सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १३ अन्वये दाखल केले.

^५ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ चे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९ यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, याअन्वये हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

^६ हे शब्द सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम १४ (१) अन्वये दाखल करण्यात आले.

^१“ (जो सशस्त्र दलात नोकरी करणारा इसम आहे अशा भूमिधारकाकडून जमीन धारण करीत असलेले कूळ नसेल अशा) सामान्य कुळास ”] हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५४, याच्या प्रारंभानंतर कोणत्याही वेळी, संरक्षित कूळ म्हणून ^२[किंवा यथास्थिति सामान्य कूळ म्हणून,] त्याने धारण केलेल्या जमिनीतील भूमिधारकाचा हितसंबंध खरेदी करण्याचा अधिकार आहे :]

^३[परंतु, असे कूळ हे सामान्य कूळ असेल व भूमिधारक हा पुढील वर्गातील, म्हणजे :—

(अ) अवयस्क.

(ब) विधवा.

४ * * * *

(ड) शारीरिक किंवा मानसिक दौर्बल्य जडलेला इसम, असेल त्या बाबतीत, अशा कुळास—

(१) (अ) वर्गाचा भूमिधारक ज्या तारखेला वयस्क होईल.

४ * * * *

(३) (ड) वर्गाच्या भूमिधारकाचे असे दौर्बल्य ज्या तारखेला नाहीसे होईल, आणि

(४) (ब) वर्गाच्या भूमिधारकाचा त्या जमिनीतील हितसंबंध ज्या तारखेला नष्ट होईल,—

—त्या तारखेपासून दोन वर्षांची मुदत संपल्यानंतर, या कलमान्वये भूमिधारकाचा हितसंबंध खरेदी करण्याचा हक्क असेल.

स्पष्टीकरण.—कुळाने दोन किंवा अधिक संयुक्त भूमिधारकांच्या अधिकाराखाली जमीन धारण केली असेल त्या बाबतीत, निदान एक संयुक्त धारक हा उक्त परंतुकांत निर्दिष्ट केलेल्या वर्गातील नसेल तर, पोट-कलम (१) चे परंतुक लागू होणार नाही.]

^४[(२) ज्याची पोट-कलम (१) अन्वये मिळालेला हक्क बजाविण्याची इच्छा असेल, अशा संरक्षित कुळाने, जमिनीतील भूमिधारकाच्या हितसंबंधाबद्दल, आणि जर संपूर्ण जमीन खरेदी करण्याचा त्यास हक्क नसेल तर त्यास खरेदी करण्याचा हक्क असेल अशा जमिनीच्या भागाबद्दल, तो जी किंमत देण्यास तयार असेल ती किंमत नमूद करणारा प्रस्ताव भूमिधारकाकडे केला पाहिजे ; अशी किंमत ही त्याने घ्यावयाच्या खंडाच्या रकमेच्या, जिराईत जमिनीच्या बाबतीत, १५ पट किंवा विहिरीचे पाणी मिळणाऱ्या बागायत जमिनीच्या बाबतीत ८ पट आणि इतर साधनापासून पाणी मिळणाऱ्या जमिनीच्या बाबतीत ६ पट रकमेपर्यंत असेल.]

^६[(२-अ) (अ) जे सामान्य कूळ आणि पोट-कलम (२) मध्ये काहीही असले तरी, हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५७ च्या प्रारंभानंतर, जे संरक्षित कूळ १९५७ चा पोट-कलम (१) अन्वये मिळालेला हक्क बजावू इच्छित असेल त्या कुळाने, ज्या किमतीस तो मुंबई ३१.

^१ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९ याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे कंस व शब्द दाखल करण्यात आले.

^२ हे परंतुक सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९, याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे जादा दाखल करण्यात आले.

^३ हे परंतुक सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९ याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे जादा दाखल करण्यात आले.

^४ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९, याच्याकलम २ अनुसूचीद्वारे खंड (क) व क्रमांक (२) वगळण्यात आला.

^५ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ चे “ असाधारण राजपत्र ” क्रमांक २९ यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३ याअन्वये हा मजकूर जादा दाखल करण्यात आला.

^६ हे पोट-कलम सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम १४ (२) अन्वये दाखल केले.

जमीन धारण करणाराचा त्या जमिनीतील हितसंबंध खरेदी करण्यास तयार असेल ती किंमत नमूद करणारा प्रस्ताव जमीन धारण करणारास सादर केला पाहिजे, परंतु अशी किंमत त्याने द्यावयाच्या खंडाच्या बारा पटीहून अधिक असता कामा नये.

(ब) जेव्हा कुळास, त्याने कूळ म्हणून धारण केलेल्या जमिनीच्या भागाच्या बाबतीत जमीन धारण करणाराचा हितसंबंध खरेदी करण्याचा हक्क असेल तेव्हा, जो भाग खरेदी करण्याचा त्यास हक्क असेल तो भाग त्याने प्रस्तावात नमूद केला पाहिजे.]

(३) जर भूमिधारक असा प्रस्ताव नाकारील किंवा तो स्वीकारण्यात आणि प्रस्तावाच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत विक्री-खत करण्यात कसूर करील तर संरक्षित कुळास ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळास] अशा जमिनीची वाजवी किंमत ठरविण्यासाठी न्यायाधिकरणाकडे अर्ज करण्याचा अधिकार आहे.

^१[(४) पोट-कलम (३) अन्वये केलेला अर्ज मिळाल्यानंतर, न्यायाधिकरणाने, अर्जाची चौकशी ज्या तारखेस, ज्यावेळी व ज्या ठिकाणी करण्यात येईल ती तारीख, वेळ व ते ठिकाण यासंबंधीची नोटीस अर्जदारास, भूमिधारकास आणि त्यात ज्यांचा हितसंबंध आहे असे न्यायाधिकरणास वाटेल त्या सर्व इसमांस, दिली पाहिजे आणि विहित करण्यात येतील अशा नियमास अनुसरून पोट-कलम (२) ^३[किंवा (२-अ)] मध्ये तरतूद केलेल्या खंडाच्या जास्तीत जास्त पटीपेक्षा अधिक नसेल अशी जमिनीतील भूमिधारकाच्या हितसंबंधाची वाजवी किंमत ठरविली पाहिजे ^४[आणि त्याने, कलम ३८-अ-१ मध्ये तरतूद केलेल्या रीतीने उक्त जमिनीवर वैधरीत्या असलेल्या भारांची रक्कम ठरविली पाहिजे :]

परंतु, जर न्यायाधिकरणाच्या मते, ह्या पोट-कलमान्वये ठरविलेली वाजवी किंमत ही, भूमिधारकाने, विहीर खणणे यासारख्या, केलेल्या सुधारणांबद्दलच्या खर्चाची पुरेशी भरपाई करित नसेल तर, त्या बाबतीत, कोणत्याही सुधारणा करण्यासाठी संरक्षित कुळाने ^१[किंवा यथास्थिति, सामान्य कुळाने] दिलेल्या अंशदानाची किंमत विचारात घेतल्यानंतर, अशा रीतीने ठरविलेल्या किमतीत, न्यायाधिकरणास पुरेशी वाटेल अशा आणखी रकमेची भर घालण्याचा न्यायाधिकरणास अधिकार असेल.]

^२[(५) संरक्षित कुळाने किंवा ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाने] न्यायाधिकरणाकडे पोट-कलम (४) अन्वये ठरविलेल्या किमतीची रक्कम—

(अ) न्यायाधिकरणाने ठरविलेल्या मुदतीच्या आत ठोक रक्कम देऊन ; किंवा

(ब) प्रत्येक बाबतीत न्यायाधिकरण ठरवील अशा तारखेस किंवा अशा तारखेपूर्वी सोळापेक्षा अधिक हप्ते होणार नाहीत अशा हप्त्यात आणि आठ वर्षांपेक्षा अधिक असणार नाही अशा मुदतीत न्यायाधिकरण ठरवून देईन अशा मध्यंतरांनी,

^१[पोट-कलम (२-अ) अन्वये केलेल्या प्रस्तावाच्या संबंधात, न्यायाधिकरण ठरवील अशा बारापेक्षा अधिक नाहीत इतक्या वार्षिक हप्त्यांनी व न्यायाधिकरण ठरवील अशा तारखांना किंवा तारखांपूर्वी अनामत ठेवली पाहिजे :

^१ हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम १४ (३) अन्वये दाखल करण्यात आला.

^२ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ चे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक २९ यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, याअन्वये हा मजकूर जादा दाखल केला.

^३ हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम १४ (४) (१) अन्वये दाखल करण्यात आला.

^४ सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम १४ (४) (२) अन्वये हा मजकूर दाखल केला.

^५ मूळ परंतुकाऐवजी, हा मजकूर व हे परंतुक सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम १४ (५) या अन्वये दाखल करण्यात आले.

परंतु, कलम १८ अन्वये ज्या कोणत्याही मुदतीसाठी खंडाची तहकुबी किंवा सूट देण्यात आली असेल त्या मुदतीत खरेदीची किंमत ठोक रकमेत देणे किंवा या कलमान्वये ठरविण्यात आलेल्या कोणत्याही हप्त्यांची रक्कम किंवा त्यावरील कोणतेही व्याज, काही असल्यास, देणे कुळास बंधनकारक असणार नाही]:

तसेच न्यायाधिकरणाने ठरविलेली वाजवी किंमत हप्त्याने द्यावयाची असेल तेव्हा संरक्षित कूळ ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कूळ] हे अशा हप्त्याशिवाय आणखी सरकारला देणे असलेला अशा जमिनीवरील जमीन महसूल, सर्व हप्ते देण्यात येईपर्यंत, देण्यास पात्र होईल.

(६) (अ) वाजवी किंमतीची संपूर्ण रक्कम अनामत ठेवल्यानंतर किंवा वसूल केल्यानंतर न्यायाधिकरणाने संरक्षित कुळास, ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळास] विहित केलेल्या नमुन्यात एक प्रमाणपत्र दिले पाहिजे व तो अशा जमिनीचा खरेदीदार आहे असे जाहीर केले पाहिजे आणि असे प्रमाणपत्र हे भूमिधारक आणि त्यामध्ये हितसंबंध असलेल्या सर्व इसमांविरुद्ध विक्रीचा निर्णायक पुरावा असेल : * * * .

परंतु, संरक्षित कुळाचा ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाचा] अर्ज इनामासंबंधांत असेल तर न्यायाधिकरणाने, त्याबद्दल सरकारची आगाऊ मंजूरी घेतल्याशिवाय, असे प्रमाणपत्र देता कामा नये.

(ब) पोट-कलम (५) च्या उपबंधान्वये संरक्षित कुळास ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळास] वाजवी किंमत, हप्त्याने देण्याची परवानगी देण्यात आली असेल तर, तो, देणे असलेल्या किंमतीच्या उरलेल्या रकमेच्या संबंधात दरसाल तीन टक्के या दराने व्याज देण्यास पात्र होईल आणि कोणताही हप्ता देण्यात त्याने कसूर केल्यास असा हप्ता जमीन महसूलाच्या थकबाकीप्रमाणे वसूल करण्याचा सरकारास अधिकार आहे.

^३[क) वाजवी किंमत ठोक रकमेत अनामत ठेवण्यात आल्यावर किंवा पोट-कलम (५) अन्वये अशा किंमतीच्या कोणत्याही हप्त्याची रक्कम अनामत ठेवण्यात आल्यावर, किंवा अशा (वाजवी) किंमतीपैकी कोणतेही रक्कम कंडिका (ड) च्या परंतुकान्वये वसूल करण्यात आल्यावर, न्यायाधिकरणाने, भारधारकास, अशा रीतीने अनामत ठेवलेल्या किंवा वसूल केलेल्या रकमेपैकी पोट-कलम (४) अन्वये त्याच्या हक्काची जी किंमत ठरविण्यात आली असेल ती त्यास परत केली पाहिजे व शिल्लक राहिलेली रक्कम, कोणतीही असल्यास, भूमिधारकास दिली पाहिजे :

परंतु, भार धारण करणारे इसम एकाहून अधिक असतील त्या बाबतीत त्यांना यथास्थिति, अग्रतेच्या क्रमानुसार किंवा दराप्रमाणे रकमा दिल्या पाहिजेत :

तसेच, अशा भार धारण करणाऱ्या इसमास कोणतीही रक्कम दिल्यामुळे इतर कोणत्याही रीतीने किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही विधिअन्वये अशा भाराच्या संबंधांत जमीनमालकाविरुद्ध कामकाज चालविण्याच्या त्याच्या हक्कास बाध येणार नाही.]

^१ हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम १४ (३) अन्वये दाखल करण्यात आला.

^२ “ आणि न्यायाधिकरणास ” या शब्दांनी सुरू होणाऱ्या व “ निदेश देण्याचाही अधिकार आहे ” या शब्दांनी संपणारा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १४ (६) (१) अन्वये गाळण्यात आला.

^३ मूळ कंडिकेऐवजी ही कंडिका सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १४ (६) (२) अन्वये दाखल करण्यात आली.

(ड) जर, संरक्षित कूळ ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कूळ,] पोट-कलम (५) अन्वये ठरविण्यात आलेल्या मुदतीत, वाजवी किमतीची संपूर्ण रक्कम देण्यात कसूर करील किंवा ती त्याचेकडून वसूल करण्यात आली नसेल तर, संरक्षित कुळाने ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाने] केलेली खरेदी अंमलात येणार नाही आणि जमीन खरेदी करण्याचा त्याचा हक्क जप्त करण्यात येईल आणि वाजवी किंमत म्हणून त्याने दिलेली रक्कम दरसाल दर शेकडा तीन या दराने व्याजासहित परत दिली पाहिजे. तसेच त्याने जमीन महसूल दिला असल्याने त्याच्याकडून येणे असलेला उक्त मुदतीचा खंड त्यामधून वजा केल्यानंतर अशा जमीन महसूलाची रक्कम त्यास परत दिली पाहिजे :

परंतु, ज्या वाजवी किमतीच्या बाबतीत, संरक्षित कुळाने ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाने] कसूर केली आहे अशी वाजवी किंमत, न्यायाधिकरणाने पोट-कलम (५) अन्वये ठरविलेल्या किमतीच्या एक-चतुर्थांश रकमेहून अधिक नसेल तर, संरक्षित कुळाचा ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाचा] खरेदी करण्याचा हक्क जप्त केला जाणार नाही आणि न्यायाधिकरणाने वाजवी किमतीची उरलेली रक्कम जमीन महसूलाच्या थकबाकीप्रमाणे वसूल करण्याची व भूमिधारकास देण्याची व्यवस्था केली पाहिजे.

^१[(इ) पोट-कलम (२-अ) खाली येणाऱ्या बाबतीत, पुरेशा कारणामुळे कुळाकडे चार हप्त्याची थकबाकी राहिली असेल तर, त्या बाबतीत, कुळास शेवटचा हप्ता भरण्यात कसूर केल्याच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत न्यायाधिकरणाकडे अर्ज करता येईल व अशा अर्जाद्वारे त्यास, पुरेशा कारणामुळे हप्ते भरण्यास आपण असमर्थ होतो या मुद्द्यावर कसुरीची माफी मिळावी अशी विनंती करता येईल आणि न्यायाधिकरणाची त्यास योग्य वाटेल अशी चौकशी केल्यानंतर तशी खात्री झाली तर न्यायाधिकरणास, थकबाकीची रक्कम भरण्याकरिता आणखी मुदत देण्याचा व त्या कारणाकरिता हप्त्याची संख्या सोळापर्यंत वाढविण्याचा अधिकार आहे. त्यानंतर कोणत्याही वेळी कुळाकडे चार हप्त्याची थकबाकी राहिली तर किंवा अशा रीतीने वाढविलेल्या मुदतीत कुळाने खरेदीची किंमत देण्यात कसूर केली तर अशी खरेदी निरर्थक होईल व कंडिका (ड) चे उपबंध लागू होतील.

(फ) कुळाने दिलेल्या रकमेतून त्याने देणे असलेला खंड वजा करून उरलेली रक्कम त्यास कोणत्याही जमिनीची खरेदी निरर्थक झाल्याच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत देण्यात भूमिधारक कसूर करील तर, ती रक्कम जमीन महसूलाची थकबाकी असल्याप्रमाणे त्याजकडून वसूल करण्यात येईल व ती अशा कुळास देण्यात येईल.]

^१[(६-अ) उक्त किंमत ज्या वर्षी न्यायाधिकरणाकडे ठोक रकमेत अनामत ठेवण्यात आली असेल त्या वर्षापासून किंवा उक्त किंमत हप्त्यानी देण्यात कुळास परवानगी देण्यात आली असेल त्या बाबतीत पहिला हप्ता ज्या वर्षी देणे झाला असेल त्या वर्षापासून उक्त कूळ, पोट-कलम (६) ची कंडिका (फ) लागू असेल त्या बाबतीत खेरीज करून भूमिधारकास अशा जमिनीचा खंड देण्यास पात्र असणार नाही.]

^१ हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १४ (३) अन्वये दाखल करण्यात आला.

^२ ह्या कंडिका सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १४ (६) (३) अन्वये दाखल करण्यात आल्या.

^३ हे पोट-कलम सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १४ (७) अन्वये दाखल करण्यात आले.

१[(७) ह्या कलमाअन्वयेचा संरक्षित कुळाचा १[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाचा], त्याने संरक्षित कूळ २[किंवा यथास्थिति सामान्य कूळ] म्हणून धारण केलेली जमीन आपल्या भूमिधारकाकडून खरेदी करण्याचा हक्क, पुढील शर्तीच्या अधीन असेल :-

(अ) जर संरक्षित कूळ १[किंवा यथास्थिति सामान्य कूळ] कोणतीही जमीन भूमिधारक म्हणून धारण करित नसेल तर, त्याने संरक्षित कूळ २[किंवा यथास्थिति सामान्य कूळ] म्हणून धारण केलेल्या जमिनीची खरेदी ही ३[* * *] एका कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीच्या क्षेत्रापुरती मर्यादित असेल.

(ब) जर, संरक्षित कूळ १[किंवा यथास्थिति सामान्य कूळ] कोणतीही जमीन भूमिधारक म्हणून धारण करित असेल तर, त्याने, संरक्षित कूळ २[किंवा यथास्थिति सामान्य कूळ] म्हणून धारण केलेल्या जमिनीची खरेदी ही, त्याने भूमिधारक म्हणून धारण केलेल्या इतर जमिनीसहित भूमिधारक म्हणून तो जी जमीन धारण करील त्या जमिनीचे एकूण क्षेत्रफळ हे ३* * * एका कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीच्या क्षेत्राइतके होईल अशा क्षेत्रापुरती मर्यादित असेल :

४[परंतु, अशा खरेदीनंतर कुळाकडे कूळ या नात्याने राहिलेल्या जमिनीच्या बाबतीत, ५* * * जमीन खरेदी करण्याची प्रथम पसंति ही, विभाग ५ च्या उपबंधास अधीन राहून, कुळाकडे निहित होईल :]

६* * * * *

७[(क) कुळाने जमीन खरेदी केल्यानंतर, मग ती त्याने जातीने कसण्यासाठी खरेदी केलेली असो किंवा इतर रीतीने कसण्यासाठी खरेदी केलेली असो, भूमिधारकाजवळ राहिलेल्या जमिनीचे क्षेत्र ३* * * एका कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीपेक्षा कमी असता कामा नये].

१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ चे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक २९, यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३ अन्वये हा मजकूर दाखल केला.

२ हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १४ (३) अन्वये दाखल केला.

३ “संबंधित स्थानिक क्षेत्रासाठी ठरविलेल्या” हा मजकूर सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, याच्या कलम ८ (अ) अन्वये गाळण्यात आले आणि ते नेहमीच गाळण्यात आले होते असे समजले पाहिजे.

४ मूळ परंतुकाऐवजी हे परंतुक सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम १४ (८) (१) अन्वये दाखल करण्यात आले.

५ सन १९६५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम २ (एक) परंतुकातील शब्द गाळण्यात आले.

६ वरील अधिनियमाच्या कलम २ (दोन) नुसार दुसरे परंतुक गाळण्यात आले.

७ मूळ कंडिकेऐवजी ही कंडिका, सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १४ (८) (२) अन्वये दाखल करण्यात आली.

^१[(८) ह्या कलमान्वये कोणतीही चौकशी चालू असताना, भूमिधारक आणि जमीन खरेदी करण्याची इच्छा असलेले ^२[संरक्षित किंवा यथास्थिति सामान्य] कूळ यामध्ये, किंवा संबंधित संपूर्ण जमीन किंवा तिचा भाग या संबंधात भूमिधारक म्हणून किंवा ^३[संरक्षित किंवा यथास्थिति सामान्य] कूळ म्हणून हक्क सांगणाऱ्या निरनिराळ्या इसमामध्ये,—

(अ) ^३[संरक्षित किंवा यथास्थिति सामान्य] कूळ यास पोट-कलम (१) अन्वये खरेदी करण्याचा हक्क आहे अशा जमिनीचे क्षेत्र, किंवा

(ब) ^३[संरक्षित किंवा यथास्थिति सामान्य] कूळ म्हणून त्याने धारण केलेली संपूर्ण जमीन खरेदी करण्याचा त्यास हक्क नसल्यास, उक्त जमिनीचा जो भाग खरेदी करण्याची त्यास परवानगी देण्यात आली पाहिजे, असा उक्त जमिनीचा विवक्षित भाग ; किंवा

(क) यथास्थिति, निरनिराळ्या ^३[संरक्षित किंवा यथास्थिति सामान्य] कुळांना पोट-कलम (१) अन्वये जे हक्क अंमलात आणता येतील अशा हक्कांची अग्रता, किंवा

(ड) पोट-कलम (५) अन्वये जमा केलेली रक्कम मिळण्याचा हक्क असलेले इसम या गोष्टीच्या संबंधांत कोणताही प्रश्न उद्भवल्यास, न्यायाधिकरणाने विहित केलेल्या रीतीने, उक्त प्रश्नाचा निर्णय केला पाहिजे :

^३[परंतु, कुळाने खरेदी करावयाचे क्षेत्र हे, शक्यतोवर भूमापन क्रमांक किंवा भूमापन क्रमांकाचा पोट-विभाग असावे.]

^४[(९) या कलमान्वये जमीन खरेदी करण्यात आल्यानंतर, कोणत्याही वेळी, ती जमीन जातीने कसण्यात खरेदीदार कसूर करील तर, पुरेशा करणामुळे अशा कसुरीस कलेक्टर माफी देईल तो प्रसंग खेरीज करून, अशा खरेदीदारास काढून लावण्यात येईल आणि ती जमीन अधिक जमीन आहे असे जाहीर करण्यात येईल.]

^५[३८-अ-१. (१) कलम ३८, पोट-कलम (४) अन्वये चौकशी करताना न्यायाधिकरणाने विहित केलेल्या रीतीने एक नोटीस प्रसिद्ध केली पाहिजे व त्या नोटीशीद्वारे अशा जमिनीच्या संबंधांत भूमिधारकाविरुद्ध कायदेशीरपणे असलेले भारधारण करणाऱ्या सर्व इसमाना आपापले दावे नोटीस प्रसिद्ध केल्याच्या तारखेपासून दोन महिन्यांच्या आत न्यायाधिकरणाकडे लेखी कळविण्यास फर्माविले पाहिजे.

कलम
३८ अन्वये
कुळाने खरेदी
केलेल्या
जमिनीवर
असलेले भार
ठरविण्याचा
न्यायाधिकरणाचा
अधिकार .

^१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९ यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३ अन्वये हा मजकूर दाखल केला.

^२ “संरक्षित” ह्या शब्दाऐवजी हे शब्द सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम १४ (१) अन्वये दाखल करण्यांत आले.

^३ हे परंतुक सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १४ (१) (२) अन्वये दाखल करण्यात आले.

^४ हे पोट-कलम सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १४ (१०) अन्वये दाखल करण्यात आले.

^५ हे कलम, सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १५ अन्वये जादा दाखल करण्यात आले.

(२) जर पोट-कलम (१) अन्वये कोणतेही दावे कळविण्यात आले असतील तर, न्यायाधिकरणाने अशा दाव्यांच्या संबंधांत करावयाच्या चौकशीची नोटीस भूमिधारकास आणि अशा भारधारकांना दिली पाहिजे आणि चौकशी करून अशा दाव्यांची रक्कम पाठविली पाहिजे :

परंतु, जेव्हा कोणत्याही अशा दाव्यात,—

(अ) दाव्याचा कायदेशीरपणा,

(ब) अशा दाव्याच्या संबंधांत येणे असलेली रक्कम,

(क) भारधारकाचा असा दावा सांगण्याचा हक्क,

(ड) जेव्हा असे भारधारक दोन किंवा अधिक असतील तेव्हा अशा दाव्याचा अग्रतेचा क्रम,

यासंबंधी एखादा विधिविषयक प्रश्न अंतर्भूत झाला असेल, तेव्हा, कलमे ९९ व ९९-अ यात काहीही असले तरी, न्यायाधिकरणाने ज्या दुय्यम न्यायाधीशाच्या प्रादेशिक अधिकारक्षेत्राच्या हद्दीत उक्त जमीन असेल त्या दुय्यम न्यायाधीशाकडे असा प्रश्न विहित केलेल्या रीतीने निर्णयासाठी लिहून पाठविला पाहिजे.

(३) निर्णयासाठी असा लिहून पाठविलेला प्रश्न मिळाल्यावर, दुय्यम न्यायाधीशाने, संबंधित पक्षकारांना नोटीस दिल्यानंतर निर्णयासाठी लिहून पाठविलेल्या प्रश्नाची न्यायचौकशी केली पाहिजे आणि त्यावरील त्याच्या निर्णयाची नोंद करून ते न्यायाधिकरणाकडे पाठविले पाहिजेत. नंतर न्यायाधिकरणाने अशा निर्णयाप्रमाणे दाव्याची रक्कम ठरविली पाहिजे.]

भूमिधारक आणि संरक्षित कूळ ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कूळ] ^२[किंवा यथास्थिति सामान्य कूळ] यांच्यामध्ये वाजवी किंमत ठरली असेल त्या बाबतीत कार्यरिती.

^१[३८-अ. संरक्षित कुळाने ^३[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाने] धारण केलेल्या जमिनीच्या बाबतीत, भूमिधारक, जमिनीतील आपला हितसंबंध संरक्षित कुळास ^३[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळास] विकण्यास संमती देईल आणि त्याबद्दल संरक्षित कुळाने ^३[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाने] द्यावयाची वाजवी किंमत त्यांच्यामध्ये कबुलायत करून ठरली असेल तर, कलम ३८, पोट-कलम (७) चे उपबंध अशा विक्रीस लागू होणार नाहीत, आणि भूमिधारकास किंवा सुरक्षित कुळास ^३[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळास] किंवा संयुक्तपणे दोघास न्यायाधिकरणाकडे अर्ज करण्याचा अधिकार आहे आणि त्यानंतर उक्त कलमाची पोट-कलमे ^३[(४), (५), (६), (६-अ), (८) व (९)] चे सर्व उपबंध, आवश्यक त्या फेरफारासह अशा अर्जास लागू होतील :

^१ हे कलम दिनांक १२ मार्च १९५६ चे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक ४६, मध्ये प्रसिद्ध केलेला सन १९५६ चा अधिनियम क्रमांक ३ या अन्वये दाखल करण्यात आले.

^२ हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १६ (१) अन्वये दाखल करण्यात आला.

^३ हा कंस, आकडे, शब्द व अक्षरे ही “(५), (६) व (८)”, ह्या कंस, आकडे, शब्द व अक्षराएवजी, सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १६ (२) अन्वये दाखल करण्यात आली.

परंतु, पक्षकारानी आपसात अशा रीतीने कबूल केलेली वाजवी किंमत ही, उक्त पोट-कलमाच्या कारणासाठी न्यायाधिकरणाने ठरविलेली वाजवी किंमत असल्याचे समजण्यात आले पाहिजे, * * * * * :

तसेच, जर भूमिधारकाने धारण केलेली संपूर्ण जमीन न विकता त्याने काही जमीन स्वतःजवळ ठेवली असेल तर, संरक्षित कुळाने ^३[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाने] जमीन खरेदी केल्यानंतर भूमिधारकाजवळ राहणाऱ्या जमिनीची मर्यादा, मग अशी जमीन त्याने जातीने कसण्यासाठी ठेवली असो किंवा अन्यथा कसण्यासाठी ठेवली असो * * * * * मूलभूमिच्या क्षेत्रांहून कमी असणार नाही :

आणखी असे की, संरक्षित कुळाचा ^३[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाचा] हक्क हा, संरक्षित कुळाच्या ^३[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाच्या] मालकीची कोणतीही जमीन असल्यास, अशा जमिनीचा समावेश करून, ^४[* * *] तीन कुटुंबांना धारण करता येईल इतक्या जमिनीपुरता मर्यादित असेल].

^५[३८-ब. संरक्षित कुळाने ^६[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाने] धारण केलेल्या जमिनीच्या बाबतीत कोणत्याही मोबदल्याशिवाय जमिनीतील आपला हितसंबंध सोडून देण्याचा जर संबंधित भूमिधारकाचा इरादा असेल तर, कलम ३८, पोट-कलम (७) चे उपबंध अशा प्रकरणास लागू होणार नाहीत आणि भूमिधारकास न्यायाधिकरणाकडे अर्ज करण्याचा अधिकार आहे आणि त्यानंतर न्यायाधिकरणाने, अशा संरक्षित कुळास ^६[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळास] कलम ३८, पोट-कलम (६) मध्ये तरतूद केलेल्या मर्यादेपर्यंत प्रमाणपत्र दिले पाहिजे :

परंतु, संरक्षित कुळाचा ^६[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाचा] हक्क आणि प्रमाणपत्राची मंजूरी ही, संरक्षित कुळाच्या ^६[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाच्या] मालकीची कोणतीही जमीन असल्यास, अशा जमिनीचा समावेश करून, ^३* * * * * तीन कुटुंबांना धारण करता येईल इतक्या जमिनीपर्यंत मर्यादित असेल आणि अशा मर्यादेहून अधिक असलेली कोणतीही जमीन ही, उक्त संरक्षित कुळाच्या ^६[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाच्या] हक्कांतून मुक्त होऊन सरकारकडे निहित होईल.] :

संरक्षित कुळाच्या ^६[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाच्या] फायद्यासाठी भूमिधारक आपले हक्क सोडून देण्यास तयार असेल त्याबाबतीत कार्यरिती.

^१ “(५), (६) व (८)”, हे कंस, आकडे, व शब्द सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १६ (३) अन्वये गाळण्यात आले.

^२ हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १६ (१) अन्वये दाखल करण्यात आला.

^३ “संबंधित स्थानिक क्षेत्रासाठी ठरविलेल्या”, हा मजकूर सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, याच्या कलम ८ (अ) अन्वये गाळण्यात आला व तो नेहमीच गाळण्यात आला होता असे समजले पाहिजे.

^४ “संबंधित स्थानिक क्षेत्रांतील” हा मजकूर सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, कलम ८ (ब) अन्वये वगळण्यात आला.

^५ हा मजकूर दिनांक १२ मार्च १९५६ चे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक ४६, मध्ये प्रसिद्ध केलेला सन १९५६ चा अधिनियम क्रमांक ३ अन्वये दाखल करण्यात आला.

^६ हे शब्द, सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १७ अन्वये दाखल करण्यात आले.

तसेच, जर भूमिधारकाने धारण केलेली संपूर्ण जमीन न सोडता त्याने काही जमीन स्वतःकडे ठेवून घेतली असेल तर, अशा रीतीने जमीन सोडून दिल्यानंतर त्याजकडे राहणाऱ्या जमिनीची मर्यादा ही, मग त्याने जातीने करण्यासाठी ठेवली असो किंवा अन्यथा कसण्यासाठी ठेवली असो—^१ * * मल भूमिच्या क्षेत्रांतून कमी असणार नाही.

^२ ३८-क. * * * * *
^३ ३८-ड. * * * * *

संरक्षित कुळांनी धारण केलेल्या जमिनीची मालकी अधिसूचित तारखेपासून त्याच्याकडे हस्तांतरित झाली आहे असे समजणे.

^४[३८ ई. (१) हा विभाग किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या कोणताही विधि किंवा कोणतीही रूढी, वहिवाट, हुकूमनामा, करार किंवा अधिकारपत्र यात एतद्विरुद्ध काहीही असले तरी, सरकारला ^५[राजपत्रात] अधिसूचना प्रसिद्ध करून, कोणत्याही क्षेत्राच्या बाबतीत व तीत निर्दिष्ट करण्यात येईल अशा तारखेपासून संरक्षित कुळांनी धारण केलेल्या ज्या जमिनी या विभागाच्या कोणत्याही प्रबंधान्वये अशा क्षेत्रातील त्यांच्या भूमिधारकांकडून खरेदी करण्याचा त्यांना हक्क आहे अशा सर्व जमिनीची मालकी ^६* * * * * त्या धारण करणाऱ्या संरक्षित कुळांकडे हस्तांतरित झाली आहे व त्यांच्याकडे निहित झाली असेल आणि अशा तारखेपासून अशी संरक्षित कुळे अशा जमिनींचे पूर्ण मालक आहेत असे समजले पाहिजे असे जाहीर करण्याचा अधिकार आहे :

^६[परंतु, ह्या पोट-कलमान्वयेचे हस्तांतरण, कलम ३८, पोट-कलम (७) यांत निर्दिष्ट केलेल्या शर्ती (अ) व (ब) यांस संरक्षित कुळाने जमीन खरेदी केल्यानंतर, मग ती जातीने कसण्यासाठी किंवा इतर रीतीने कसण्यासाठी खरेदी केलेली असो, भूमिधारकाकडे राहिलेल्या जमिनींचे क्षेत्र ^७* * * एका कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या क्षेत्राच्या दुप्पट क्षेत्राहून कमी असता कामा नये या आणखी शर्तीस अधीन असेल :

तसेच, जेव्हा अशा कोणत्याही जमिनीच्या संबंधात अशा रीतीने अधिसूचित केलेल्या तारखेस कलम १९, १९-अ किंवा ३२ अन्वये कोणतेही कामकाज अनिर्णित असेल, तेव्हा अशा जमिनीच्या मालकीहक्काचे हस्तांतरण ज्या तारखेस असे कामकाज अखेरचे निकालात काढण्यात येईल त्या तारखेस अंमलात येईल आणि अशा कामकाजातील निर्णयाप्रमाणे जमीन कुळाच्या कब्जात राहील.]

^१ “संबंधित स्थानिक क्षेत्रातील” हा मजकूर सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, कलम ८(ब) (अ) अन्वये वगळण्यात आला.

^२ कलम ३८-क हे सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम २ अन्वये गाळण्यात आले.

^३ सन १९६५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम ३ अन्वये कलम ३८-ड वगळण्यात आले.

^४ हा मजकूर दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९ यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, याअन्वये दाखल करण्यात आला.

^५ हा शब्द “जरिद्यात” या शब्दाऐवजी मुंबई (हेद्राबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६ अन्वये दाखल केला.

^६ “अधिनियमाचे कलम ३८, पोट-कलम (७) याच्या उपबंधास अधीन राहून” हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १८ (१) अन्वये गाळण्यात आला व परंतुके दाखल करण्यात आली.

^७ “संबंधित स्थानिक क्षेत्रासाठी ठरविलेल्या” हा मजकूर सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, कलम ८ (अ) अन्वये वगळण्यात आला व तो नेहमीच वगळण्यात आला होता असे समजले पाहिजे.

^१[**स्पष्टीकरण.**—कलम ३२ मध्ये तरतूद करण्यात आलेल्या रीतीव्यतिरिक्त व तदन्वये देण्यात आलेल्या तहसीलदारांच्या आदेशाव्यतिरिक्त इतर रीतीने एखाद्या संरक्षित कुळाकडून जमिनीचा कब्जा काढून घेण्यात आल्यामुळे याअन्वये काढण्यात आलेल्या अधिसूचनेच्या तारखेस ती जमीन त्याच्या कब्जात नसली तरीही, या पोट-कलमाच्या कारणांकरिता असे संरक्षित कूळ हे, कोणत्याही न्यायालयाचे निकालपत्र, हुकूमनामा, किंवा आदेश यांत किंवा महसूल मंडळाचा किंवा महसूल न्यायाधिकरणाचा किंवा इतर प्राधिकाऱ्याचा आदेश यात काहीही असले तरी अशा अधिसूचनेच्या तारखेस ती जमीन धारण करीत असल्याचे समजण्यात येईल आणि तदनुसार, उक्त कलम ३२ मध्ये काहीही असले तरीही, तहसीलदाराने, संरक्षित कुळाने अर्ज केल्यानंतर किंवा स्वतः होऊन संक्षिप्त चौकशी केली पाहिजे, आणि भूमिधारकाच्या किंवा त्याच्यातर्फे किंवा त्याच्या वतीने हक्क सांगण्याच्या त्या क्षेत्रांतील कोणत्याही इसमाच्या कब्जात असलेली अशी जमीन, यथास्थिती, अशा भूमिधारकाच्या किंवा अशा इसमाच्या कब्जातून काढून घेण्यात येईल आणि संरक्षित कुळास परत देण्यांत येईल असा निदेश दिला पाहिजे आणि जणू संरक्षित कुळाने अशा अधिसूचनेच्या तारखेस ती जमीन धारण केली होती असे समजून या कलमाचे उपबंध त्या जमिनीस प्रत्येक बाबतीत लागू होतील. मात्र, असे उपबंध, या कलमाच्या पोट-कलम (३) मधील, “पोट-कलम (१) खालील अधिसूचनेत निर्दिष्ट केलेल्या तारखेपासून ९० दिवसांच्या आत ” या शब्दांऐवजी, “पोट कलम (१) च्या स्पष्टीकरणान्वये कब्जा परत देण्याच्या तारखेपासून ९० दिवसांच्या आत ” हे शब्द दाखल केले आहेत असे समजून लागू करण्यांत येतील.]

(२) न्यायाधिकरणाने अशा प्रत्येक संरक्षित कुळास, त्यास मालक म्हणून जाहीर करणारे, विहित केलेल्या नमुन्यांतील, प्रमाणपत्र दिले पाहिजे आणि त्याचबरोबर असे प्रमाणपत्र दिल्याची नोटीस भूमिधारकास दिली पाहिजे. असे प्रमाणपत्र हे, प्रमाणपत्राच्या तारखेपासून संरक्षित कूळ जमिनीचा मालक झाले असल्याबद्दल, भूमिधारक आणि तीत कोणताही हितसंबंध असलेले इतर सर्व इसम याविरुद्ध, निर्णायक पुरावा म्हणून असेल :

परंतु, संरक्षित कुळाने धारण केलेली जमीन “इनाम ” असेल तेव्हा न्यायाधिकरणाने, सरकारची आगाऊ मंजूरी घेतल्याशिवाय, असे प्रमाणपत्र देता कामा नये.

(३) पोट-कलम (१) अन्वये काढलेल्या अधिसूचनेत निर्दिष्ट केलेल्या तारखेपासून ९० दिवसांच्या आत, अशा अधिसूचनेत निर्दिष्ट केलेल्या क्षेत्रांत असलेल्या जमिनीच्या प्रत्येक भूमिधारकाने, पोट-कलम (१) अन्वये ज्या जमिनीची मालकी संरक्षित कुळाकडे हस्तांतरित करण्यात आली आहे अशा जमिनीतील त्याच्या हितसंबंधाची वाजवी किंमत ठरविण्यासाठी न्यायाधिकरणाकडे अर्ज केला पाहिजे, ^१[आणि जर भूमिधारकाने, अशा मुदतीत अशा रीतीने अर्ज दाखल केला नसेल परंतु पोट-कलम (२) अन्वये प्रमाणपत्र देण्यात आले असेल तर, न्यायाधिकरणास स्वतः होऊन अशी किंमत ठरविण्याच्या कामास लागता येईल व त्यानंतर] कलम ३८, पोट-कलमे ४ ते ^३[(९)] चे सर्व उपबंध, आवश्यक त्या फेरफासांसह, अशा अर्जास लागू होतील :

^१ हे स्पष्टीकरण सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम ७ अन्वये दाखल करण्यात आले.

^२ “आणि त्यानंतर ” ह्या शब्दांऐवजी हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १८ (२) अन्वये दाखल करण्यात आला आणि तो, हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५४ च्या आरंभापासून दाखल करण्यात आला आहे असे समजले पाहिजे.

^३ हा कंस व आकडा सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १८ (३) अन्वये “(८)” या कंस आणि आकडाऐवजी दाखल करण्यात आला.

परंतु, जर संरक्षित कूळ कोणत्याही हप्त्याच्या बाबतीत कसूर करील तर सरकारने जमीन महसुलाची थकबाकी असल्याप्रमाणे तो वसूल केला पाहिजे व भूमिधारकास दिला पाहिजे :

तसेच, भूमिधारकास देणे असलेली संपूर्ण किंमत किंवा तिचा कोणताही भाग जमीन महसुलाची थकबाकी असल्याप्रमाणे वसूल करता येत नसेल तर, असे हस्तांतरण अंमलात येणार नाही आणि संरक्षित कुळांने किंमत म्हणून कोणतीही रक्कम पूर्वीच दिली असल्यास अशी रक्कम, दरसाल दर शेकडा ३ या दराने व्याजासह त्यास परत दिली पाहिजे. तसेच त्याने कोणताही जमीन महसूल दिला असल्यास, उक्त मुदतीचा खंड त्यामधून वजा केल्यानंतर, असा जमीन महसूल त्यास परत दिला पाहिजे.

कलम ३७-अ अन्वये संरक्षित कुळे म्हणून समजल्या जाणाऱ्या कुळांकडे जमिनीची मालकी हस्तांतरित करणे. ^१[३८-फ. (१) हा विभाग, किंवा विभाग ४-ब यात किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेला कोणताही विधि किंवा कोणतीही रूढी, वहिवाट, हुकूमनामा, करार किंवा अधिकारपत्र यात एतद्विरुद्ध काहीही असले तरी, राज्य सरकारला, हैद्राबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५७ च्या प्रारंभानंतर कोणत्याही वेळी, **राजपत्रातील** अधिसूचनेद्वारे, कोणत्याही क्षेत्राच्या बाबतीत व अशा अधिसूचनेत निर्दिष्ट करण्यांत येईल अशा तारखेपासून असे घोषित करण्याचा अधिकार आहे की, कलम ३७-अ अन्वये संरक्षित कुळें म्हणून समजल्या जाणाऱ्या सर्व कुळांनी धारण केलेल्या ज्या जमिनी या विभागाच्या उपबंधांपैकी कोणत्याही उपबंधान्वये अशा क्षेत्रातील त्यांच्या भूमिधारकांकडून खरेदी करण्याचा त्यांना हक्क आहे अशा सर्व जमिनीची मालकी ही अशा संरक्षित कुळांकडे हस्तांतरित झालेली आहे असे समजले पाहिजे आणि अशा तारखेपासून अशी सर्व संरक्षित कुळे अशा जमिनीचे संपूर्ण मालक आहेत असे समजले पाहिजे.

(२) कलम ३८-इ चे उपबंध आवश्यक त्या फेरफारांसह पोट-कलम (१) अन्वये संरक्षित कुळांकडे जमिनीची मालकी हस्तांतरित करण्यास लागू होतील.

अधिसूचित तारखेपासून कुळांकडे जमिनीची मालकी हस्तांतरित करणे. **३८-ग.** (१) हा विभाग, किंवा विभाग ४-ब यात किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेला कोणताही विधि किंवा कोणतीही रूढी, वहिवाट, हुकूमनामा, करार किंवा अधिकारपत्र यात एतद्विरुद्ध काहीही असले तरी, राज्य सरकारला, हैद्राबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५७ च्या प्रारंभापासून तीन वर्षांची मुदत संपल्यानंतर कोणत्याही वेळी, **राजपत्रातील** अधिसूचनेद्वारे, कोणत्याही क्षेत्राच्या बाबतीत व अशा अधिसूचनेत निर्दिष्ट करण्यात येईल अशा तारखेपासून असे घोषित करण्याचा अधिकार आहे की, सामान्य कुळांनी धारण केलेल्या ज्या जमिनी या विभागाच्या उपबंधांपैकी कोणत्याही उपबंधान्वये अशा क्षेत्रातील त्यांच्या भूमिधारकांकडून खरेदी करण्याचा त्यांना हक्क आहे अशा सर्व जमिनीची मालकी, अशा कुळांकडे हस्तांतरित करण्यात आली आहे व त्यांच्याकडे निहित झाली असेल असे समजले पाहिजे आणि अशा तारखेपासून अशी कुळे त्या जमिनीचे पूर्ण मालक आहेत असे समजले पाहिजे :

^१ कलमे ३८-फ, ३८-ग व ३८-ह ही सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १९ अन्वये दाखल करण्यात आली.

परंतु, असे कोणतेही कूळ अशा तारखेला पुढील वर्गातील इसम असेल, म्हणजे,—

(अ) अवयस्क ;

(ब) विधवा ;

^१[(क) सशस्त्र दलात नोकरी करणारा इसम म्हणून असेल, किंवा]

(ड) कोणतेही शारीरिक किंवा मानसिक दौर्बल्य जडलेला इसम, असेल तर, त्या जमिनीची मालकी,—

(१) (अ) वर्गाचे कूळ वयात आल्याच्या तारखेपासून, ^१[(क) वर्गाचे कूळ अशा सशस्त्र दलात नोकरी करणारा इसम म्हणून असण्याचे बंद होईल] त्या तारखेपासून,

(ड) वर्गाच्या कुळांचे असे दौर्बल्य ज्या तारखेस नाहीसे होईल त्या तारखेपासून एक वर्षानंतर कुळाकडे हस्तांतरित झाली आहे, असे समजले पाहिजे ; आणि

(२) विधवा स्त्रीच्या बाबतीत ज्या तारखेस अशा स्त्रीचा जमिनीतील हितसंबंध नष्ट होईल त्या तारखेपासून एक वर्षानंतर तिच्या उत्तरस्वत्त्वाधिकाऱ्याकडे हस्तांतरित झाली आहे, असे समजले पाहिजे.

(२) कलम ३८-इ चे उपबंध आवश्यक त्या फेरफारांसह पोट-कलम (१) अन्वये सामान्य कुळाकडे जमिनीची मालकी हस्तांतरित करण्यास लागू होतील.

३८-ह. ^३[(१) कलम ३८-ग अन्वये कोणत्याही क्षेत्राबाबत अधिसूचित केलेल्या तारखेनंतर अशा क्षेत्रात ^४[(विभाग ४-क च्या अर्थानुसार भूमिधारक नसेल अशा) भूमिधारकाने] निर्माण केलेल्या कुळवहिवाटीच्या बाबतीत, अशा कुळवहिवाटीखाली जमीन धारण करणाऱ्या प्रत्येक कुळास कुळवहिवाट सुरु झाल्यापासून एक वर्षाच्या आत अशा जमिनीपैकी, कलम ३८ अन्वये जितकी जमीन खरेदी करण्याचा त्यास हक्क असेल, तितकी जमीन खरेदी करण्याचा हक्क असेल आणि कलम ३८ चे उपबंध आवश्यक त्या फेरफारांसह अशा खरेदीस लागू होतील.]

^५ * * * * *

अधिसूचित तारखेनंतर निर्माण केलेल्या कुळवहिवाटीखाली जमीन धारण करणाऱ्या कुळाचा जमीन खरेदी करण्याचा हक्क.

^१ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९, याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे मूळ कलमाऐवजी हे कलम दाखल करण्यात आले.

^२ वरील अधिनियमान्वये “ (क) वर्गाचे कूळ ज्या तारखेस अशा दलात नोकरी करण्याचे बंद करील ” या शब्द, कंस व अक्षरांऐवजी हे शब्द, कंस व अक्षरे दाखल करण्यात आली.

^३ कलम ३८-ह यास सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, याच्या कलम ९ (अ) अन्वये त्या कलमाचे पोट-कलम (१) असा नवीन क्रमांक देण्यात आला.

^४ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९, याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे “ भारतातील नौदलांत लष्करात किंवा विमानदलांत नोकरी करणारा इसम नसेल अशा ” या शब्द, कंस व अक्षरांऐवजी हे शब्द, कंस व अक्षरे दाखल करण्यात आली.

^५ वरील अधिनियमान्वये पोट-कलम (२) वगळण्यात आले.

संरक्षित कुळांचा [किंवा यथास्थिति सामान्य कुळांचा] जमिनीची अदलाबदल करण्याचा हक्क.

३९. (१) ह्या अधिनियमांत किंवा इतर कोणत्याही विधीत आणि कोणतीही कबुलायत किंवा वहिवाट यात काहीही असले तरी, संरक्षित कुळे ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळे] म्हणून जमीन धारण करणाऱ्या एकाच गावातील सर्व किंवा कोणत्याही इसमास, संरक्षित कुळें ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळे] म्हणून जमीन धारण केलेल्या जमिनीच्या संबंधांतील त्यांच्या कुळवहिवाटीची अदलाबदल करण्यासाठी कबुलायत करण्याचा व विहित केलेल्या नमुन्यात तहसीलदाराकडे अर्ज करण्याचा अधिकार आहे.

(२) असा अर्ज मिळाल्यावर, तहसीलदारास, संबंधित भूमिधारकांस नोटीस दिल्यानंतर आणि चौकशी केल्यानंतर विहित करण्यात येतील अशा शर्तीवर व अटींवर अशी अदलाबदल मंजूर करण्याचा अधिकार आहे. तसेच, त्यास विहित केलेल्या नमुन्याप्रमाणे अर्जदारास प्रमाणपत्र देण्याचा अधिकार आहे.

(३) अशा रीतीने दिलेली प्रमाणपत्रे ही, भूमिधारक व अदलाबादल करण्यात आलेल्या जमिनीत हितसंबंध असलेले सर्व इसम यांजविरुद्ध अशी अदलाबदल करण्यात आली याबद्दलचा निर्णायक पुरावा असतील.

(४) संरक्षित कुळांपैकी ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळांपैकी] प्रत्येक संरक्षित कुळाने किंवा सामान्य कुळाने अशा अदलाबदलीचा परिणाम म्हणून त्यास मिळालेली जमीन, अशी अदलाबदल करण्याच्या निकटपूर्वी मूळ कुळाने उक्त जमीन ज्या अटींवर व शर्तींवर धारण केली होती त्याच अटींवर व शर्तींवर, परंतु तहसीलदाराने जे फेरफार मंजूर केले असतील त्यास अधीन राहून धारण केली पाहिजे.

^१[(५) या कलमाच्या मागील उपबंधांतील कोणत्याही गोष्टींमुळे संरक्षित कूळ व सामान्य कूळ यांच्यात कुळवहिवाटीची अदलाबदल करण्यास अधिकार मिळतो असे समजता कामा नये.]

कुळाचे हक्क वंशपरंपरेने प्राप्त होण्याजोगे असणे.

४०. (१) कूळ मरण पावेल तेव्हा, अशा कुळाने त्याच्या मृत्यूच्या वेळी ज्या अटींवर व शर्तींवर कुळवहिवाट धारण केली होती त्याच अटींवर व शर्तींवर, भूमिधारकाने अशी कुळवहिवाट,—

(अ) जर असे कूळ अविभक्त हिंदू कुटुंबांतील इसम असेल तर, उक्त कुटुंबांतील हयात इसमांकडे, आणि

(ब) जर असे कूळ अविभक्त हिंदू कुटुंबांतील इसम नसेल तर, त्याच्या वारसांकडे, चालू ठेवली आहे असे समजले पाहिजे.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये ज्या हयात इसमांकडे किंवा यथास्थिति ज्या वारसांकडे कुळवहिवाट चालू ठेवण्यात आली असेल त्या इसमास किंवा वारसांस, पट्ट्याने दिलेल्या जमिनीची पुढील शर्तीस अधीन राहून विभागणी करण्याचा आणि पोट-विभागणी करण्याचा हक्क असेल :—

(अ) प्रत्येक हिस्सेदाराने आपला हिस्सा स्वतंत्र कूळ म्हणून धारण केला पाहिजे,

^१ हे शब्द सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम २० (१) अन्वये दाखल करण्यात आले.

^२ हे पोट-कलम सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम २० (२) अन्वये दाखल करण्यात आले.

^३ मूळ कलमांपैकी हे कलम सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम २१ अन्वये दाखल करण्यात आले.

(ब) पट्ट्याने दिलेल्या जमिनीच्या संबंधांत देण्याजोग्या खंडाची हिस्सेदारांमध्ये त्यांना नेमून देण्यात आलेल्या हिश्यानुसार विभागणी केली पाहिजे,

(क) प्रत्येक हिस्सेदारांस नेमून दिलेले क्षेत्र, राज्य सरकार, जमिनीची उत्पादनक्षमता व जमिनीचा शेतीसाठी पूर्णतः व कार्यक्षम रीतीने उपयोग होण्यासंबंधीची इतर परिस्थिती लक्षात घेऊन सामान्य किंवा विशेष आदेशाद्वारे या संबंधात निर्दिष्ट करील असा घटकांपेक्षा (युनिट) कमी असता कामा नये,

(ड) जर असे क्षेत्र कंडिका (क) मध्ये उल्लेख केलेल्या घटकाहून कमी असेल तर, हिस्सेदारांना उत्पन्न संयुक्तपणे उपभोगण्याचा हक्क असेल, परंतु जमिनीची मोजूनमापून विभागणी करता कामा नये,

(इ) हिस्सेदारांनी द्यावयाच्या खंडाच्या वाटणीसंबंधी कोणताही प्रश्न उद्भवल्यास, त्याचा तहसीलदाराने निर्णय केला पाहिजे व तहसीलदाराचा निर्णय अखेरचा असेल].

४१. (१) संरक्षित कुळाने ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाने] धारण केलेल्या जमिनीवर अशा संरक्षित कुळाने ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाने] सुधारणा केली असेल तर, ह्या अधिनियमाच्या उपबंधान्वये त्याची कुळवहिवाट रद्द झाल्यास, त्यास अशा सुधारणेबद्दल नुकसानभरपाई मिळण्याचा हक्क असेल, विहित केलेल्या नमुन्यांत कुळाने अर्ज केल्यावर न्यायाधिकरणाने पोट-कलम (२) च्या उपबंधानुसार अशा नुकसानभरपाईची रक्कम ठरविली पाहिजे.

संरक्षित कुळाने ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळाने] केलेल्या सुधारणांबद्दल नुकसान भरपाई.

(२) न्यायाधिकरणाने ठरवलेली नुकसानभरपाईची रक्कम ही कुळवहिवाट रद्द करण्याच्या वेळी सुधारणेची अंदाजलेली किंमत असेल अशा किमतीचा अंदाज करताना पुढील गोष्टी विचारात घेतल्या पाहिजेत :—

(अ) अशा सुधारणेमुळे जितक्या रकमेने जमिनीची किंमत वाढली असेल ती रक्कम ;

(ब) सुधारणेची सध्याची स्थिति व तिच्यापासून होणारे फायदे ज्या मुदतीपर्यंत टिकण्याचा संभव आहे ती मुदत ;

(क) सुधारणा करण्यासाठी कुळाने पुरविलेली मजुरी व पुरविलेले किंवा खर्च केलेले भांडवल ; आणि

(ड) सुधारणेबद्दल भूमिधारकाने कुळाचा जो कोणताही खंड कमी केला असेल तो किंवा त्यास खंडात जी कोणताही सूट दिली असेल ती किंवा त्यास जी इतर सवलत दिली असेल ती.

४२. संरक्षित कुळास ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कुळास] त्याने संरक्षित कूळ ^१[किंवा यथास्थिति सामान्य कूळ] म्हणून धारण केलेल्या जमिनीवर शेतघर बांधण्याचा हक्क असेल.

कुळाचा शेतघर बांधण्याचा हक्क.

^१ हे शब्द सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम २२ अन्वये दाखल करण्यात आले.

कर्जासाठी तारण म्हणून संरक्षित कुळाने यथास्थिती सामान्य गहाण ठेवणे किंवा त्यावर भार निर्माण करणे.

^१[४३. त्या त्या वेळी अंमलात असलेला कोणताही विधि किंवा कोणतीही रूढी, हुकूमनामा किंवा करार यात एतद्विरुद्ध काहीही असले तरी संरक्षित कुळाने ^१[किंवा यथास्थिती सामान्य कुळाने] हैदराबादचा शेतकऱ्यांना कर्ज देण्याबाबत अधिनियम, १९५० अन्वये सरकारने त्यास दिलेल्या कर्जाबद्दल जमिनीतील त्याचा हितसंबंध सरकारच्या नावे गहाण ठेवणे किंवा त्यावर भार निर्माण करणे हे विधिसंमत असेल आणि असे कर्ज ज्या अटीवर मंजूर करण्यात आले असेल त्या अटीस अनुसरून अशा कर्जाची फेड करण्यात त्याने कसूर केल्याचे बाबतीत सरकारला जी इतर कोणतीही उपाययोजना करता येणे शक्य असेल त्या उपाययोजनेस कोणताही बाध येऊ न देता, सरकारने जमिनीतील त्याचा हितसंबंध विकण्याची व्यवस्था करणे आणि अशा कर्जाच्या फेडीसाठी अशा (विक्रीच्या) उत्पनाचा विनियोग करणे हे विधिसंमत असेल.]

^३[विभाग ४-ब.

भूमिधारकांनी जातीने जमीन कसण्यासाठी कुळवहिवाट रद्द करणे.

जातीने जमीन कसण्यासाठी भूमिधारकाने कुळवहिवाट रद्द करणे.

४४. (१) कलम ६ किंवा १९ मध्ये काहीही असले तरी, परंतु पोट-कलम (२) ते (७) च्या उपबंधास अधीन राहून, ^४[(विभाग ४-क च्या अर्थानुसार भूमिधारक नसेल अशा) भूमिधारकास] जातीने कसण्यासाठी जमिनीची खरोखरच आवश्यकता असेल तर त्यास, पोट-कलम (२) मध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे कुळास नोटीस देऊन आणि कब्जा मिळण्यासाठी अर्ज करून कोणत्याही जमिनीची कुळवहिवाट रद्द करण्याचा अधिकार आहे.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये देणे आवश्यक असलेली नोटीस लेखी असेल व तीत ज्या कारणासाठी भूमिधारकास जमिनीची आवश्यकता असेल ते कारण नमूद केले पाहिजे व अशी नोटीस, पोट-कलम (३) मध्ये अन्यथा जी तरतूद केली असेल ती खेरीज करून कुळावर दिनांक ३१ डिसेंबर १९५८ रोजी किंवा त्यापूर्वी बजाविली पाहिजे. त्याचवेळी अशा नोटीशीची एक प्रत तहसीलदाराकडे पाठविली पाहिजे. कलम ३२ अन्वये कब्जा मिळण्यासाठी करावयाचा अर्ज तहसीलदाराकडे दिनांक ३१ मार्च १९५९ रोजी किंवा त्यापूर्वी केला पाहिजे.

(३) जेव्हा भूमिधारक पुढील वर्गातील इसम असेल, म्हणजे :—

(अ) अवयस्क,

(ब) विधवा,

* * * * *

(ड) कोणतेही शारीरिक किंवा मानसिक दौर्बल्य जडलेला इसम,

असेल तेव्हा, जर त्यांना पोट-कलम (२) अन्वये आवश्यक असल्याप्रमाणे नोटीस दिली नसेल, व अर्ज केला नसेल तर व कूळ हे संरक्षित कूळ नसेल तर—

(अ) भूमिधारकास—

(१) वर्ग (अ) च्या बाबतीत तो वयात आल्याच्या तारखेपासून एक वर्षाच्या मुदतीत,

^१ हे शब्द सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम २२ अन्वये दाखल करण्यात आले.

^२ सन १९५४ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक ३, याच्या कलम २६ अन्वये हे कलम दाखल करण्यात आले.

^३ मूळ कलम ४४ ऐवजी हा विभाग सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम २३ अन्वये दाखल करण्यात आला.

^४ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९, याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे “भूमिधारकास” या शब्दाऐवजी शब्द, कंस, आकडे व अक्षरे दाखल करण्यात आले.

^५ वरील अधिनियमान्वये खंड (क) गाळण्यात आले.

१* * * * *

(३) वर्ग (ड) च्या बाबतीत त्याचे असे शारीरिक किंवा मानसिक दौर्बल्य ज्या तारखेस नाहीसे होईल त्या तारखेपासून एक वर्षाच्या मुदतीत,—अशी नोटीस देता येईल, व असा अर्ज करता येईल ; आणि

(ब) विधवा स्त्रीच्या बाबतीत ज्या तारखेस अशा स्त्रीचा जमिनीतील हितसंबंध नष्ट होईल त्या तारखेपासून एक वर्षाच्या मुदतीत तिच्या उत्तर स्वत्वाधिकार्यास अशी नोटीस देता येईल व असा अर्ज करता येईल :

परंतु, जेव्हा दोन किंवा अधिक संयुक्त धारकांनी जमीन धारण केली असेल तेव्हा अशा भूमिधारकांपैकी निदान एक ह्या पोट-कलमाच्या १[खंड (अ), (ब) व (ड)] मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या वर्गातील नसेल तर ह्या पोट-कलमाचे उपबंध लागू होणार नाहीत.

(४) ज्या तारखेस नोटीस दिली असेल त्या तारखेस व ज्या तारखेस नोटीशीची मुदत संपते त्या तारखेस—

(अ) भूमीधारक हा भूमीधारक म्हणून किंवा कूळ म्हणून कोणतीही जमीन अगोदरच जातीने कसत नसेल तर त्यास पोट-कलमे (५) व (६) च्या उपबंधास अधीन राहून ३* * * एका कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीच्या क्षेत्रांतक्या क्षेत्राचा कब्जा घेण्याचा हक्क असेल.

(ब) भूमीधारक हा भूमीधारक म्हणून किंवा कूळ म्हणून कसत असलेली जमीन ३* * * एका कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीच्या तीन पटीहून कमी असेल तर त्यास पोट-कलमे (५) व (६) च्या उपबंधास अधीन राहून त्याच्या कब्जातील जमिनीचे क्षेत्र हे एका कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीच्या तीनपट होण्यासाठी पट्ट्याने दिलेल्या जमिनीपैकी जितकी जमीन पुरेशी असेल तितक्या जमिनीचा कब्जा मिळण्याचा हक्क असेल.

(५) पोट-कलम (१) अन्वये कोणत्याही कुळाची कुळवहिवाट रद्द करण्याचा भूमिधारकाचा हक्क हा पुढील शर्तीस अधीन असेल :—

(अ) त्यास अशा जमिनीच्या लागवडीमुळे मिळणारे उत्पन्न त्याच्या उपजीविकेसाठी लागणाऱ्या उत्पन्नाचे मुख्य साधन नसेल तर एका कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीहून अधिक जमीन स्वतःकडे घेण्याचा हक्क असणार नाही.

(ब) भूमिधारकाच्या मालकीची जमीन, मग ती मालक या नात्याने असो किंवा कूळ या नात्याने अशो, मूलभूमीहून अधिक होत नसेल तर त्यास त्याने पट्ट्याने दिलेल्या संबंध जमिनीची कुळ वहिवाट रद्द करण्याचा हक्क असेल.

(क) भूमिधारकाने धारण केलेली जमीन, मग ती मालक या नात्याने असो किंवा कूळ या नात्याने असो, मूलभूमीपेक्षा अधिक होईल तेव्हा त्यास, कुळास पट्ट्याने दिलेल्या क्षेत्रापैकी फक्त इतकेच क्षेत्र स्वतःकडे घेण्याचा हक्क असेल की, अशा रीतीने कुळवहिवाट रद्द करण्यात आल्यानंतर, कुळाकडे, एकतर त्याच्या मालकीची जमीन किंवा कूळ म्हणून त्याने धारण केलेली जमीन मिळून मूलभूमीइतके क्षेत्र राहिल किंवा जर अशा रीतीने कुळाकडे राहिलेले क्षेत्र

१ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९, याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे क्रमांक (२) गाळण्यात आला.

२ वरील अधिनियमान्वये “कडिका (अ) ते (ड)” या शब्द, कंस व अक्षरांपेवजी हे शब्द, कंस व अक्षरे दाखल करण्यात आले.

३ “संबंधित स्थानिक क्षेत्रासाठी ठरविलेल्या” हे शब्द सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८ कलम ८(अ) अन्वये गाळण्यात आले व ते नेहमीच गाळण्यात आले होते असे समजले पाहिजे.

मूलभूमिपेक्षा कमी असेल तर कुळास पट्ट्याने दिलेल्या जमिनीच्या निम्म्याइतके क्षेत्र राहिल.

(६) या कलमांतील कोणत्याही मजकुरामुळे, जे कूळ एखाद्या सहकारी कृषि संस्थेचा त्या त्या वेळी सदस्य असेल त्याची कूळ वहिवाट रद्द करण्याचा भूमिधारकास अधिकार असणार नाही.

* * * * *

(७) या कलमान्वये कुळवहिवाट रद्द करण्यात आल्यानंतर कुळाकडे राहिलेल्या कोणत्याही जमिनीबाबतची कुळवहिवाट भूमिधारकास ती जमीन जातीने कसण्यासाठी खरोखर आवश्यक आहे या कारणावरून त्यानंतर पुन्हा केव्हाही रद्द केली जाण्यास पात्र असणार नाही ; आणि हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५७ च्या प्रारंभापूर्वी अंमलात असलेले अधिनियमाचे कलम ४४, पोट-कलम (५) अन्वये कुळवहिवाट रद्द करण्यासंबंधीही हा उपबंध लागू असेल.

१९५८
चा मुंबई
३२.

(८) या कलमान्वये कुळवहिवाट रद्द केल्यामुळे, पट्ट्याने दिलेल्या जमिनीचा कोणताही भाग कुळाकडे राहात असेल तर, कुळाकडे राहिलेल्या जमिनीच्या क्षेत्राच्या प्रमाणांत विहित केलेल्या रीतीने कुळाकडे राहिलेल्या जमिनीच्या खंडाची विभागणी केली पाहिजे.

(९) भूमिधारकाने जातीने कसण्यासाठी त्यास जमीन आवश्यक आहे या मुद्यावर कोणत्याही जमिनीची कुळवहिवाट रद्द करण्यासाठी दाखल केलेले आणि हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५७ ज्या तारखेस अंमलांत येईल त्या तारखेस अनिर्णित असलेले कोणतेही कामकाज हे ह्या कलमान्वये कुळवहिवाट रद्द करण्यासाठीचे कामकाज आहे समजले पाहिजे आणि ह्या कलमाचे उपबंध अशा कामकाजास लागू असतील.

१९५८
चा मुंबई
३२.

(१०) राज्य सरकारने नियमाद्वारे पुढील गोष्टींसाठी तरतूद केली पाहिजे :-

(१) पोट-कलम (२) अन्वये जमिनीचा कब्जा मिळविण्यासाठी केलेल्या अर्जासंबंधीची चौकशी करण्याची रीत ;

(२) कब्जा घेण्यासाठी जमिनीची निवड करणे ;

(३) भूमिधारकास किंवा कुळास शक्य असेल तेथवर सलग जमिनी मिळवून देण्यासाठी तुकड्यांची अदलाबदल व त्यांचे एकत्रीकरण ;

(४) कुळवहिवाट ज्यावेळी रद्द होईल ती वेळ ; आणि

(५) ह्या कलमाचे उपबंध अंमलात आणण्यासाठी आवश्यक वाटेल अशी इतर कोणतीही बाब.

कलम ४४ च्या
उपबंधामुळे
कुळाच्या जमीन
खरेदी
करण्याच्या
हक्कास बाध न
येणे.

४४अ. (१) कलम ४४ मधील कोणत्याही मजकुरामुळे कुळाने कूळ म्हणून धारण केलेली जमीन कलम ३८ अन्वये खरेदी करण्याच्या त्याच्या हक्कास बाध येतो असे समजता कामा नये :

परंतु, जेव्हा कुळ, कलम ३८, पोट-कलम (२) किंवा (२-अ) अन्वये अशा कोणत्याही जमिनीच्या बाबतीत भूमिधारकाकडे प्रस्ताव करील तेव्हा, भूमिधारकास, असा प्रस्ताव मिळाल्याच्या तारखेपासून तीन महिन्यांच्या आत, जातीने कसण्यासाठी जमीन निवडण्याचा व अशा जमिनीची कुळवहिवाट रद्द करण्याचा आपला इरादा असल्याची लेखी सूचना कुळास देण्याचा अधिकार आहे :

तसेच, कुळवहिवाट रद्द करण्याचा भूमिधारकाचा हक्क कलम ४४ च्या उपबंधांना अधीन असेल.

^१ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९, याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे पोट-कलम (६-अ) गाळण्यात आले.

(२) जमीन खरेदी करण्याच्या कुळाच्या हक्कापेक्षा त्या जमिनीची कुळवहिवाट रद्द करण्याच्या हक्कास प्राधान्य देण्याचा भूमिधारकास हक्क आहे किंवा कसे हे तहसीलदाराने ठरविले पाहिजे].

४५. (१) जर कलम ^१[४४ किंवा कलम ४४अ] अन्वये कुळवहिवाट रद्द केल्यावर भूमिधारकाने :—

(अ) ज्या तारखेस जमिनीचा कब्जा घेतला त्या तारखेपासून एक वर्षाच्या आत ती ^२[जमीन जातीने कसली] नाही, किंवा

(ब) अशाप्रकारे ^३[जमीन कसण्याचे] सुरू केल्यानंतर उक्त तारखेपासून दहा वर्षांच्या आत कसण्याचे बंद करील तर त्याने ज्या कुळाची कुळवहिवाट रद्द केली त्या कुळास जमिनीचा कब्जा ताबडतोब परत दिला पाहिजे ; मात्र त्याने कुळाकडून कुळवहिवाट रद्द होण्यापूर्वीच्याच असलेल्या अटींवर व शर्तींवर कुळवहिवाट स्वीकारण्यासंबंधीचा लेखी नकार मिळविला असेल किंवा त्याने अशा कुळास उक्त अटींवर व शर्तींवर जमिनीचा कब्जा देण्याचे लेखी देऊ केले असेल व कुळाने असा प्रस्ताव मिळाल्यापासून तीन महिन्यांच्या आत ती गोष्ट स्वीकारण्यात कसूर केली असेल तर त्यास अशा जमिनीचा कब्जा देणे भाग पडणार नाही :

^४[परंतु कुळवहिवाट स्वीकारण्यास ^३* * * कुळाने दिलेला नकार तहसीलदारापुढे व त्याची खात्री होईल अशा प्रकारे नोंदला पाहिजे.]

(२) पोट-कलम (१) अन्वये कुळाने जमिनीचा कब्जा मिळवल्यानंतर, त्याने ह्या अधिनियमाच्या उपबंधास अधीन राहून, त्याची कुळवहिवाट रद्द होण्याच्या लागतपूर्वी ते अशी जमीन ज्या अटींवर व शर्तींवर धारण करित होते त्याच अटींवर व शर्तींवर ती धारण केली पाहिजे.

(३) पोट-कलम (१) यात तरतूद केल्याप्रमाणे कुळास जमिनीचा कब्जा परत देण्यात भूमिधारक कसूर करील तर, जमिनीतून काढून टाकल्यामुळे कुळाची जी नुकसानी झाली असेल तिच्याबद्दल तहसीलदाराकडून ठरविण्यात येईल अशी नुकसानभरपाई कुळास देण्यास तो पात्र होईल.

^५[(४) जर एखादा भूमिधारक, सशस्त्र दलात नोकरी स्वीकारील ; आणि त्यामुळे तो पोट-कलम (१) मध्ये निर्दिष्ट करण्यात आलेल्या मुदतीत, जमीन जातीने कसणार नाही किंवा त्यामुळे त्याने अशा रीतीने जमीन कसण्याचे बंद केले असेल त्या भूमिधारकास, या कलमाचे उपबंध लागू होणार नाहीत.]

स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या कारणांकरिता ^३* * * कुळाच्या उल्लेखात कलम ४० अन्वये “[ज्याच्याकडे कुळवहिवाट चालू ठेवण्यात आली असेल अशा कुळाच्या] वारसांच्या उल्लेखांचा समावेश असेल.

^१ “४४” या आकड्याऐवजी, हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम २४(१) अन्वये दाखल केला.

^२ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक २९, यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, अन्वये हा शब्द दाखल केला.

^३ “संरक्षित” हा शब्द सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम २४(२) अन्वये वगळण्यात आला.

^४ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९ याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे पोट-कलम दाखल करण्यात आले.

^५ सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम २४(३) अन्वये हा मजकूर “यातील स्पष्टीकरणात उल्लेख केलेल्या”, या मजकुराऐवजी दाखल केला.

भूमिधारकाने एक वर्षाच्या आत जमीन कसली नाही तर त्याने तिचा कब्जा परत देणे.

कब्जा परत मिळण्यासाठी कुळाकडून अर्ज. ४६. जर कोणत्याही वेळी ^१*कूळ तहसीलदाराकडे अर्ज करील व भूमिधारकाने कलम ४५ च्या उपबंधाचे वाजवी मुदतीत पालन करण्यात कसूर केली आहे अशी तहसीलदाराची खात्री करून देईल तर, ^२* कुळास तहसीलदाराच्या निर्देशावरून जमिनीचा ताबडतोब कब्जा मिळण्याचा हक्क असेल आणि त्यास जमिनीतून काढून टाकल्यामुळे व उक्त कलमान्वये आवश्यक असल्याप्रमाणे जमीन परत देण्यास किंवा तिचा कब्जा देण्यात भूमिधारकाने कसूर केल्यामुळे झालेल्या कोणत्याही नुकसानीबद्दल तहसीलदार जी नुकसानभरपाई देण्याचा निर्णय देईल ती नुकसानभरपाई मिळण्याचा हक्क असेल.

^३[विभाग ४-क

“जे सशस्त्र दलात नोकरी करणारे इसम आहेत किंवा होते, अशा भूमिधारकांनी कुळवहिवाट रद्द करण्याबाबत ; व त्यांच्या जमिनी कुळांनी खरेदी करण्याबाबत विशेष उपबंध.”

व्याख्या. ४६-अ. संदर्भावरून अन्यथा अर्थ लावणे आवश्यक नसेल तर, या विभागात “भूमिधारक” या संज्ञेचा अर्थ, जो कोणीही भूमिधारक सशस्त्र दलात नोकरी करणारा इसम असेल किंवा ज्याचे सशस्त्र दलात नोकरी करणारा इसम म्हणून असण्याचे बंद झाले असेल असा भूमिधारक, असा समजावा ; आणि भूमिधारक मरण पावला असेल अशा भूमिधारकाच्या जमिनीच्या संबंधात, त्या संज्ञेत, त्याची विधवा, मुलगा, मुलाचा मुलगा, अविवाहित मुलगी, वडील किंवा आई यांचा समावेश होईल.

कुळवहिवाट रद्द करण्याचा भूमिधारकाचा अधिकार. ४६-ब. (१) या अधिनियमाच्या पूर्वगामी उपबंधात काहीही असले तरी, परंतु या कलमाच्या उपबंधास अधीन राहून, भूमिधारकाने, कोणत्याही जमिनीची कुळवहिवाट रद्द करणे व अशा जमिनीचा कब्जा मिळविणे हे विधिसंमत असेल, परंतु,—

(अ) त्याच्या प्रत्यक्ष कब्जात असलेल्या एकूण जमिनीचे क्षेत्र तीन कुटुंब भूमीइतके होण्यासाठी म्हणून अशा जमिनीपैकी जितकी जमीन पुरेशी असेल तितक्याच जमिनीचा कब्जा त्यास घेता येईल ; आणि

(ब) भूमिधारक हा संयुक्त कुटुंबातील इसम असेल तर, अशा संयुक्त कुटुंबाने धारण केलेल्या जमिनीत त्याचा जो हिस्सा असेल केवळ तेवढ्याच हिश्याच्या मर्यादेपर्यंत असलेल्या (परंतु तीन कुटुंब भूमिपेक्षा अधिक न होणाऱ्या) जमिनीचा त्यास कब्जा घेता येईल ; परंतु, असा हिस्सा (जमिनीचे क्षेत्र, आकारणी, वर्गीकरण व तिची किंमत लक्षात घेऊन) संयुक्त कुटुंबाच्या एकूण मालमत्तेतील त्याचा हिस्सा ज्या प्रमाणात विभक्त करण्यात आला असेल त्याच प्रमाणात—अधिक प्रमाणात नव्हे—मोजून मापून विभक्त करण्यात आला आहे अशी चौकशीअंती, तहसीलदाराची खात्री झाली असली पाहिजे.

(२) कुळास लेखी नोटीस दिल्यावाचून आणि कलम ३२, पोट-कलम (३-अ) अन्वये जमिनीचा कब्जा मिळण्यासाठी जिल्हाधिकाऱ्याकडे अर्ज केल्यावाचून, पोट-कलम (१) अन्वये कोणत्याही जमिनीची कोणतीही कुळवहिवाट रद्द करता येणार नाही :

परंतु, ज्याचे सशस्त्र दलात नोकरी करणारा इसम म्हणून असण्याचे बंद झाले असेल अशा भूमिधारकाच्या बाबतीत, तो अशा रितीने सशस्त्र दलात नोकरी करण्याचे बंद झाल्याच्या तारखेपासून दोन वर्षांच्या आत, अशी नोटीस देता येईल व असा अर्ज करता येईल ; आणि

^१ “संरक्षित” हा शब्द सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम (२५) अन्वये वगळण्यात आला.

^२ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९ याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे हा विभाग दाखल करण्यात आला.

अशी नोटीस न देता किंवा असा अर्ज न करता तो उक्त दोन वर्षांची मुदत संपण्यापूर्वीच मरण पावला असेल तर, त्याच्या मृत्यूच्या तारखेपासून दोन वर्षांच्या आत अशी नोटीस देता येईल व असा अर्ज करता येईल.

(३) या विभागातील कोणताही मजकूर,—

(अ) ज्याचे सशस्त्र दलात नोकरी करणारा इसम म्हणून असण्याचे बंद झाले असेल अशा भूमिधारकाने एखाद्या जमिनीवर (या विभागाच्या उपबंधान्वये त्या जमिनीचा कब्जा मिळविल्यानंतर) निर्माण केलेल्या कुळवहिवाटीस लागू होणार नाही ; परंतु, कलम ३८(ह) चे उपबंध, उक्त कलमात उल्लेख केलेल्या तारखेनंतर निर्माण केलेल्या एखाद्या कुळवहिवाटीच्या बाबतीत जसे लागू होतात त्याचप्रमाणे ते अशा कुळवहिवाटीच्या बाबतीत लागू होतील.

(ब) आणि ज्या भूमिधारकाचे (सेना न्यायालयाच्या निर्णयानुसार किंवा वॉईट वर्तणुकीमुळे योग्यरीत्या बडतर्फ केल्यामुळे किंवा सेवामुक्त केल्यामुळे किंवा पळून आल्यामुळे) सशस्त्र फौजेतून नोकरी करणारा इसम म्हणून असण्याचे बंद झाले असेल किंवा ज्यास अभिप्रमाणित करण्यात आले नसेल अशा भूमिधारकास या विभागाच्या उपबंधान्वये या कलमाद्वारे त्याच्या जमिनीची कुळवहिवाट रद्द करण्याचा हक्क प्राप्त होणार नाही.

(४) मुंबईचा जमिनीचे तुकडे पाडण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत व त्यांचे एकत्रीकरण करण्याबाबत अधिनियम, १९४७, यातील कोणत्याही उपबंधामुळे, या विभागान्वये कोणतीही कुळवहिवाट रद्द करण्यास बाध येणार नाही.

४६-क. जमिनीचा कब्जा आपल्याकडे घेण्यासाठी किंवा परत मिळण्यासाठी कलम ४४ किंवा ४४-अ अन्वये भूमिधारकाने दाखल केलेले जे कोणतेही कामकाज कुळवहिवाट व शेतजमीन विधि (दुरुस्ती) अधिनियम, १९६४, अंमलात येण्याच्या निकटपूर्वी तहसीलदारापुढे अनिर्णित असेल ते सर्व कामकाज (अशा रीतीने हस्तांतरण करण्याच्या किंवा त्यात आनुषंगिक असलेल्या कोणत्याही बाबीच्या संबंधात केलेल्या कोणत्याही नियमास अधीन राहून), उक्त अधिनियम अंमलात आल्यावर जिल्हाधिकार्याकडे हस्तांतरित होईल ; आणि अपिलात, जिल्हाधिकार्याकडे किंवा फेरतपासणीत महाराष्ट्र महसूल न्यायाधिकरणाकडे अनिर्णित असलेले असे सर्व कामकाज हे, तशाच प्रकारे, राज्य सरकारकडे हस्तांतरित होईल ; आणि असे कामकाज हे, कलम ४६-ब अन्वये, जमिनीचा कब्जा परत मिळण्यासाठी जिल्हाधिकार्यापुढे दाखल केलेले कामकाज आहे किंवा यथास्थिति ते कलम ८९-क अन्वये राज्य सरकारपुढील फेरतपासणीतील अनिर्णित कामकाज आहे असे समजले पाहिजे व त्यानुसार ते निकालात काढले पाहिजे.

अनिर्णित असलेल्या कामकाजाचे जिल्हाधिकार्याकडे व राज्य सरकारकडे हस्तांतरण करणे.

४६-ड. (१) या अधिनियमाच्या पूर्वगामी उपबंधात किंवा कोणताही विधि, करार, रुढी किंवा वहिवाट यात एतद्विरुद्ध काहीही असले तरी, परंतु या कलमाच्या उपबंधास अधीन राहून, एखाद्या भूमिधारकाकडून जमीन धारण करीत असलेल्या कुळास, कलम ३८, पोट-कलम (७) च्या उपबंधास अधीन राहून, भूमिधारकाकडून पुढीलप्रमाणे जमीन खरेदी करण्याचा हक्क असेल, म्हणजे :—

भूमिधारकाकडून जमीन खरेदी करण्याचा कुळाचा अधिकार.

(अ) भूमिधारकाने, कलम ४६-ब अन्वये आवश्यक असल्याप्रमाणे, अर्ज केला नसेल तर त्याने अशा रीतीने धारण केलेली संबंध जमीन भूमिधारकाकडून खरेदी करण्याचा त्यास हक्क असेल, आणि

(ब) इतर कोणत्याही बाबतीत, कुळाने धारण केलेल्या जमिनीचा जेवढा भाग, कलम ४६-ब अन्वये कुळवहिवाट रद्द केल्यानंतर त्याजकडे शिल्लक राहिल तेवढा भाग खरेदी करण्याचा त्यास हक्क असेल.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये जमीन खरेदी करण्याचा अधिकार हा, कलम ४६-ब च्या उपबंधास अनुसरून भूमिधारकाने जमिनीचा कब्जा ज्या तारखेस मिळविला असेल त्या तारखेपासून किंवा, यथास्थिति, कलम ४६-ब, पोट-कलम (२) च्या परंतुकात उल्लेखिलेली मुदत समाप्त झाल्यानंतर एक वर्षाचे आत, बजाविण्यात आला पाहिजे ; आणि अशा रीतीने अधिकार बजावण्यासंबंधीची माहिती, विहित केलेल्या रीतीने उपरोक्त मुदतीच्या आत भूमिधारकाकडे आणि न्यायाधिकरणाकडे पाठविली पाहिजे.

(३) कलम ३८ अन्वये जमीन खरेदी करण्याच्या संबंधात, विभाग ४-अ चे उपबंध जसे लागू होतात, तसेच ते उपबंध, कुळाने, पोट-कलम (१) अन्वये जमीन खरेदी करण्याच्या संबंधात लागू होतील.

बचाव. ४६-इ. या विभागातील कोणताही मजकूर, कुळवहिवाट व शेतजमीन विधि (दुरुस्ती) अधिनियम, १९६४, अंमलात येण्यापूर्वी कोणत्याही कुळाने, ह्या अधिनियमाच्या उपबंधान्वये जी जमीन खरेदी केली असेल त्या जमिनीच्या संबंधात लागू होणार नाही.]

विभाग ५

शेतजमिनींच्या हस्तांतरणावर निर्बंध

शेतकरी
नसलेल्या
इसमाकडे
हस्तांतरण
करण्यास
मनाई.

१[४७. (१) ह्या अधिनियमात जी तरतूद करण्यात आली असेल ती खेरीजकरून,—

(अ) दिवाणी न्यायालयाच्या हुकूमनाम्याची बजावणी करताना केलेली विक्री किंवा जमीन महसुलाची थकबाकी वसूल करण्यासाठी किंवा जमीन महसुलाची थकबाकी असल्याप्रमाणे वसूल करण्याजोग्या रकमा वसूल करण्यासाठी केलेली विक्री धरून) कोणत्याही जमिनीचे कोणतेही कायम अन्य संक्रामण करणे किंवा कोणतीही जमीन किंवा तिच्यातील हितसंबंध पट्ट्याने देणे (यात शेतमजूर किंवा कारागीर यांच्या नावे राहत्या घराचे किंवा त्याच्या जागेचे किंवा त्यास लागून असलेल्या कोणत्याही जमिनीचे कायम अन्य संक्रामण करणे किंवा ती पट्ट्याने देणे समाविष्ट नसेल), किंवा

(ब) (सहकारी बँकेने दिलेल्या कोणत्या कर्जाबद्दल तारण म्हणून, अशा बँकेच्या नावे, कोणतीही जमीन किंवा तिच्यातील हितसंबंध ज्याबाबतीत गहाण ठेवण्यात आला असेल ती बाबत किंवा हैदराबाद कर्जदार शेतकरी सहाय्य अधिनियम, १९५६ याच्या कलम २४ अन्वये न्यायालयाने ज्या बाबतीत कोणतेही हस्तांतरण गहाण म्हणून घोषित केले असेल त्या बाबी खेरीज करून) ज्या बाबतीत गहाण ठेवलेल्या मालमत्तेचा कब्जा गहाणदारास दिला जातो अशा बाबतीत कोणतीही जमीन किंवा तिच्यातील हितसंबंध अशा इसमाकडे गहाण ठेवणे ;

हे वैध असणार नाही :

परंतु, जिल्हाधिकारी किंवा राज्य सरकारने याबाबतीत अधिकृत केलेला कोणताही अधिकारी यास, विहित करण्यात येईल अशा परिस्थितीत आणि अशा शर्तीस अधीन राहून, असे कायम अन्य संक्रामण करणे, पट्ट्याने देणे किंवा गहाण ठेवणे यास परवानगी देण्याचा अधिकार आहे.

^१ सन १९६५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम ४ अन्वये हे मूळ कलमे ४७ ते ५० (दोन्ही धरून) याएवजी कलमे ४७, ४८ व ४९ बदली दाखल करण्यात आली.

^१[**स्पष्टीकरण.**—या पोट-कलमाच्या प्रयोजनासाठी, “शेतकरी” या शब्दप्रयोगात, ज्या व्यक्तीची जमीन कोणत्याही सार्वजनिक प्रयोजनासाठी संपादित केलेली असेल आणि अशा संपादनाच्या परिणामी ती, अशा संपादनाच्या दिनांकापासून भूमिहीन झालेली असेल अशी कोणतीही व्यक्ती आणि तिचे वारस, यांचा समावेश होईल.]

(२) ज्या कोणत्याही शर्तीस अधीन राहून, कोणतेही कायम अन्य संक्रामण करणे किंवा पट्ट्याने देणे किंवा गहाण ठेवणे या गोष्टीस परवानगी देण्यात आली असेल त्या शर्तीचे उल्लंघन झाले असेल त्याबाबतीत, ज्या जमिनीच्या संबंधात अशी परवानगी देण्यात आली असेल ती जमीन, कलम ९८ क-२ च्या उपबंधानुसार जप्त केली जाण्यास पात्र ठरेल.

(३) पोट-कलम (१) अन्वये कोणत्याही जमिनीच्या कायम अन्य संक्रामणास किंवा ती पट्ट्याने देण्यास किंवा ती गहाण ठेवण्यास परवानगी देण्यात आली असेल त्याबाबतीत, अशा जमिनीचे त्यानंतर करण्यात आलेले कोणतेही कायम अन्य संक्रामण, ती पट्ट्याने देणे, किंवा ती गहाण ठेवणे हेसुद्धा, पोट-कलम (१) च्या उपबंधास अधीन असेल.

^१[(३अ) पोट-कलम (१) मधील कोणतीही बाब, महानगरपालिका किंवा नगरपरिषद १९६६ चा महा. ३७. सीमांमध्ये स्थित असलेल्या किंवा महाराष्ट्र प्रादेशिक नियोजन व नगररचना अधिनियम, १९६६ याच्या तरतुदीन्वये किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्यान्वये नियुक्त किंवा घटित केलेल्या विशेष नियोजन प्राधिकरणाच्या किंवा नवीन नगरविकास प्राधिकरणाच्या अधिकारितेमध्ये स्थित असलेल्या जमिनीला आणि तसेच, महाराष्ट्र प्रादेशिक नियोजन व नगररचना अधिनियम, १९६६ अन्वये किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्यान्वये तयार केलेल्या प्रारूप किंवा अंतिम प्रादेशिक योजनेमध्ये किंवा यथास्थिति, नगररचना परियोजनेमध्ये निवासी, वाणिज्यिक, औद्योगिक किंवा इतर कोणत्याही अकृषिक वापरासाठी नेमून दिलेल्या कोणत्याही जमिनीला लागू होणार नाही :

परंतु, निवासी, वाणिज्यिक, औद्योगिक यांसारख्या कोणत्याही अकृषिक वापरासाठी किंवा इतर कोणत्याही अकृषिक वापरासाठी एखाद्या शेतकरी नसलेल्या व्यक्तीच्या नावे होणारे जमिनीचे कोणतेही हस्तांतरण अशा शर्तीवर करण्यात येईल की, हस्तांतरणाच्या दिनांकापासून पाच वर्षांच्या कालावधीच्या आत अशा जमिनीचा अकृषिक वापर करण्यात येईल आणि अशा जमिनीच्या अधिकार अभिलेखात अशा शर्तीची योग्य ती नोंद घेण्यात येईल :

परंतु आणखी असे की, प्रारूप किंवा अंतिम विकास योजना किंवा प्रादेशिक योजना किंवा यथास्थिती, नगररचना परियोजना यांनुसार अनुज्ञेय असलेल्या अकृषिक वापराकरिता हस्तांतरित केलेल्या जमिनीच्या बाबतीत, उपरोक्त पाच वर्षांच्या कालावधी समाप्त झाल्यानंतर, जिल्हाधिकाऱ्यास अशा जमिनीच्या बाजारमूल्याच्या दरसाल दोन टक्के इतक्या दराने, बिगर-उपयोजना आकाराचा भरणा केल्यावर, आणखी पाच वर्षांपेक्षा अधिक नसेल इतकी मुदत वाढवून देता येईल जेथे मुदत वाढवून देण्याच्या दिनांकास लागू असलेले, मुंबई मुद्रांक (संपत्तीचे वास्तविक बाजारमूल्य ठरवणे) नियम, १९९५ अन्वये प्रसिद्ध केलेल्या वार्षिक दर विवरणपत्रकानुसार बाजारमूल्य परिगणित केले जाईल :

^१ सन २०१४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १०, याच्या कलम ३ अन्वये मूळ मजकुराएवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

^२ सन २०१६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १, कलम ४ अन्वये हे पोट-कलम दाखल करण्यात आले.

परंतु तसेच, जर हस्तांतरितीने, तसेच नंतरच्या कोणत्याही हस्तांतरितीने, त्या जमिनीचा पाच वर्षांच्या कालावधीच्या आत, किंवा, जेथे बिगर-उपयोजन आकार भरण्यात आला असेल तेथे, एकूण दहा वर्षांच्या कालावधीच्या आत प्रारूप किंवा अंतिम विकास योजना किंवा प्रादेशिक योजना किंवा यथास्थिति, नगररचना परियोजना यांमध्ये अनुज्ञेय असलेला अकृषिक वापर करण्यात कसूर केली असेल तर जिल्हाधिकारी, उक्त कसूरदार हस्तांतरितीला एका महिन्याची नोटीस दिल्यानंतर अशी जमीन परत घेईल आणि जिल्हाधिकाऱ्याने अशाप्रकारे परत घेतलेली जमीन, सर्व भारांपासून मुक्त होऊन, शासनाकडे निहित होईल; आणि मूळ जमीनधारकाने ती जमीन अशा अकृषिक वापरासाठी हस्तांतरित करण्यापूर्वी ज्या भूधारणापद्धतीने प्रारंभी धारण केली होती त्याच भूधारणापद्धतीने आणि अशा मूळ जमीनधारकाने अशा अकृषिक वापरासाठी ती जमीन जितक्या किमतीला हस्तांतरित केली होती, तितक्याच किमतीला हस्तांतरणपत्राद्वारे मूळ जमिनधारकाला देऊ करण्यात येईल :

परंतु तसेच, मूळ जमीनधारकाने, उक्त जमीन खरेदी करण्याबाबतचा प्रस्ताव जिल्हाधिकाऱ्याकडून मिळाल्याच्या दिनांकापासून नव्वद दिवसांच्या कालावधीच्या आत असा प्रस्ताव स्वीकारण्यात कसूर केल्यास किंवा असा प्रस्ताव स्वीकारल्यानंतर, आणखी नव्वद दिवसांच्या कालावधीच्या आत आवश्यक ती रक्कम जिल्हाधिकाऱ्याकडे जमा करण्यात कसूर केल्यास, प्रारूप किंवा अंतिम विकास योजना किंवा प्रादेशिक योजना किंवा यथास्थिति, नगररचना परियोजना यांअन्वये सुसंगत आणि अनुज्ञेय असलेल्या कोणत्याही प्रयोजनासाठी अशा जमिनीचा लिलाव करण्यात येईल ; आणि दोन्ही प्रकरणांमध्ये, कसूरदार हस्तांतरिती हा फक्त, ज्या किमतीला त्याने अशी जमीन खरेदी केली होती त्या किमतीएवढ्या रकमेची भरपाई मिळण्यास हक्कदार असेल, आणि जिल्हाधिकारी, उक्त लिलावातून आलेली प्रदानाची रक्कम मिळाल्याच्या दिनांकापासून नव्वद दिवसांच्या कालावधीच्या आत अशी भरपाईची रक्कम अशा कसूरदार हस्तांतरितीकडे सुपूर्द करील :

परंतु तसेच, जर शेतकरी नसलेल्या एखाद्या व्यक्तीने, प्रारूप किंवा अंतिम विकास योजना किंवा प्रादेशिक योजना किंवा यथास्थिति, नगररचना परियोजना, यांमध्ये अनुज्ञेय असलेल्या अकृषिक वापरासाठी उक्त जमिनीचा पूर्णतः किंवा अंशतः वापर करण्यात कसूर केली असेल, आणि दहा वर्षांचा एकूण विनिर्दिष्ट कालावधी समाप्त होण्यापूर्वी तिला त्या जमिनीची विक्री करावयाची असेल तेव्हा, जिल्हाधिकाऱ्यास, दुसऱ्या परंतुकामध्ये विनिर्दिष्ट केलेला बिगर-उपयोजना आकार भरण्याच्या अधीनतेने, अशा जमिनीचा अशा अकृषिक वापरासाठी केलेल्या प्रथम हस्तांतरणाच्या दिनांकापासून दहा वर्षांच्या विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीपैकी उर्वरित कालावधीकरिता, प्रारूप किंवा अंतिम विकास योजना किंवा प्रादेशिक योजना किंवा यथास्थिति, नगररचना परियोजना यांनुसार अनुज्ञेय असलेल्या कोणत्याही अकृषिक वापरासाठी हस्तांतरिती, प्रचलित वार्षिक दर विवरणपत्रकानुसार अशा जमिनीच्या बाजारमुल्याच्या पंचवीस टक्के इतक्या दराने हस्तांतरण आकार जमा करेल, या शर्तीच्या अधीन राहून तिला तसे करण्यासाठी परवानगी देता येईल.]

(४) कलम ५०-क मधील कोणताही मजकूर, पोट-कलम (१) अन्वये केलेल्या कोणत्याही विक्रीस लागू असणार नाही.

१९६६ चा महा. ३७. १[४७-अ. (१) कलम ४७ मध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी, एखादी जमीन,— खऱ्याखुऱ्या औद्योगिक वापरासाठी शेतकरी नसलेल्या व्यक्तींकडे हस्तांतरण.

(दोन) जेथे अशी पूर्वाक्त योजना किंवा परियोजना अस्तित्वात नाही अशा क्षेत्रामध्ये स्थित असेल, त्याबाबतीत, एखाद्या व्यक्तीने अशी जमीन, जी शेतकरी आहे किंवा जी शेतकरी नाही आणि खऱ्याखुऱ्या औद्योगिक वापरासाठी [किंवा यथास्थिति एकात्मिक नगर वसाहत प्रकल्पासाठी] अशा जमिनीचे रूपांतर करण्याचा जिचा उद्देश आहे अशा कोणत्याही व्यक्तीला जिल्हाधिकाऱ्यांच्या परवानगीशिवाय विकणे हे, विधिसंमत असेल :

५[परंतु, जमिनीची अशी खरेदी खऱ्याखुऱ्या औद्योगिक वापरासाठी केली असेल तेव्हा ती असा शतीच्या अधीन असेल की, खरेदीच्या दिनांकापासून पाच वर्षांच्या कालावधीच्या आत अशा जमिनीचा खराखुरा औद्योगिक वापर करण्यात येईल :

परंतु आणखी असे की, उपरोक्त पाच वर्षांचा कालावधी समाप्त झाल्यानंतर, जिल्हाधिकाऱ्यांस, अशा जमिनीच्या बाजारमूल्याच्या दरसाल दोन टक्के इतक्या दराने, बिगर-उपयोजना आकाराचा भरण्या केल्यावर, आणखी पाच वर्षांपेक्षा अधिक नसेल इतकी मुदत वाढवून देता येईल जेथे मुदत वाढवून देण्याच्या दिनांकास लागू असलेले मुंबई मुद्रांक (संपत्तीचे वास्तविक बाजारमूल्य ठरवणे) नियम, १९९५ अन्वये प्रसिद्ध केलेल्या, वार्षिक दर विवरणपत्रकानुसार जेथे बाजारमूल्य परिगणित केले जाईल :

परंतु तसेच, खरेदीदाराने पाच वर्षांच्या कालावधीच्या आत, किंवा, जेथे उपरोक्तप्रमाणे बिगर-उपयोजन आकार भरण्यात आला असेल तेथे, एकूण दहा वर्षांच्या कालावधीच्या आत त्या जमिनीचा खराखुरा औद्योगिक वापर करण्यात कसूर केली असेल तेव्हा, जिल्हाधिकारी, उक्त कसूरदार खरेदीदाराला एका महिन्याची नोटीस दिल्यानंतर अशी जमीन परत घेईल, आणि जिल्हाधिकाऱ्यांने अशाप्रकारे परत घेतलेली जमीन, सर्व भारांपासून मुक्त होऊन, शासनाकडे निहित होईल; आणि मूळ जमीनधारकाने ती जमीन अशा खऱ्याखुऱ्या औद्योगिक वापराकरिता विकण्यापूर्वी ज्या भूधारणपद्धतीने प्रारंभी धारण केली हाती त्याच भूधारणपद्धतीने आणि अशा मूळ जमिन्धारकाने अशा खऱ्याखुऱ्या औद्योगिक वापराकरिता ती जमीन जितक्या किंमतीला विकली होती तितक्याच किंमतीला ती मूळ जमीनधारकाला देऊ करण्यात येईल :

१९६६ चा महा. ३७. परंतु तसेच, मूळ जमीनधारकाने, उक्त जमीन खरेदी करण्याबाबतचा प्रस्ताव जिल्हाधिकाऱ्यांकडून मिळाल्याच्या दिनांकापासून नव्वद दिवसांच्या कालावधीच्या आत असा प्रस्ताव स्वीकारण्यात कसूर केल्यास किंवा असा प्रस्ताव स्वीकरल्यानंतर आणखी नव्वद दिवसांच्या कालावधीच्या आत आवश्यक ती रक्कम जिल्हाधिकाऱ्यांकडे जमा करण्यात कसूर केल्यास, महाराष्ट्र प्रादेशिक नियोजन व नगररचना अधिनियम, १९६६ अन्वये किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही कायद्यान्वये मंजूर केलेल्या कोणत्याही विकास योजनेशी किंवा प्रादेशिक योजनेशी किंवा यथास्थिति, नगररचना परियोजनेशी सुसंगत असलेल्या आणि अनुज्ञेय असलेल्या कोणत्याही प्रयोजनासाठी अशा जमिनीचा लिलाव करण्यात येईल; आणि दोन्ही प्रकरणांमध्ये, कसूरदार खरेदीदार हा फक्त, ज्या किंमतीला त्याने अशी जमीन खरेदी केली होती त्या किंमतीएवढ्या रकमेची भरपाई मिळण्यास हकदार असेल, आणि जिल्हाधिकारी, उक्त लिलावातून आलेली प्रदानाची रक्कम मिळाल्याच्या दिनांकापासून नव्वद दिवसांच्या कालावधीच्या आत अशी भरपाईची रक्कम अशा कसूरदार खरेदीदाराकडे सुपूर्द करील :];

१ सन १९९४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, याच्या कलम ४ अन्वये कलम ४७अ दाखल करण्यात आले.

२ सन २०१६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १, कलम ५(एक) (ख) अन्वये मूळ खंडाएवजी हा खंड दाखल करण्यात आला.

३ वरील अधिनियमाच्या कलम ५(एक) (क) अन्वये मूळ मजकूराएवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

४ वरील अधिनियमाच्या कलम ५(एक) (घ) अन्वये मूळ परंतुकाएवजी ही परंतुके दाखल करण्यात आला.

परंतु असेही की, जो खरेदीच्या दिनांकापासून पाच वर्षांपर्यंत त्या जमिनीचा खराखुरा औद्योगिक वापर करण्यात कसूर करील आणि जो, महाराष्ट्र कुळवहिवाट व शेतजमीन कायदे (सुधारणा) अधिनियम, २००४ अंमलात आल्याच्या दिनांकास अशा जमिनीचा खराखुरा औद्योगिक वापर न करता ती जमीन धारण करित असेल, अशा खरेदीदारास, पंधरा वर्षांच्या एकूण कालावधीपैकी उर्वरित कालावधीमध्ये त्या जमिनीचा खराखुरा औद्योगिक वापर करण्याची पुढील शर्तीवर अनुमती असेल :-

(अ) पोट-कलम (१) अन्वये खरेदी केलेली जमीन, विक्रेत्याने वर्ग-दोनमधील भोगवटादार म्हणून धारण केलेली असेल त्याबाबतीत, असा खरेदीदार-जमीनधारक, ती जमीन ज्या मूळ किंमतीला खरेदी केली गेली त्या किंमतीच्या ४८ टक्क्यांएवढी अतिरिक्त रक्कम आणि दरवर्षी बिगर-उपयोजन कर म्हणून, महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता, १९६६ अन्वये देय असलेल्या बिगर-कृषी कराच्या वार्षिक आकारणीच्या तीन पट इतकी रक्कम प्रदान करील ;

(ब) पोट-कलम (१) अन्वये खरेदी केलेली जमीन, विक्रेत्याने वर्ग-एक मधील भोगवटादार म्हणून धारण केलेली असेल त्याबाबतीत, असा खरेदीदार-जमीनधारक दरवर्षी बिगर-उपयोजन कर म्हणून, महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता, १९६६ अन्वये देय असलेल्या बिगर-कृषी कराच्या वार्षिक आकारणीच्या तीन पट इतकी रक्कम प्रदान करील :

परंतु असेही की, या पोट-कलमाच्या तरतुदी, भारत सरकारने पर्यावरण-संवेदनशील क्षेत्र (Eco Sensitive Zone) म्हणून अधिसूचित केलेल्या क्षेत्रांना लागू असणार नाहीत] :

परंतु असेही की, विकण्यात येत असलेली जमीन अनुसूचित जमातीमधील व्यक्तीच्या मालकीची असेल त्याबाबतीत, जमिनीची अशी विक्री महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता अधिनियम, १९६६ याची कलमे ३६ व ३६-अ यांच्या आणि महाराष्ट्र अनुसूचित जमातींना जमिनी प्रत्यर्पित करण्यासाठी अधिनियम, १९७४ याच्या तरतुदींच्या अधीन असेल ^१[किंवा

^२[(तीन) ^३[एखाद्या एकात्मिक नगर वसाहत प्रकल्पाचा] विकास करण्यासाठी खाजगी विकासकाने हाती घेतलेल्या क्षेत्रामध्ये स्थित असेल :] ;

(२) पोट-कलम (१) अन्वये खरेदी करण्यात येत असलेली जमीन वर्ग दोनच्या भोगवटादाराने धारण केलेली असेल त्या बाबतीत, अशा जमिनीची भूधारणापद्धती कोणतीही असली तरी, खरेदीदार विक्री विलेख करून देण्यात आल्यापासून एक महिन्याच्या आत ^४[खऱ्याखऱ्या औद्योगिक वापरासाठी करावयाच्या जमीन खरेदीच्या बाबतीत खरेदी किंमतीच्या दोन टक्क्यांइतकी रक्कम आणि ^५[एकात्मिक नगर वसाहत प्रकल्पासाठी] करावयाच्या जमीन खरेदीच्या बाबतीत खरेदी किंमतीच्या पन्नास टक्क्यांइतकी रक्कम] जिल्हाधिकाऱ्यास देईल. हे प्रदान अशा वर्ग दोनच्या भोगवटादाराकडून महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता अधिनियम, १९६६ याच्या तरतुदींद्वारे किंवा तदन्वये अन्यथा देय असलेल्या कोणत्याही नजराण्याऐवजी किंवा अशा इतर आकारांऐवजी असेल याशिवाय अशा जमिनीचा खरेदीदार, महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता अधिनियम, १९६६ याची कलमे ६७ व ११५ या अन्वये जिल्हाधिकारी बसविल अशी अकृषिक आकारणीची रक्कम देईल :

^६[परंतु, अशा खरेदीदाराने, एक महिन्याच्या आत अशी रक्कम जमा करण्यात कसूर केली असेल तेव्हा, असा खरेदीदार, खरेदीमुल्याच्या किंवा त्या वर्षाच्या वार्षिक दर विवरणपत्रकानुसार जमिनीच्या मूल्याच्या पंच्याहत्तर टक्के, यापैकी जी रक्कम अधिक असेल ती रक्कम, शासनाला प्रदान करील.];

^१ सन २००५ चा महा. अधिनियम क्र. २५ त्याच्या कलम ३ (क) (दोन) अन्वये हे जादा दाखल करण्यात आले.

^२ वरील अधिनियमान्वये कलम ३(क)(तीन) हे दाखल करण्यात आले.

^३ सन २०१६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १, कलम ५(एक) (ग) अन्वये मूळ मजकुराऐवजी हा मजकुर दाखल करण्यात आला.

^४ सन २००५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २५, ३(ख) मधील “खरेदी किंमतीच्या दोन टक्के इतकी रक्कम” या मजकुराऐवजी हा मजकुर दाखल करण्यात आला.

^५ सन २०१६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १ अन्वये कलम ५(दोन) (क) अन्वये मूळ मजकुराऐवजी हा मजकुर दाखल करण्यात आला.

^६ वरील अधिनियमाच्या कलम ५(दोन) (ख) अन्वये हे परंतुक जादा दाखल करण्यात आले.

(३) खऱ्याखुऱ्या औद्योगिक वापरासाठी ^१[किंवा यथास्थिति एकात्मिकृत नगर वसाहत प्रकल्पासाठी] जमिनीचे रूपांतर करण्यासाठी पोट-कलम (१) अन्वये त्या जमिनीची खरेदी करणारी व्यक्ती, जमिनीच्या वापरामधील बदलास प्रारंभ झाल्याच्या दिनांकापासून तीस दिवसांच्या आत असा दिनांक जिल्हाधिकऱ्याला कळवील.

१९६६ (४) पोट-कलम (३) मध्ये विनिर्दिष्ट करण्यात आलेल्या कालावधीत जिल्हाधिकऱ्याला माहिती देण्यात
चा महा. त्या व्यक्तीने कसूर केली तर महाराष्ट्र जमीन महसूल संहिता अधिनियम, १९६६ याच्या तरतुदीद्वारे किंवा
४१. तदन्वये बसवण्यात येईल अशा अकृषिक आकारणीबरोबरच, या संबंधात राज्य शासनाने कोणतेही नियम केलेले असल्यास त्या नियमांच्या अधीन राहून, जिल्हाधिकारी निदेश देईल त्याप्रमाणे, अकृषिक आकारणीच्या रकमेच्या वीस पटीपेक्षा अधिक नसेल इतकी शास्तीची रक्कम देण्यास ती व्यक्ती पात्र असेल.

स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या प्रयोजनार्थ—

(अ) “खऱ्याखुऱ्या औद्योगिक वापर” या शब्दप्रयोगाचा अर्थ, कोणत्याही व्यक्तीकडून केले जाणारे, मालाची निर्मिती, त्याचे जतन किंवा त्यावरील प्रक्रिया किंवा कोणताही हस्तव्यवसाय, औद्योगिक व्यवसाय किंवा उपक्रम ^२[किंवा राज्य शासनाने, पर्यटन स्थळ किंवा गिरिस्थान म्हणून अधिसूचित केलेल्या क्षेत्रातील पर्यटनाचा उपक्रम] यासंबंधीचे कार्य असा असून त्यात निर्मितप्रक्रिया किंवा प्रयोजन, किंवा ^३[वीज प्रकल्प यांसाठी आणि संबंधित उद्योगाचे खऱ्याखुऱ्या औद्योगिक वापरासंबंधीची संशोधन व विकास युनिटे, गोदाम, उपाहारगृह, कार्यालयीन इमारत यांसारख्या सहाय्यभूत औद्योगिक वापरासाठी असलेल्या किंवा संबंधित उद्योगातील कामगारांकरिता राहण्याच्या जागेची तरतूद करण्यासाठी असलेल्या] औद्योगिक इमारतींच्या बांधकामाचा किंवा सहकारी औद्योगिक वसाहत, संधारण उद्योग, कुटीरोद्योग, ग्रामोद्योग युनिट किंवा ग्रामोद्योग वसाहती यांच्यासह औद्योगिक वसाहतीच्या स्थापनेचा समावेश होईल.

१९६६
चा महा
३७. ^४[(अअ) “एकात्मिकृत नगर वसाहत प्रकल्प” याचा अर्थ, महाराष्ट्र प्रादेशिक नियोजन व नगररचना अधिनियम, १९६६ याच्या तरतुदीन्वये शासनाने एकात्मिकृत नगर वसाहतीच्या विकासासाठी केलेल्या विनियमांखालील एक किंवा अनेक एकात्मिकृत नगर वसाहत प्रकल्प, असा आहे.]

(ब) “अनुसूचित जमाती” याचा अर्थ, भारताच्या संविधानाच्या अनुच्छेद ३४२ अन्वये महाराष्ट्र राज्याच्या संबंधात अनुसूचित जमाती म्हणून मानण्यात येणाऱ्या अशा जमाती अथवा जनजाती समूह किंवा अशा जमातींचे अथवा जनजाती समूहाचे भाग किंवा त्यांतील गट असा आहे आणि ज्या व्यक्ती उक्त अनुच्छेद ३४२ अन्वये काढण्यात आलेल्या आदेशाच्या अनुसूचीच्या भाग नऊमध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या जमाती अथवा जनजाती समूह किंवा जमातींचे अथवा जनजाती समूहांचे भाग किंवा त्यातील गट, यांमधील आहेत परंतु त्या आदेशात विनिर्दिष्ट केलेल्या स्थानिक क्षेत्रांमध्ये ज्या राहत नाहीत व असे असले तरी ज्यांनी या कलमाखालील संरक्षणाची आवश्यकता आहे (आणि त्यांना असे संरक्षण देण्याची आवश्यकता आहे असे याद्वारे जाहीर करण्यात येत आहे) अशा व्यक्ती या कलमाच्या प्रयोजनार्थ त्याच प्रकारे, अनुसूचित जमातींमधील व्यक्ती असल्याचे समजण्यात येईल.

^५[(५) खऱ्याखुऱ्या औद्योगिक वापराकरिता जमिनीचे रूपांतर करण्यासाठी पोट-कलम (१) अन्वये ती जमीन खरेदी करणाऱ्या व्यक्तीने, खऱ्याखुऱ्या औद्योगिक वापरासाठी, उक्त जमिनीचा पूर्णतः किंवा अंशतः वापर करण्यात कसूर केली असेल, आणि एकूण दहा वर्षांचा विनिर्दिष्ट

^१ सन २०१६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १, कलम ५(तीन) अन्वये मूळ मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

^२ सन २००५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २५, कलम ३(घ)(एक) अन्वये हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

^३ सन २०१६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १, कलम ५(पाच) (एक) अन्वये मूळ मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

^४ वरील अधिनियमाच्या कलम ५(पाच) (दोन) अन्वये मूळ खंडाऐवजी हा खंड दाखल करण्यात आला.

^५ वरील अधिनियमाच्या कलम ५(चार) अन्वये हे पोट-कलम जादा दाखल करण्यात आले.

कालावधी समाप्त होण्यापूर्वी तिला त्या जमिनीची विक्री करावयाची असेल तेव्हा, जिल्हाधिकार्यास पोट-कलम (१) मधील दुसऱ्या परंतुकामध्ये विनिर्दिष्ट केलेल्या बिगर-उपयोजना आकार भरण्याच्या अधीन राहून, प्रथम खरेदीच्या दिनांकापासून दहा वर्षांच्या विनिर्दिष्ट केलेल्या कालावधीपैकी उर्वरित कालावधीसाठी पुढील शर्तीवर तिला तसे करण्याची परवानगी देता येईल :-

(एक) उक्त जमीन खऱ्याखुऱ्या औद्योगिक वापरासाठी विकावयाची असेल त्याबाबतीत, हस्तांतरकास चालू वार्षिक दर विवरणपत्रकानुसार अशा जमिनीच्या बाजारमूल्याच्या पंचवीस टक्के इतक्या दराने हस्तांतरण आकार जमा करावा लागेल;

(दोन) उक्त जमीन, खऱ्याखुऱ्या औद्योगिक वापराच्या प्रयोजनाखेरीज, महाराष्ट्र प्रादेशिक नियोजन व नगररचना अधिनियम, १९६६ अन्वये किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही कायदान्वये तयार केलेल्या कोणत्याही प्रारूप किंवा अंतिम विकास योजनेशी किंवा प्रादेशिक योजनेशी किंवा यथास्थिति, नगररचना परियोजनेशी, सुसंगत असेल अशा इतर कोणत्याही अकृषिक प्रयोजनासाठी विकावयाची असेल त्याबाबतीत, हस्तांतरकास, प्रचलित वार्षिक दर विवरणपत्रकानुसार अशा जमिनीच्या बाजारमूल्याच्या पन्नास टक्के इतका रूपांतर आकार आणि भोगवटादार वर्ग-दोन च्या जमिनीच्या बाबतीत, ती जमीन ज्या किंमतीला प्रथमतः खरेदी केली गेली होती त्या किंमतीच्या अठ्ठ्याव्या टक्क्यांइतकी अतिरिक्त रक्कम, नजराण्याच्या ऐवजी, जमा करावी लागेल.];

विशिष्ट
इसमास
शेतजमिनीची
विक्री करणे.

४८. (१) एखाद्या भूमिधारकाचा, कुळाला पट्ट्याने दिलेली कोणतीही जमीन विकण्याचा इरादा असेल त्याबाबतीत त्याने अशा जमिनीची वाजवी किंमत ठरविण्यासाठी न्यायाधिकरणाकडे अर्ज केला पाहिजे. त्यानंतर न्यायाधिकरणाने अशा जमिनीची वाजवी किंमत कलम ५०-क च्या उपबंधानुसार ठरविली पाहिजे. तसेच अशी किंमत ठोक रकमेच्या स्वरूपात किंवा दरसाल दर शेकडा तीन टक्के दराने होणाऱ्या सरळ व्याजासह, सहापेक्षा अधिक नाही इतक्या वार्षिक हप्त्यांनी देता येईल असा न्यायाधिकरणाने निर्देश दिला पाहिजे.

(२) न्यायाधिकरणाने वाजवी किंमत ठरविल्यानंतर, भूमिधारकाने, विहित केलेल्या रीतीने,—

(अ) शेतजमिनीच्या बाबतीत—

(एक) अशी जमीन तुकडा या सदरात येत असली तरीही, तिचा प्रत्यक्ष कब्जा असलेल्या कुळास, आणि

(दोन) अग्रतेच्या यादीत नमूद केलेल्या सर्व इसमांस किंवा मंडळ यांस,—

अशी जमीन विकण्याकरिता एकाच वेळी देऊ केली पाहिजे ;

(ब) राहते घर किंवा राहत्या घराची जागा किंवा अशा घरास लागून असलेली जमीन यांच्या बाबतीत, असे राहते घर, जागा किंवा अशी जमीन संलग्न जमिनीत कृषिक्रिया करण्यासाठी वापरली जात नसेल किंवा तिची आवश्यकता नसेल तेव्हा—

(एक) तिच्या कुळास ;

(दोन) कोणतेही राहते घर ज्याच्या कब्जात नाही अशा त्या गावात राहणाऱ्या इसमास, असे घर जागा किंवा जमीन विकण्याकरिता एकाच वेळी देऊ केली पाहिजे :

परंतु, असे इसम एकापेक्षा अधिक असतील तर, जिल्हाधिकारी पुढील इसमांच्या गरजा लक्षात घेऊन याबाबत ठरवील अशा इसमास किंवा इसमास व तो ठरवील अशा अग्रतेच्या क्रमानुसार असे घर, जागा किंवा जमीन देऊ केली पाहिजे. ते इसम पुढीलप्रमाणे :-

(एक) शेतमजूर,

(दोन) कारागीर,

(तीन) गावातील कोणताही इतर इसम.

(३) ज्या इसमास जमीन देऊ केली असेल त्या इसमांनी, त्याबाबत त्यास कळविल्याच्या तारखेपासून एक महिन्याच्या आत, न्यायाधिकरणाने ठरविलेल्या किमतीस, पोट-कलम (२) मध्ये उल्लेख केलेली जमीन खरेदी करण्यास आपण तयार आहोत किंवा कसे याविषयी भूमिधारकास कळविले पाहिजे.

(४) (अ) आपणास देऊ केलेली जमीन स्वीकारण्यास आपण तयार असल्याचे केवळ एकाच इसमाने, भूमिधारकास कळविले तर, अशा इसमास, आणि

(ब) जर एकापेक्षा अधिक इसमांनी अशा रीतीने कळविले तर, पोट-कलम (२) मध्ये तरतूद केलेल्या अग्रतेच्या क्रमानुसार प्रथम असलेल्या इसमास,

भूमिधारकाने, विहित केलेल्या नमुन्यामध्ये लेखी नोटीस देऊन तिच्याद्वारे, न्यायाधिकरणाने ठरविलेल्या वाजवी किमतीची रक्कम, अशी नोटीस अशा इसमास मिळाल्याच्या तारखेपासून एक महिन्याच्या आत किंवा भूमिधारकास वाजवी वाटेल अशा आपणखी मुदतीच्या आत आपणास देण्याविषयी किंवा ती न्यायाधिकरणाकडे अनामत ठेवण्याविषयी त्यास सांगितले पाहिजे.

(५) ज्या इसमास नोटीस देण्यात आली आहे असा इसम, त्या पोट-कलमाद्वारे तरतूद केलेल्या मुदतीच्या आत, भूमिधारकास अशी किंमत देण्यात किंवा ती न्यायाधिकरणाकडे अनामत ठेवण्यात कसूर करील तर, असा इसम ती जमीन खरेदी करण्यास तयार नाही असे समजण्यात येईल, आणि त्यानंतर जो अग्रतेच्या क्रमानुसार दुसरा आहे व ज्याने ती जमीन खरेदी करण्याची आपली तयारी भूमिधारकास कळविली आहे अशा इसमास भूमिधारकाने पोट-कलम (४) मध्ये तरतूद केलेल्या रीतीने सांगितले पाहिजे.

(६) (अ) भूमिधारकाने पोट-कलम (२) अन्वये जे देऊ केले होते ते, अथवा

(ब) भूमिधारकाने पोट-कलम (४) किंवा (५) अन्वये दिलेली नोटीस, अथवा

(क) वाजवी किंमतीची रक्कम भरणे किंवा अनामत ठेवणे, अथवा

(ड) विक्रीखत करणे,

यासंबंधी ह्या कलमान्वये कोणताही विवाद उद्भवल्यास त्याचा निर्णय न्यायाधिकरणाने दिला पाहिजे.

(७) ह्या कलमाचे उल्लंघन करून केलेली कोणतीही विक्री, कलम ४९ च्या उपबंधास अधीन राहून, अवैध असेल.

(८) कुळास ह्या कलमान्वये देऊ केलेली जमीन किंवा राहते घर खरेदी करण्याचे त्याने नाकारले किंवा खरेदी करण्यात कसूर केली, आणि यथास्थिति, अशी जमीन किंवा राहते घर ह्या कलमान्वये कोणत्याही इतर इसमास विकण्यात आले तर, भूमिधारकास अशा कुळास काढून टाकण्याचा आणि खरेदीदारास कब्जा देण्याचा अधिकार आहे.

स्पष्टीकरण.—ह्या कलमाच्या प्रयोजनासाठी, अग्रतेची यादी ही पुढीलप्रमाणे असेल :—

(एक) ज्या सहकारी कृषि संस्थेचे सदस्य शेतमजूर, भूमिहीन इसम किंवा अशा इसमांचा गट असेल ती सहकारी कृषि संस्था ;

(दोन) शेतमजूर ;

(तीन) भूमिहीन इसम ;

(चार) जे शेतकरी भूमिधारक म्हणून किंवा कूळ म्हणून किंवा अंशतः भूमिधारक व अंशतः कूळ म्हणून एका कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या भूमिपेक्षा कमी क्षेत्र असलेली जमीन धारण करित असतील व जे कारागीर असतील अशा शेतकऱ्यांची सहकारी कृषि संस्था ;

(पाच) जो शेतकरी भूमिधारक म्हणून किंवा कूळ म्हणून किंवा अंशतः भूमिधारक व अंशतः कूळ म्हणून एका कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या भूमिपेक्षा कमी क्षेत्र असलेली जमीन धारण करित असेल व जो कारागीर असेल तो शेतकरी ;

(सहा) इतर कोणतीही सहकारी कृषि संस्था ;

(सात) जो कोणताही शेतकरी भूमिधारक म्हणून किंवा कूळ म्हणून किंवा अंशतः भूमिधारक व अंशतः कूळ म्हणून एका कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या भूमिपेक्षा अधिक क्षेत्र असलेली, परंतु, महाराष्ट्र शेतजमीन (जमीनधारणेची कमाल मर्यादा) अधिनियम, १९६१ अन्वये ठरविलेल्या कमाल क्षेत्राच्या दोन तृतीयांशापेक्षा कमी क्षेत्र असलेली जमीन धारण करित असेल असा शेतकरी ;

एच ४०३२-८अ

(आठ) शेतकरी नसलेल्या ज्या कोणत्याही इसमाचा शेतकीचा व्यवसाय करण्याचा इरादा असेल असा इसम.

सहकारी बँकेने ४९. कलमे ४७ व ४८ मधील कोणतीही गोष्ट, महाराष्ट्र सहकारी संस्था अधिनियम, १९६० १९६६ चा केलेली किंवा अन्वये नोंदविण्यात आलेल्या सहकारी बँकेने केलेल्या किंवा तिच्या नावे केलेल्या विक्रीस लागू महा. २४. तिच्या नावे होणार नाही.

केलेली विक्री वगळणे.

विभाग ५ चे

उपबंध

विवक्षित

बाबतीत लागू

नसणे.

१[५०-अ. या विभागाच्या मागील उपबंधांतील कोणतीही गोष्ट पुढील उपबंध व कलमें या अन्वये केलेल्या शेतजमिनीच्या विक्रीस लागू होणार नाही :-

(१) * * * विभाग ४-अ याचे उपबंध,

(२) * * * विभाग ६ चे उपबंध, किंवा

(३) कलम ९८-क.

ह्या अधिनियमान्वये खरेदी केलेल्या किंवा विकलेल्या जमिनीच्या हस्तांतरणावर निर्बंध.

५[५०-ब. (१) कुळाने कलम ३८, ३८-अ, * * * ३८-ई, ३८-फ, ३८-ग ६[३८-ह किंवा] ७[४६-ड किंवा ४८] अन्वये खरेदी केलेली किंवा कलम ५३-फ, ५३-ग, ५३-ह किंवा ९८-क अन्वये कोणत्याही इसमास विकलेली कोणतीही जमीन कलेक्टरच्या पूर्व मंजूरीवाचून तिची विक्री करून, देणगी देऊन, अदलाबदल करून, गहाण ठेवून, पट्ट्याने देऊन किंवा अभिहस्तांकन करून हस्तांतरित करता कामा नये + ८[* * *]:

१[परंतु, या पोट-कलमात नमूद केलेल्या कलमान्वये ज्या जमिनीच्या संबंधात तिच्या खरेदीच्या किंवा विक्रीच्या दिनांकापासून दहा वर्षांचा काळ लोटला असेल अशा जमिनीच्या बाबतीत, तिची विक्री करण्याकरिता ती देणगी देण्याकरिता तिची अदलाबदल करण्याकरिता, ती गहाण ठेवण्याकरिता, ती पट्ट्याने देण्याकरिता किंवा तिचे अभिहस्तांकन करण्याकरिता पुढील शर्तीस अधीन राहून, अशा कोणत्याही पूर्वमंजूरीची आवश्यकता असणार नाही,—

(क) शेतजमिनीची विक्री करण्यापूर्वी, विक्रेता जमीन महसूल आकारणीच्या चाळीस पट इतकी नजराणा रक्कम शासनाला देईल ;

१ सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ३ अन्वये मूळ कलमाऐवजी हे दाखल करण्यात आले.

२ सन १९८५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम ५(अ) अन्वये “कलम ३८ड खेरीज करून” हा मजकूर वगळण्यात आला.

३ वरील अधिनियमाच्या कलम ५(ब) अन्वये खंड (२) वगळण्यात आला.

४ सन १९५८ चा मुंबईचा अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम २८ अन्वये कलमे ५०-ब व ५०-क दाखल केली.

५ सन १९६५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम ६ अन्वये “३८-ड” हे आकडे व अक्षरे वगळण्यात आले.

६ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९, याच्या कलम २ अनुसूचीद्वारे [३८-ह किंवा] या शब्द, आकडे व अक्षरांऐवजी हे शब्द, आकडे व अक्षरे दाखल करण्यात आले.

७ १९७६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ११, याच्या कलम ३, दुसऱ्या अनुसूचितील शब्द व आकडे [४६-ड किंवा ४८] हे शब्द, आकडे व अक्षरे दाखल करण्यात आले.

८ सन १९८२ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ५, याच्या कलम ५(१अ) अन्वये हे शब्द वगळण्यात आले.

९ सन २०१४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक १, याच्या कलम ३ अन्वये हे परंतुक जादा दाखल करण्यात आले.

† महाराष्ट्र कुळवहिवाट कायदे व महाराष्ट्र जमीन महसूल, (सुधारणा आणि विवक्षित अधिकाऱ्यांच्या नेमणुका व कामकाज यांचे विधिग्राह्यीकरण) अधिनियम, १९८१, च्या कलम ५ चे पोट-कलम(२) (सन १९८२ चा महा. ५) पुढीलप्रमाणे वाचावे :-

(२) “या कलमाच्या पोट-कलम (१) द्वारे हैदराबाद कुळवहिवाट अधिनियमाच्या कलम ५०ब ची सुधारणा करण्यात आली असली तरी, ज्या बाबतीत, या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी जिल्हा अधिकाऱ्याने किंवा जिल्हाधिकाऱ्याचे अधिकार वापरणाऱ्या कोणत्याही अधिकाऱ्याने उक्त कलम ५०ब खाली कोणत्याही जमिनीची विभागणी विधिअग्राह्य असल्याचे घोषित करणारे कोणतेही आदेश काढले असतील आणि जिल्हाधिकाऱ्याकडून किंवा अशा अधिकाऱ्याकडून अशा जमिनीतून संबंधित व्यक्तिला निष्कासित करण्यात आले असेल तर अशा आदेशांवर पूर्वोक्त सुधारणेचा परिणाम होणार नाही, तर पूर्वीप्रमाणेच ते आदेश अंमलात राहतील. ”

- (ख) खरेदीदार हा शेतकरी असेल ;
 १९६१ चा (ग) खरेदीदार हा महाराष्ट्र शेतजमीन (जमीनधारणेची कमाल मर्यादा) अधिनियम, १९६१
 महा. अन्वये अनुज्ञेय असलेल्या कमाल क्षेत्रापेक्षा अधिक जमीन धारण करणार नाही ; आणि
 २७. (घ) मुंबईचा जमिनीचे तुकडे पाडण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत व त्यांचे एकत्रीकरण करण्याबाबत
 १९४७ चा अधिनियम, १९४७ याच्या तरतुदींचे उल्लंघन केले जाणार नाही.].
 मुंबई. ६२.

(२) पोट-कलम (१) चे उल्लंघन करून जमिनीचे केलेले कोणतेही हस्तांतरण (* * *) अवैध असेल.

५०-क. (१) या अधिनियमात अन्यथा स्पष्टपणे जी तरतूद केली असेल ती खेरीज करून, जमिनीची विक्री किंवा खरेदी करण्यासाठी तिची वाजवी रकमा मिळून होईल, त्या रकमा अशा :—

(अ) कलम ११ च्या व कलम १७, पोट-कलम (३) च्या उपबंधानुसार ठरविण्यात आलेल्या जमिनीच्या खंडाच्या बारा पर्तीहून अधिक नसलेली रक्कम ;

(ब) अशा जमिनीवर बांधलेले कोणतेही इमले, विहीरी व बांधारे आणि लावलेली झाडे यांची किंमत.

(२) या अधिनियमान्वये कोणत्याही जमिनीच्या कोणत्याही विक्रीच्या किंवा खरेदीच्या बाबतीत न्यायाधिकरणाने, तहसिलदाराने किंवा इतर कोणत्याही अधिकाऱ्याने या अधिनियमान्वये अशा जमिनीची खरेदीची किंमत ठरवावयाची असेल तेव्हा, यथास्थिति न्यायाधिकरणाने, तहसिलदाराने किंवा अशा अधिकाऱ्याने पोट-कलम (१) मध्ये निर्दिष्ट केलेल्या प्रमाणास अधीन राहून, पुढील गोष्टी विचारात घेऊन अशी किंमत ठरविली पाहिजे, त्या गोष्टी अशा :—

(अ) भूमिधारकाने किंवा कुळाने अशा जमिनीवर बांधलेले इमले व विहीरी, व कायमची बसविलेली जोडकामे व लावलेली झाडे ;

(ब) संबंधित विभागातील तशाच प्रकारच्या जमिनीच्या शेतीपासून होणारा फायदा ;

(क) भूमिधारकाने किंवा कुळाने अशा जमिनीत केलेल्या सुधारणा ;

(ड) संबंधित विभागातील पिकांच्या व जिनसांच्या किमती ;

(इ) विहित करण्यात येतील अशा इतर गोष्टी.

२*	*	*	*	*	*
३*	*	*	*	*	*

विभाग ६.

लागवडीस न आणलेल्या, अयोग्यरीत्या लागवड केलेल्या जमिनींची किंवा अधिक जमिनींची व्यवस्था व संपादन.

५१. *[(१) त्या त्या वेळी अंमलात असलेला कोणताही विधि किंवा कोणतीही वहिवाट किंवा रूढी किंवा कराराच्या किंवा अधिकारपत्राच्या अटी यांत काहीही असले तरी, या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वीची कोणतीही मुदत धरून कोणत्याही लागोपाठ दोन वर्षी, कोणतीही जमीन भूमिधारकाच्या किंवा कुळाच्या कसुरीमुळे पडीत राहिली आहे किंवा * [त्याच्या आवाक्याबाहेर नसलेल्या इतर कोणत्याही कारणामुळे कोणत्याही जमिनीच्या लागवडीच्या बाबतीत मोठे नुकसान झाले आहे किंवा शेतीच्या प्रयोजनाकरिता जमिनीचा पूर्णपणे आणि कार्यक्षम रीतीने उपयोग केलेला नाही.] किंवा

जमिनीची व्यवस्था स्वतःकडे घेण्याचा अधिकार.

^१ वरील अधिनियमान्वये क्रमांक ५(१)(ब) अन्वये हे शब्द वगळण्यात आले.

^२ सन १९५९ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम ७ अन्वये पोट-कलम ३ वगळण्यात आले.

^३ सन १९६६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४१, याच्या कलम ३३४, अनुसूची के. अन्वये विभाग ५-अ वगळण्यात आला.

^४ दिनांक ३० जून १९५१ चे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक ३२, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५१ चा अधिनियम क्रमांक २३ अन्वये सुधारणा केली.

^५ सन १९६५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम ८ अन्वये हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

नवसाध्य केली असता किंवा अन्यथा सुधारली असता उपयोगांत आणता येण्याजोगी असलेली कोणतीही जमीन अशा प्रकारे नवसाध्य केली नाही किंवा अन्यथा सुधारली नाही आणि लागवडीस आणली नाही किंवा जमिनीवर गुरांना चारण्याचा हक्क असलेल्या इसमांच्या गुरांच्या चरण्यास आवश्यक असलेल्या सर्वसाधारण जमिनीहून अधिक जमीन कुरणाची जमीन म्हणून राहिली आहे, असे सरकारला दिसून येईल, तर सरकारास, विहित करण्यात येईल अशी चौकशी केल्यानंतर अशा जमिनीची व्यवस्था स्वतःकडे घेण्यात येईल असे ^१[राजपत्रातील] अधिसूचनेद्वारे जाहीर करण्याचा अधिकार आहे आणि असा जाहीरनामा निर्णायक असेल.]

(२) पोट-कलम (१) अन्वये अधिसूचना प्रसिद्ध केल्यानंतर सरकार किंवा या बाबतीत सरकारने अधिकृत केलेला कोणताही अधिकारी एक व्यवस्थापक नेमील व अशी जमीन त्याच्या ताब्यात राहिल आणि अशा रीतीने नेमलेला व्यवस्थापक ^३[भारतीय दंड संहितेच्या (सन १८६० चा अधिनियम ४५)] अर्थानुसार लोकसेवक आहे, असे समजले पाहिजे.

व्यवस्था हाती घेतल्याचे परिणाम. ५२. व्यवस्थेच्या मुदतीत म्हणजे कलम ५१, पोट-कलम (१) अन्वये अधिसूचना प्रसिद्ध झाल्यावर सुरू होणाऱ्या आणि कलम ५३ अन्वये व्यवस्था बंद केल्यावर संपणाऱ्या मुदतीत पुढील उपबंध अंमलात येतील :—

^३[(अ) गाळण्यांत आला.]

(ब) ज्या कर्जांच्या व देण्यांच्या बाबतीत अशा जमिनीविरुद्ध उपाययोजना करता येण्यासारखी असेल त्या कर्जांच्या व देण्यांच्या संबंधांत अनिर्णित असलेले सर्व वैध कामकाज आणि अशा कर्जांच्या व देण्यांच्या बाबतीत चालू असलेली सर्व आदेशिकांची, बजावणींची, किंवा जप्तीची कामे ही तहकूब केली पाहिजेत आणि त्यांच्या बाबतीत कोणतीही नवीन कामे दाखल करता कामा नयेत, कोणतीही आदेशिका देता कामा नये किंवा बजावणीची किंवा जप्तीची कामे पार पाडता कामा नये.

(क) अशी जमीन धारण करणारा इसम पुढील गोष्टी करण्यास सक्षम असणार नाही व व्यवस्थापक सक्षम असेल—

(१) जमिनीच्या बाबतीत कोणताही करार करणे,

(२) जमीन किंवा तिचा कोणताही भाग गहाण ठेवणे, त्यावर भार निर्माण करणे, तो पट्ट्याने देणे किंवा तो दुसऱ्याच्या नावे करून देणे,

(३) जमिनीपासून प्राप्त होणाऱ्या खंडाबद्दल व फायद्याबद्दल वैध पावत्या देणे ;

^१ मुंबई (हैदराबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६ अन्वये “जरिदा” या शब्दाऐवजी हा शब्द दाखल केला.

^२ हा मजकूर दिनांक १२ मार्च १९५६ चे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक ४६, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५६ चा अधिनियम क्रमांक ३, या अन्वये दाखल केला.

^३ दिनांक ३० जून १९५१ चे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक ३२ यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५१ चा अधिनियम क्रमांक २३ अन्वये सुधारणा केली.

(ड) जर जमिनीची व्यवस्था स्वतःकडे घेतली नसती तर भूमिधारकांस जे अधिकार चालविता आले असते ते सर्व अधिकार व्यवस्थापकास चालविता येतील आणि व्यवस्थेखाली असलेल्या जमिनीच्या बाबतीत येणे असलेले सर्व खंड व फायदे त्याला स्वीकारता येतील व वसूल करता येतील आणि ते वसूल करण्याच्या कारणांकरिता, त्यास, भूमिधारकांस चालविता येण्याजोग्या अधिकाराशिवाय आणखी जमीन महसूल वसूल करण्याकरिता कलेक्टर यांस जे अधिकार चालविता येतात असे अधिकार देखील चालविता येतील ;

(इ) जमिनीबाबत मिळालेल्या रकमांतून व्यवस्थापकाने पुढील रकमा दिल्या पाहिजेत :—

(१) आवश्यक दुरुस्त्यांचा खर्च धरून व्यवस्थेचा खर्च ;

(२) व्यवस्थेखालील जमिनीच्या बाबतीत सरकारास देणे असलेला सरकारचा महसूल व सर्व रकमा ;

(३) जमिनीच्या बाबतीत कोणत्याही वरिष्ठ धारकास देणे असलेला खंड, काही असल्यास ;

(४) भूमिधारकाच्या व कलेक्टर निर्दिष्ट करील अशा त्याच्या कुटुंबातील इसमांच्या उदरनिर्वाहासाठी व इतर खर्चासाठी कलेक्टर वेळोवेळी ठरवील असे नियतकालिक भत्ते ; आणि

(५) त्यास योग्य वाटतील व कलेक्टर मंजूर करील अशा, उक्त जमिनीत केलेल्या सुधारणांचा खर्च ;

(फ) व्यवस्थापकाने कलम (इ) मध्ये नमूद केलेला खर्च भागविल्यानंतर बाकी राहिलेली शिल्लक, कोणतीही असल्यास, भूमिधारकास दिली पाहिजे :

परंतु, कर्जे व देणी यांच्या बाबतीतील जमिनीविरुद्ध करता येण्याजोगे कोणतेही कामकाज कंडिका (ब) अन्वये जर तहकूब केले असेल तर, व्यवस्थापकास, अशी कर्जे व देणी भागविण्याकरिता आवश्यक म्हणून अंदाजलेल्या रकमेहून जास्त होणार नाही इतकी रक्कम ज्या न्यायालयात कामकाज अनिर्णीत राहिले होते त्या न्यायालयात अनामत ठेवण्याचा अधिकार आहे.

५३. (१) जमिनीची व्यवस्था चालू ठेवणे अनावश्यक झाले आहे असे सरकारचे मत होईल तेव्हा सरकारास ^१[राजपत्रांतील] अधिसूचनेद्वारे तिची व्यवस्था बंद करण्याचा अधिकार आहे. व्यवस्था बंद करणे.

(२) अशी व्यवस्था बंद करण्यात आल्यावर, जमीन (भूमिधारकाच्या नावे जी बाकी जमा झाली असेल तिच्यासह) ज्याच्याकडून व्यवस्था स्वतःकडे घेतली होती त्या भूमिधारकाच्या किंवा तो मरण पावला असेल तर जमिनीवर ज्या इसमाचा हक्क आहे असे सरकारास वाटेल त्या इसमाच्या स्वाधीन करण्यात आली पाहिजे.

^१ हा शब्द मुंबई (हेदराबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६ या अन्वये "जरिदा", या शब्दाऐवजी दाखल केला.

(३) व्यवस्था चालू असताना व्यवस्थापकाने केलेली सर्व कृत्ये भूमिधारकास किंवा पोट-कलम (२) अन्वये ती जमीन ज्याच्या स्वाधीन करण्यात आली असेल त्या कोणत्याही इसमास बंधनकारक असतील.

(४) ज्या मुदतीत कलम ५२, कंडिका (ब) अन्वये कोणतेही कामकाज दाखल करण्यास प्रतिबंध करण्यात आला असेल ती मुदत, असे कामकाज दाखल करण्यासाठी मुदत मोजताना त्यातून वगळण्यात आली पाहिजे.

धारण केलेल्या जमिनीची खानेसुमारी आणि शेती विषयीचा तपशील.

^१[५३-अ. (१) सामान्यतः या अधिनियमाच्या कारणांसाठी आणि विशेषकरून या विभागाच्या अंमलबजावणीसाठी, सरकारास, विहित केलेल्या रीतीने, धारण केलेल्या जमिनीची खानेसुमारी करण्याचा व शेतीचा तपशील घेण्याचा अधिकार आहे.

(२) शेतजमिनीत भूमिधारक म्हणून, गहाण घेणारा म्हणून किंवा कूळ म्हणून किंवा अन्य प्रकारे हितसंबंध असलेल्या कोणत्याही इसमाने उक्त खानेसुमारीच्या कारणाकरिता त्याजकडून मागविण्यात आलेली कोणतीही माहिती संपूर्णपणे आणि बिनचूकपणे पुरविली पाहिजे.

२ * * *

अधिक जमिनीची व्यवस्था स्वतःकडे घेणे व त्याबद्दल नुकसानभरपाई देणे.

^३[५३-क. (१) ह्या अधिनियमाच्या उपबंधापैकी कोणत्याही उपबंधान्वये अधिक जमीन म्हणून जाहीर केलेल्या कोणत्याही जमिनीच्या बाबतीत, राज्य सरकारने, अशा रीतीने जाहीर करण्यात आल्याच्या तारखेपासून सार्वजनिक कारणासाठी अशा जमिनीची व्यवस्था आपल्याकडे घेतली आहे असे समजले पाहिजे.

(२) या कलमात सार्वजनिक कारणासाठी या संज्ञेत भूमिहीन शेतकऱ्यांचे पुनर्वसन करणे, सहकारी संघटनांचा विकास करणे आणि लागवड व व्यवस्था यांतील कार्यक्षमता वाढविणे यांचा समावेश होतो.

(३) कलेक्टरने अशा जमिनीचा ताबा घेण्यासाठी व्यवस्थापक नेमला पाहिजे आणि त्यानंतर कलम ५२ चे उपबंध, योग्य त्या फेरफारांसह अशा जमिनीस लागू होतील.

(४) व्यवस्था हाती घेतल्याबद्दल द्यावयाच्या नुकसानभरपाईच्या रकमेत, कलम ११ व कलम १७, पोट-कलम (३) यांच्या उपबंधानुसार ठरविण्यात आलेल्या वाजवी खंडाच्या रकमेइतकी आवर्तक रक्कम आणि पुढील सर्व किंवा कोणत्याही गोष्टींसाठी भूमिधारकास नुकसानभरपाई देण्यासाठी अशा खंडाच्या निम्न्या रकमेइतकी आणखी रक्कम यांचा समावेश होईल :—

(एक) व्यवस्था हाती घेतल्यामुळे झालेले आर्थिक नुकसान ;

(दोन) ज्या जमिनीची व्यवस्था हाती घेण्यात आली असेल ती जमीन सोडून देताना झालेला खर्च ;

^१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ रोजीचे **असाधारण राजपत्र**, क्रमांक २९, यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, वरून ही कलमे जादा दाखल केली.

^२ सन १९६५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम ९ अन्वये कलम ५३ब वगळण्यात आले.

^३ मूळ कलमाऐवजी कलम ५३-क, हे सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २७ याच्या कलम ४८, दुसरी अनुसूची यान्वये दाखल करण्यात आले.

(तीन) व्यवस्था बंद करण्यात आल्यावर जमिनीचा पुन्हा भोगवटा करण्यात झालेला खर्च ;

(चार) जमिनीची व्यवस्था हाती घेण्याच्या वेळी जमीन ज्या स्थितीत होती त्या स्थितीत ती परत देण्यासाठी जो खर्च करावा लागेल तो खर्च धरून, व्यवस्था हाती घेतल्याच्या मुदतीत त्या जमिनीस कोणतेही नुकसान झाले असल्यास ते नुकसान.]

५३-ड. सरकारास ह्या विभागाच्या कारणांकरिता ग्रामपंचायतीस किंवा एखाद्या सहकारी कृषि संस्थेस व्यवस्थापक म्हणून नेमण्याचा अधिकार आहे.

ग्रामपंचायतीची किंवा सहकारी कृषि संस्थांची व्यवस्थापक म्हणून नेमणूक.

५३-ई. जेव्हा कलम ५१ किंवा कलम ५३-ई अन्वये व्यवस्था हाती घेतली असेल तेव्हा जमिनी पट्ट्याने देतांना त्या अग्रतेच्या पुढील क्रमानुसार दिल्या पाहिजेत :-

अधिक जमीन पट्ट्याने देण्यात अग्रतेचा क्रम.

सहकारी कृषि संस्था, उक्त जमिनीवर काम करणारे शेतमजूर, एका कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीपेक्षा कमी जमीन जातीने कसणारे भूमिधारक किंवा कुळे आणि गावांत राहणारे इतर भूमिहीन इसम.

५३-फ. (१) कलम ५१ किंवा कलम ५३-क अन्वये ज्याची व्यवस्था हाती घेण्यात आली आहे, अशा जमिनी ज्या कोणत्याही इसमास पट्ट्याने दिल्या असतील त्या इसमास पोट-कलम (२) च्या उपबंधास अधीन राहून ज्या अटीवर ^१* कुळांना कलम ३८ अन्वये जमिनी खरेदी करण्याचा हक्क आहे, त्याच अटीवर अशा जमिनी खरेदी करण्याचा हक्क असेल.

जमिनी खरेदी करण्याचा पट्टेदाराचा हक्क.

परंतु, भूमिधारकाकडे ठेवलेल्या जमिनीचे ^२* * * कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीच्या तीन पटीहून कमी असता कामा नये.

^३[(२) एखाद्या इसमाने पोट-कलम (१) अन्वये खरेदी केलेल्या जमिनीची वाजवी किंमत कलम ५०-क च्या उपबंधास अनुसरून ठरविण्यात आली पाहिजे.]

५३-ग. (१) या विभागांत किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या कोणत्याही विधीत किंवा कोणतीही रूढी, वहिवाट, हुकुमनामा, करार किंवा अधिकार पत्र यात एतद्विरुद्ध काहीही, असले तरी, सरकारास, कलम ५३-क च्या उपबंधान्वये ज्या जमिनीची व्यवस्था त्यास हाती घेता येईल अशा जमिनी संपादन करण्याचा अधिकार आहे. अशा जमिनी संपादन केल्यावर सरकारकडून नुकसानभरपाईदाखल कलम ५३-फ, पोट-कलम (२) च्या उपबंधान्वये देण्याजोगी वाजवी किंमत त्या जमिनीबद्दल देण्यात येईल.

जमिनी संपादन करण्याचा अधिकार.

(२) पोट-कलम (१) च्या उपबंधान्वये द्यावयाच्या नुकसानभरपाईची संपूर्ण रक्कम किंवा तिचा भाग देण्यासाठी सरकारास विहित करण्यात येतील अशा शर्तीवर कर्जरोखे काढण्याचा अधिकार आहे.

^१ "संरक्षित" हा शब्द सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२ याच्या कलम ३०(१) अन्वये वगळण्यात आला.

^२ "संबंधित स्थानिक क्षेत्रासाठी ठरविलेल्या" हा मजकूर सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, याच्या कलम ८(अ) अन्वये वगळण्यात आला आणि तो नेहमी वगळण्यात आला होता असे समजले पाहिजे.

^३ मूळ पोट-कलमाऐवजी हे पोट-कलम सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम ३०(२) अन्वये दाखल करण्यात आले.

(३) सरकारने अशा रीतीने संपादन केलेल्या जमिनी कलम ५३-ई मध्ये नमूद केलेल्या क्रमानुसार वाटून दिल्या पाहिजेत व अशा रीतीने वाटून दिलेल्या जमिनीची किंमत ज्या इसमांना अशा जमिनी वाटून देण्यात आल्या असतील त्या इसमाकडून विहित केलेल्या दराने ठोक रकमेत किंवा हप्त्याहप्त्याने वसूल करण्याचा त्यास अधिकार आहे].

५३-ह. [अधिक जमिनीची व्यवस्था हाती घेणे] :— हे कलम सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २७, कलम ४८, दुसरी अनुसूची अन्वये वगळण्यात आले.

*विभाग ७.

जमिनीचे तुकडे पाडण्यास प्रतिबंध करणे व त्यांचे एकत्रीकरण करणे.

[सन १९५६ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक ४० याच्या कलम ४८(३) अन्वये हा विभाग वगळण्यात आला.]

विभाग ८.

[वगळण्यात आला.]

* * * * *

विभाग ९.

न्यायाधिकरणाची रचना : कार्यरीति व प्राधिकाऱ्यांचे अधिकार, अपिले, वगैरे.

न्यायाधिकरण. @ ^१[८७. (१) या अधिनियमाच्या प्रयोजनांकरिता, प्रत्येक तालुक्यासाठी किंवा राज्य सरकारला योग्य वाटेल अशा क्षेत्रासाठी शेतजमीन न्यायाधिकरण या नावाचे एक न्यायाधिकरण असेल.

^३[परंतु, **राजपत्रातील** अधिसूचनेद्वारे, राज्य सरकारने, न्यायाधिकरणाच्या क्षेत्राधिकाराच्या स्थानिक हद्दीत वेळोवेळी फेरबदल करणे किंवा अशा रीतीने रचना करण्यात आलेले न्यायाधिकरण रद्द

* सन १९६५ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक ४० याचे कलम ४८ (३) यांत पुढील मजकूर आहे :—
(३) विभाग ७ वगळण्यात यावा :

परंतु, उक्त विभाग वगळण्यात आल्यामुळे त्या विभागाच्या पूर्वीच्या अंमलास बाध येता कामा नये आणि या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वी त्याअन्वये करण्यात आलेली कोणतीही उपाययोजना ही ती जेथवर या अधिनियमाच्या उपबंधाशी विसंगत नाही तेथवर या अधिनियमान्वये करण्यात आलेली उपाययोजना आहे असे समजले पाहिजे आणि ती या अधिनियमान्वये निष्प्रभावित करण्यात येईपर्यंत अंमलात असण्याचे चालू राहिल.

^१ सन १९६० मुंबईचा अधिनियम क्रमांक २०, यांस जोडलेल्या अनुसूची दोन अन्वये विभाग ८ (कलमे ६६ ते ८६) वगळण्यात आली.

^२ मूळ कलमाऐवजी हे कलम सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम ४ अन्वये, दाखल केले.

^३ सन १९६५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५ याच्या कलम १० अन्वये हे परंतुक जादा दाखल करण्यात आले. दिनांक २६ जानेवारी १९५७ रोजी सुधारणा करण्यात आल्याचे व अंमलात आल्याचे समजण्यात येईल. कार्यवाहीसाठी सन १९६५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५ याचे कलम १५ पहा.

करणे किंवा अधिसूचनेत निर्दिष्ट करण्यात येईल अशा क्षेत्रासाठी न्यायाधिकरणाची पुनर्रचना करणे, आणि अशा कोणत्याही बाबतीत, असा फेरबदल किंवा पुनर्रचना करण्याच्या तारखेस कोणत्याही न्यायाधिकरणासमोर अनिर्णित असलेले कामकाज हस्तांतरित करण्याची व्यवस्था करणे हे विधिसंमत असेल.]

(२) राज्य सरकारास, न्यायाधिकरण म्हणून आणि एखाद्या तालुक्यात किंवा पोट-कलम (१) मध्ये उल्लेख केलेल्या कोणत्याही इतर क्षेत्रांत ह्या अधिनियमान्वये न्यायाधिकरणाचे अधिकार चालविण्यासाठी व त्याची कर्तव्ये व कामे पार पाडण्यासाठी तहसीलदाराच्या दर्जाहून कमी दर्जाचा नसेल असा अधिकारी नेमण्याचा अधिकार आहे :

परंतु, राज्य सरकारास, कोणत्याही क्षेत्रासाठी, तीन सदस्यांहून कमी नाहीत इतक्या सदस्यांच्या न्यायाधिकरणाची रचना करण्याचा अधिकार आहे ; अशा सदस्यांपैकी—

(अ) निदान एक सदस्य हा, जो दिवाणी न्यायाधिकाऱ्याच्या दर्जाहून कमी दर्जा नसलेले न्यायिक पद धारण करीत असेल किंवा ज्याने असे पद धारण केले असेल किंवा ^१[महाराष्ट्र राज्यांत] वकिलीचा व्यवसाय करण्यास जो पात्रता प्राप्त असेल असा इसम असला पाहिजे, आणि

^१ “मुंबई राज्यात” या शब्दाऐवजी हे शब्द महाराष्ट्र विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९६०, याच्या कलम ४ अन्वये दाखल करण्यात आलेत.

^२ महाराष्ट्र कुळवहिवाट कायदे व महाराष्ट्र जमीन महसूल (सुधारणा आणि विवक्षित अधिकाऱ्यांच्या नेमणुका व कामकाज यांचे विधिग्राहीकरण) अधिनियम, १९८१, चे कलम ६ पुढीलप्रमाणे वाचावे.

“हैदराबाद कुळवहिवाट अधिनियमाचे कलम ८७ अथवा कोणतेही इतर उपबंध यात काहीही अंतर्भूत असले तरी, आणि कोणत्याही न्यायालयाचा अथवा न्यायाधिकरणाचा कोणताही न्यायनिर्णय, हुकुमनामा अथवा आदेश असला तरी, नायब तहसीलदार, ज्यांनी या अधिनियमाच्या प्रारंभापूर्वीच्या कोणत्याही मुदतीत किंवा मुदतीत, पूर्वी महालाचा भाग असणाऱ्या आणि आता,—

- (अ) औरंगाबाद जिल्ह्यातील खुल्दाबाद व सोयगाव तालुके ;
- (ब) जालना जिल्ह्यातील जाफराबाद तालुका ;
- (क) बीड जिल्ह्यातील पाटोदा तालुका ;
- (ड) नांदेड जिल्ह्यातील मुखेड व भोकर तालुके ;
- (ई) उस्मानाबाद जिल्ह्यातील भूम तालुका.

या तालुक्यांत अंतर्भूत असलेल्या कोणत्याही क्षेत्रात उक्त अधिनियमाद्वारे किंवा तदन्वये शेतजमीन न्यायाधिकरणास प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकाराचा वापर केला असेल अथवा त्यांच्यावर लादण्यात आलेली कर्तव्ये त्यांनी पार पाडली असतील तर, त्यांना, उक्त मुदतीस, न्यायाधिकरणाच्या अधिकारांचा वापर करण्यास व त्यांची कर्तव्ये पार पाडण्यास राज्य शासनाकडून विधिग्राह्य रीत्या नेमण्यात किंवा प्राधिकृत करण्यात आल्याचे मानण्यात येईल; आणि तदनुसार, उक्त अधिनियमाद्वारे किंवा तदन्वये न्यायाधिकरणास प्रदान करण्यात आलेल्या अधिकारांचा वापर करताना किंवा त्याजवर लादण्यात आलेली कर्तव्ये पार पाडताना, किंवा अशा अधिकारांचा वापर केल्याचे व अशी कर्तव्ये पार पाडल्याचे अभिप्रेत असताना, उक्त मुदतीत, उक्त नायब तहसीलदारांपैकी कोणाही नायब तहसीलदाराने चालविलेले कोणतेही कामकाज, दिलेले आदेश, मंजुऱ्या, प्रमाणपत्रे, केलेली प्रतिज्ञापने किंवा इतर कारवाई या गोष्टी जणू त्यास अशा प्रयोजनासाठी यथोचित रीत्या नेमण्यात व प्राधिकृत करण्यात आले असल्याप्रमाणे यथास्थिती विधिग्राह्य रीत्या व परिणामकारक रीत्या करण्यात आल्याचे मानण्यात येईल आणि कोणतेही न्यायालय किंवा न्यायाधिकरण याजसमोरील कोणत्याही कामकाजात, यथोचित रीत्या नेमणूक करण्यात किंवा त्यास प्राधिकृत करण्यात आले नव्हते किंवा त्यास अधिकारिता नव्हती या कारणावरून, त्याबद्दल कोणताही आक्षेप घेता येणार नाही.”

सन १९५० चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक २१ याच्या कलम ८७ अन्वये न्यायाधिकरणे म्हणून केलेली नायब तहसीलदारांची नियुक्ती व त्यांचे कामकाज विधिग्राह्य करणे.

(ब) एक सदस्य न्यायाधिकरणाचा अध्यक्ष म्हणून नेमला पाहिजे,

आणि अशा रीतीने रचना करण्यात आलेल्या न्यायाधिकरणाने ह्या अधिनियमान्वये न्यायाधिकरणाचे अधिकार चालविले पाहिजेत व त्याची कर्तव्ये व कामे पार पाडली पाहिजेत.

स्पष्टीकरण.—ह्या कलमात, “वकील” या संज्ञेचा अर्थ, राज्यातील न्यायालयात दुसऱ्याच्या वतीने हजर राहून त्याच्यासाठी वाद-प्रतिवाद करण्याचा ज्यास हक्क आहे असा कोणताही इसम असा समजावा व तीत अधिवक्ता, वकील व ^१[महाराष्ट्र उच्च न्यायालयाचा न्यायवादी यांचा समावेश होतो.]

^२[८७-अ. * * * * *]

तहसीलदार, न्यायाधिकरण व कलेक्टर यांची जादा कामे व ग्रामपंचायतीकडे किंवा सहकारी कृषि संस्थेकडे अधिकार सोपविणे. **८८.** ^३[(१) तहसीलदार, न्यायाधिकरण व कलेक्टर यांनी, ह्या अधिनियमाच्या कोणत्याही उपबंधान्वये त्यांना दिलेले अधिकार चालविण्याखेरीज व कर्तव्ये बजावण्याखेरीज आणखी ह्या अधिनियमाच्या संबंधात विहित करण्यात येतील अशी इतर कामे पार पाडली पाहिजेत व सरकारने त्यांच्याकडे निर्णयासाठी पाठविले असतील अशा इतर प्रश्नांचा निर्णय केला पाहिजे.]

^४[परंतु, कोणत्याही क्षेत्रातील कुळास किंवा संरक्षित कुळास त्याने धारण केलेली जमीन आपल्या जमीन मालकाकडून खरेदी करण्याचा हक्क आहे किंवा कसे आणि असे कूळ जमिनीचा पूर्ण मालक आहे किंवा असला पाहिजे असे मानण्यात यावे किंवा कसे यासंबंधीच्या विवादाचा निर्णय न्यायाधिकरण करील]

^३[(२) सरकारास, ^५[राजपत्रातील] अधिसूचनेद्वारे, ह्या अधिनियमान्वये किंवा तदन्वये तहसीलदार, डेप्युटी कलेक्टर किंवा कलेक्टर यांच्याकडे जे अधिकार व जी कर्तव्ये सोपविलेली असतील त्यापैकी कोणतेही अधिकार किंवा कोणतीही कर्तव्ये, ग्रामपंचायत किंवा सहकारी कृषि संस्था यांसारख्या इतर कोणत्याही अधिकाऱ्याकडे किंवा प्राधिकार्याकडे सोपविण्याचा अधिकार आहे.]

कामकाजाची सुरुवात. ^६[८८-अ. या अधिनियमान्वये किंवा तदनुसार स्पष्टपणे जी तरतूद केली असेल ती खेरीजकरून, तहसीलदार किंवा न्यायाधिकरण यांजपुढील चौकशीची सर्व कामे आणि इतर कामे अर्जाच्या द्वारे सुरू केली पाहिजेत आणि अशा अर्जात पुढील तपशील असला पाहिजे :—

(अ) अर्जदाराचे नाव, वय, व्यवसाय आणि राहण्याचे ठिकाण ;

(ब) ज्या मालमत्तेचा कबजा मिळवावयाचा असेल त्या मालमत्तेचे थोडक्यात वर्णन ती कोठे आहे ते किंवा यथास्थिति दाव्याची रक्कम ;

^१ “मुंबई उच्च न्यायालयाचा” या मजकुराऐवजी हा मजकूर वरील, आदेशाद्वारे दाखल करण्यात आला.

^२ सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, याच्या कलम १२ अन्वये कलम ८७-अ वगळण्यात आले.

^३ तारीख ४ फेब्रुवारी १९५४ चे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक २९, यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३ या अन्वये हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

^४ सन १९६९ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४९, याच्या कलम २ अनुसूची अन्वये हे परंतुक जादा दाखल करण्यात आले.

^५ “जरिदा” या शब्दाऐवजी हा शब्द, मुंबई (हैद्राबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६ अन्वये दाखल करण्यात आला.

^६ हे कलम, सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ३३, अन्वये दाखल करण्यात आले.

(क) ज्या परिस्थितीतून दाव्याचे कारण उद्भवले ती परिस्थिति ;

(ड) अर्जदाराजवळ जे कोणतेही दस्तऐवज असतील त्यांची व त्याच्या साक्षीदारांची यादी आणि अशा साक्षीदारास सुनावणीच्या दिवशी हजर राहण्यासाठी आज्ञापत्र काढून बोलावावयाचे किंवा कसे किंवा अर्जदार त्यांना हजर करील किंवा कसे ;

(इ) विहित करण्यात येईल असा इतर तपशील.]

^१[८९. कलम ८८-अ अन्वये अर्ज सादर करण्यात आल्यावर सुरू झालेल्या चौकशीच्या कार्यरीती. सर्व कामात व इतर कामात तहसीलदार किंवा न्यायाधिकरण याने, मामलतदार न्यायालय अधिनियम, १९०६ अन्वये मामलतदार न्यायालयास असलेले अधिकार चालविले पाहिजेत. तसेच त्याने, कलम ३२ मध्ये जी तरतूद केली असेल ती खेरीजकरून, जणू असा तहसीलदार किंवा न्यायाधिकरण हे, उक्त अधिनियमान्वये मामलतदाराचे न्यायालय आहे व सादर करण्यात आलेला अर्ज हा, उक्त अधिनियमाचे कलम ७ अन्वये सादर केलेले वादपत्र आहे असे समजून, उक्त अधिनियमाच्या उपबंधानुसार चालले पाहिजे. ज्याच्यासंबंधी उक्त अधिनियमात तरतूद केलेली नाही अशा गोष्टीबाबत तहसीलदाराने किंवा न्यायाधिकरणाने राज्य सरकार विहित करील अशी कार्यरीती अनुसरली पाहिजे. तहसीलदाराचा किंवा न्यायाधिकरणाच्या प्रत्येक निर्णय आदेशाच्या स्वरूपांत नमूद करण्यात आला पाहिजे व त्यात अशा निर्णयाची कारणे नमूद केली पाहिजेत.]

८९-अ. कोणत्याही तालुक्यात जमीन महसूल अधिनियमाचे कलम ९, पोट-कलम (१) अन्वये तहसीलदारां- नेमलेल्या तहसीलदाराशिवाय या अधिनियमान्वये तहसीलदाराचे अधिकार चालविण्यासाठी किंवा मध्ये कामकाज वाटून देणे. त्याची कर्तव्ये पार पाडण्यासाठी राज्य सरकारने उक्त कलम ९ अन्वये एक किंवा अनेक तहसीलदारांची किंवा नायब तहसीलदारांची किंवा एक किंवा अनेक अधिकाऱ्यांची नेमणूक केली असेल त्या बाबतीत अशा प्रत्येक तहसीलदाराने किंवा नायब-तहसीलदाराने किंवा अधिकाऱ्याने, कलेक्टरच्या नियंत्रणाधीन राहून, तहसीलदार सामान्य किंवा विशेष आदेशाद्वारे त्याजकडे सोपविले असे कलम ८८-अ अन्वये तहसीलदारापुढे सुरू झालेले चौकशीचे काम किंवा इतर कामकाज निकालात काढले पाहिजे.

८९-ब. कलेक्टर यास, पक्षकारास योग्य नोटीस दिल्यानंतर, लेखी आदेशाद्वारे, आपल्या कामकाज जिल्ह्यांतील तहसीलदारापुढे अनिर्णित असलेले कोणतेही कामकाज अशा तहसीलदाराकडून काढून निर्णयासाठी पाठविण्याचा कलेक्टरचा अधिकार आहे. ते आपल्या जिल्ह्यांतील इतर कोणत्याही तहसीलदाराकडे निर्णयासाठी पाठविण्याचा अधिकार आहे. आणि त्यानंतर, ज्यांच्याकडे कामकाज अशा रीतीने निर्णयासाठी पाठविण्यात आले असेल त्या तहसीलदाराने अशा कामकाजाच्या संबंधात या अधिनियमान्वये क्षेत्राधिकार चालविला पाहिजे :

परंतु, कलम ९४ अन्वये ग्राम अधिकाऱ्यास द्यावयाचा कोणताही आदेश, असे ग्राम अधिकारी ज्यास अधीन असतील अशा तहसीलदाराने दिला पाहिजे.]

^१ मूळ कलमाऐवजी ही कलमे, सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम ५ अन्वये दाखल करण्यात आली.

एकाच कुळाने निरनिराळ्या क्षेत्रांत धारण केलेल्या जमिनीच्या बाबतीत न्यायाधिकरणाने कामकाज चालविणे.

१[८९-क. (१) कोणत्याही कुळाच्या बाबतीत कलम ३८, ३८-अ, ३८-ब, ३८-इ, ३८-फ, ३८-प किंवा ३८-ह अन्वये कामकाज चालू असताना, जर न्यायाधिकरणास असे आढळून येईल की, असे कूळ आपल्या क्षेत्राधिकाराबाहेर कूळ म्हणून दुसरी जमीन धारण करीत आहे तर, न्यायाधिकरणाने ती बाब जर अशी दुसरी जमीन त्याच जिल्ह्यात असेल तर जिल्हाधिकाऱ्याकडे, अशी दुसरी जमीन दुसऱ्या जिल्ह्यात असेल तर आयुक्ताकडे आणि अशी दुसरी जमीन दुसऱ्या विभागामध्ये असेल तर राज्य सरकारकडे विहित केलेल्या रीतीने निर्णयासाठी पाठविली पाहिजे.

(२) निर्णयासाठी पाठविलेली बाब आपल्याकडे आल्यानंतर, यथास्थिति जिल्हाधिकाऱ्याने किंवा आयुक्ताने किंवा राज्य सरकारने,—

(अ) ती जमीन ज्या न्यायाधिकरणाच्या क्षेत्राधिकारात असेल त्या न्यायाधिकरणाकडून विहित केलेल्या नमुन्यात त्या जमिनीचा तपशील मागविला पाहिजे ;

(ब) वेगवेगळ्या न्यायाधिकरणांच्या अधिकारक्षेत्रामध्ये कुळाने धारण केलेली जमीन किती आहे हे विचारात घेतल्यानंतर, अशा कुळाने, कूळ म्हणून धारण केलेल्या सर्व जमिनीच्या संबंधातील कलम ३८, ३८-अ, ३८-ब, ३८-इ, ३८-फ, ३८-ग किंवा ३८-ह अन्वयेचे कामकाज हे, त्या प्रयोजनासाठी नामोद्दिष्ट केलेल्या न्यायाधिकरणाने चालविले पाहिजे व निकालात काढले पाहिजे असा निदेश दिला पाहिजे, आणि तदनुसार ते प्रकरण हस्तांतरित केले पाहिजे ; आणि

(क) ती बाब हस्तांतरित केल्याबद्दल संबंधित न्यायाधिकरणास, भूमिधारकास आणि कुळास कळविले पाहिजे.

(३) पोट-कलम (२) अन्वये नामोद्दिष्ट केलेल्या न्यायाधिकरणाने, उक्त सर्व जमिनीच्या संबंधात या अधिनियमान्वयेचा क्षेत्राधिकार चालविला पाहिजे :

परंतु, कलम ९४ अन्वये ग्रामाधिकाऱ्यांना द्यावयाचा कोणताही आदेश, असे अधिकारी ज्या तहसीलदाराच्या अधीन असतील त्या तहसीलदाराने किंवा त्याच्यामार्फत देण्यात आला पाहिजे]

कलम ३२, पोट-कलम (३-अ) खालील चौकशीतील जिल्हाधिकाऱ्याची शक्ती ; आदेशाची फेरतपासणी व अंमलबजावणी याच्या संबंधातील उपबंध.

२[८९-ड. (१) कलम ३२, पोट-कलम (३-अ) अन्वये चौकशी करण्याच्या कारणांकरिता, जिल्हाधिकाऱ्यास, दाव्याचा न्याय-निर्णय करताना, व्यवहार प्रक्रिया संहिता, १९०८ अन्वये न्यायालयास पुढील गोष्टीच्या बाबतीत जी शक्ती प्रदान करण्यात आली आहे तीच शक्ती प्रदान केली आहे असे समजले पाहिजे त्या गोष्टी अशा :—

(अ) प्रतिज्ञालेखांवरून गोष्टी सिद्ध करणे ;

(ब) कोणत्याही इसमास आज्ञापत्र काढून बोलाविणे आणि त्यास हजर राहण्यास भाग पाडणे आणि शपथेवर त्याची तपासणी करणे, आणि ;

(क) दस्तऐवज हजर करण्यास भाग पाडणे.

^१ सन १९६५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम ११ अन्वये हे कलम दाखल करण्यात आले.

^२ सन १९६४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३९, याच्या कलम २ अनुसूची अन्वये हे कलम दाखल करण्यात आले.

^३ सन १९७६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ११, याच्या कलम ३, दुसऱ्या अनुसूची अन्वये ८९क ला ८९ड हा नवीन क्रमांक देण्यात आला.

(२) कलम ३२, पोट-कलम (३-अ) अन्वये जिल्हाधिकार्याने दिलेले आदेश, पोट-कलम (३) अन्वयेच्या फेरतपासणीस अधीन राहून, अंतिम असतील.

(३) अशा कोणत्याही चौकशीत जिल्हाधिकार्याने दिलेल्या आदेशाची वैधता किंवा औचित्य या विषयी स्वतःची खात्री करून घेण्यासाठी, राज्य सरकारास, स्वतः होऊन किंवा जमिनीत हितसंबंध असलेल्या कोणत्याही इसमाच्या अर्जावरून, अशा चौकशीचे कागदपत्र मागविण्याचा व त्यासंबंधी त्यास योग्य वाटतील असे आदेश देण्याचा अधिकार असेल :

परंतु, हितसंबंध असलेल्या पक्षकारांना हजर होण्याची व आपली बाजू मांडण्याची संधी दिल्यावाचून, अशा कोणत्याही आदेशात फेरफार करता कामा नये ; किंवा तो रद्द करता कामा नये किंवा फिरविता कामा नये.

(४) कोणत्याही जमिनीचा कब्जा देण्याबाबत जिल्हाधिकार्याने किंवा फेरतपासणीत राज्य सरकारने दिलेल्या अशा प्रत्येक आदेशाची अंमलबजावणी, तहसीलदाराने, मामलतदार न्यायालय अधिनियम, १९०६ याचे कलम २१ यात तरतूद केलेल्या रीतीने जणू तो आदेश त्या अधिनियमान्वये तहसीलदाराचा निर्णय आहे असे समजून, करण्यात आली पाहिजे.

(५) पोट-कलम (४) अन्वये अमलबजावणीच्या कार्यवाहीत तहसीलदाराने दिलेला आदेश किंवा निर्णय जिल्हाधिकार्याकडे करावयाच्या अपीलास (कोणतेही असल्यास) अधीन राहून, अंतिम असेल.

^१[१०. (१) मध्यंतरीय आदेश खेरीज करून ह्या अधिनियमान्वये तहसीलदाराने * * * अपिले व किंवा न्यायाधिकरणाने दिलेल्या प्रत्येक आदेशावर, कलेक्टरकडे अपील करता येईल आणि अशा फेरतपासणी. अपिलावरील कलेक्टरचे आदेश अखेरचे असतील.

(२) कलेक्टरने दिलेल्या, मध्यंतरीय आदेशाव्यतिरिक्त इतर प्रत्येक प्रारंभिक आदेशावर, ^३[मुंबई महसूल न्यायाधिकरण अधिनियम, १९३९, यांत काहीही असले तरी, त्या अधिनियमान्वये रचना केलेल्या *मुंबई महसूल न्यायाधिकरणाकडे अपील करता येईल आणि मुंबई महसूल न्यायाधिकरणाचा अशा अपिलावरील आदेश अखेरचा असेल.]

(३) तहसीलदार * * * किंवा न्यायाधिकरण किंवा कलेक्टर याने दिलेल्या कोणत्याही मध्यंतरीय आदेशावर कोणत्याही बाबतीत, कोणतेही अपील करता येणार नाही. परंतु तहसीलदाराने * * * दिलेल्या मध्यंतरीय आदेशावर, कलम ९१ मध्ये नमूद केलेल्या मुद्द्यांवर, कलेक्टरकडे फेरतपासणीसाठी अर्ज करता येईल.

^१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ चे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक २९, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, अन्वये हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

^२ “किंवा डेप्युटी कलेक्टरने” हे शब्द, सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ३४(१) अन्वये वगळण्यात आले.

^३ “महसूल मंडळाकडे अपील करता येईल आणि अशा अपिलावरील, महसूल मंडळाचा आदेश” या मजकुराऐवजी, वरील अधिनियमाचे कलम ३४(२) अन्वये हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

^४ “किंवा डेप्युटी कलेक्टरने” हे शब्द सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ३४ (१) अन्वये वगळण्यात आले.

* सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३१, याचे कलम २१, पोट-कलम (२) पहा.

^१[(३-अ) या अधिनियमांत अन्यथा जी तरतूद केली असेल ती खेरीजकरून, जमीन महसूल अधिनियमाच्या विभाग ११ चे उपबंध, जणू कलेक्टर हा तहसीलदार किंवा न्यायाधिकरण याचा निकटवर्ती वरिष्ठ अधिकारी आहे असे समजून या अधिनियमान्वये कलेक्टरकडे केलेल्या अपिलांस लागू होतील. कलेक्टरला, अपिलांत खर्च देण्यासंबंधी आदेश देण्याचा अधिकार असेल.]

^२[(४) पोट-कलम (२) अन्वये अपिले निकालात काढताना, *मुंबई महसूल न्यायाधिकरणाने, व्यवहार प्रक्रिया संहिता, १९०८, अन्वये मूळ न्यायालयाच्या हुकुमनाम्यावर किंवा आदेशावर केलेली अपीले निकालात काढताना न्यायालयास जे अधिकार असतात ते सर्व अधिकार चालविले पाहिजेत आणि न्यायालय जी कार्यरीती अनुसरते तीच कार्यरीती अनुसरली पाहिजे.]

अपिले
निर्णयासाठी
पाठविण्याचे व
काढून घेण्याचे
कलेक्टरचे
अधिकार.

^३[१०-अ. कलेक्टर यांस, पक्षकारांस योग्य नोटीस दिल्यानंतर, लेखी आदेशाद्वारे पुढील गोष्टी करण्याचा अधिकार आहे :—

(अ) आपणापुढे किंवा आपणास अधीन असलेला कोणताही सहाय्यक किंवा डेप्युटी-कलेक्टर याजपुढे अनिर्णित असलेले कोणतेही अपील, जो कोणताही सहाय्यक किंवा डेप्युटी-कलेक्टर, कलेक्टरची कर्तव्ये पार पाडीत असेल व अधिकार चालवीत असेल व ज्याचे नाव अशा आदेशात निर्दिष्ट केले असेल त्याजकडे निर्णयासाठी पाठविणे ; आणि असे अपील अशा रीतीने निर्णयासाठी पाठविण्यात आल्यावर, यथास्थिति सहाय्यक कलेक्टर किंवा डेप्युटी कलेक्टर यांस, जणू असे अपील प्रारंभतः त्याजकडे करण्यात आले होते असे समजून, त्याची सुनावणी करून देण्याचा अधिकार असेल ; अथवा

(ब) कोणताही सहाय्यक किंवा डेप्युटी कलेक्टर याजपुढे अनिर्णित असलेले कोणतेही अपील काढून घेऊन त्याची स्वतः सुनावणी करून निर्णय देणे.]

फेरतपासणी
करण्याचा
कलेक्टरचा
अधिकार.

^४[१०-ब. (१) अपिलासाठी दिलेल्या मुदतीत कोणतेही अपील करण्यात आले नसेल त्या बाबतीत, कलेक्टरला स्वतः होऊन किंवा या बाबतीत, "कमिशनरने" किंवा राज्य सरकारने लिहून कळविल्यावर, कोणत्याही वेळी,—

(अ) कोणताही तहसीलदार किंवा न्यायाधिकरण चालवीत असलेल्या कोणत्याही चौकशीचे किंवा कामकाजाचे कागदपत्र, यथास्थिति, अशा तहसीलदाराने किंवा न्यायाधिकरणाने दिलेल्या कोणत्याही आदेशाच्या वैधतेविषयी किंवा औचित्याविषयी आणि अशा तहसीलदाराच्या किंवा न्यायाधिकरणाच्या कामकाजाच्या नियमिततेविषयी स्वतःची खात्री करून घेण्याच्या कारणासाठी मागविण्याचा, आणि

^१ सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम ६ अन्वये हे पोट-कलम दाखल करण्यात आले.

^२ सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, कलम ३४ (३) अन्वये हे पोट-कलम दाखल करण्यात आले.

^३ हे कलम, मूळ कलमाऐवजी, सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम ७ अन्वये दाखल करण्यात आले.

^४ मूळ कलम ९१ ऐवजी, कलमे ९०-ब व ९१ ही, सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ३५ अन्वये दाखल करण्यात आली.

^५ "प्रमुख निमंत्रक प्राधिकाऱ्याने" या मजकुराऐवजी हा मजकूर, सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, कलम १३, अन्वये दाखल करण्यात आला.

* सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३१, याचे कलम २१, पोट-कलम (२) पहा.

(ब) त्यावर, त्याला योग्य वाटेल असा आदेश देण्याचा, अधिकार आहे :

^१[परंतु, अशा आदेशाच्या तारखेपासून एक वर्षाची मुदत संपल्यानंतर असे कोणतेही कागदपत्र मागविता कामा नये, आणि हितसंबंध असलेल्या पक्षकारांस हजर राहण्याची व आपली बाजू मांडण्याची संधी दिल्याशिवाय अशा तहसीलदाराच्या किंवा न्यायाधिकरणाच्या कोणत्याही आदेशांत फेरफार करता कामा नये, तो रद्द करता कामा नये किंवा फिरविता कामा नये].

(२) जेव्हा कलेक्टरची कर्तव्ये पार पाडणाऱ्या किंवा त्याचे अधिकार चालविणाऱ्या सहाय्यक किंवा डेप्युटी-कलेक्टरने किंवा या अधिनियमान्वये कलेक्टरची कामे पार पाडण्यासाठी राज्य सरकारने खास अधिकृत केलेल्या अधिकाऱ्याने कलम ५३-क अन्वये कोणताही आदेश दिला असेल तेव्हा, असा आदेश कलेक्टरकडून फेरतपासणी केला जाण्यास अधीन असेल आणि पोट-कलम (१) चे उपबंध तहसीलदाराच्या किंवा न्यायाधिकरणाच्या कामकाजास ज्याप्रमाणे लागू होतात त्याप्रमाणे ते सहाय्यक किंवा डेप्युटी-कलेक्टरच्या किंवा संबंधित अधिकाऱ्याच्या कामकाजास लागू होतील.

११. (१) *मुंबई महसूल न्यायाधिकरण अधिनियम, १९३९, यात काहीही असले तरी, फेरतपासणी. कलेक्टरने अपिलावर किंवा कलम ९०-ब अन्वये दिलेल्या कोणत्याही आदेशाविरुद्ध, उक्त अधिनियमान्वये रचना केलेल्या *मुंबई महसूल न्यायाधिकरणाकडे फक्त पुढील मुद्यावर फेरतपासणीसाठी अर्ज करण्याचा अधिकार आहे :—

(अ) कलेक्टरने दिलेला आदेश विधिविरुद्ध होता ;

(ब) कलेक्टरने काही महत्त्वाचे विधिसंबंधी वादविषय ठरविण्यात कसूर केली होती ; अथवा

(क) या अधिनियमान्वये तरतूद केलेली कार्यरीति अनुसरण्यात महत्त्वाचा दोष घडला व त्यामुळे न्यायदानाचे काम बरोबर झाले नाही.

(२) या कलमाखालील अर्ज निकालात काढताना *मुंबई महसूल न्यायाधिकरणाने, राज्य सरकार *मुंबई महसूल न्यायाधिकरणाच्या सल्ल्याने या अधिनियमान्वये केलेल्या नियमांद्वारे विहित करील ती कार्यरीति अनुसरली पाहिजे.]

१२. ह्या अधिनियमान्वये अपिले किंवा फेरतपासणी यांच्या संबंधात क्षेत्राधिकार चालविणाऱ्या प्राधिकाऱ्याने त्यास न्याय्य वाटेल असा ह्या अधिनियमाशी सुसंगत असलेला आदेश दिला पाहिजे मग तो, ज्या आदेशाविरुद्ध अपिल किंवा फेरतपासणी अर्ज केला असेल तो आदेश कायम करून, रद्द करून किंवा दुरुस्त करून दिलेला असो.

अपिले किंवा फेरतपासणी साठी केलेले अर्ज यात चालवावयाचे अधिकार .

^१ * * * * *

^१ सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ८ अन्वये, हे परंतुक दाखल केले.

^२ सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ९ अन्वये, “आणि अशा अधिकाऱ्यास कलम ८९, पोट-कलम (२) अन्वये मूळ प्राधिकाऱ्यास दिलेले अधिकार असतील.”, हा मजकूर वगळण्यात आला.

* सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३१, याचे कलम २१, पोट-कलम (२) पहा.

मुदत. १३. ह्या अधिनियमान्वये करावयाचे प्रत्येक अपील आणि फेरतपासणीसाठी करावयाचा प्रत्येक अर्ज हा ज्या आदेशाविरुद्ध अपील किंवा असा अर्ज दाखल केला असेल त्या आदेशाच्या तारखेपासून साठ दिवसांच्या आत दाखल केला पाहिजे. आणि उक्त मुदतीची गणना करण्याच्या प्रयोजनार्थ ^१[भारतीय मुदत अधिनियम, १९०८] याचे उपबंध लागू होतील.

आदेशांची अंमलबजावणी. १४. जेव्हा ह्या अधिनियमाखालील प्रारंभिक अपील किंवा फेरतपासणी आदेशांत कोणत्याही इसमाने द्यावयाच्या रकमेचा अंतर्भाव होत असेल तेव्हा, अशा इसमाकडून येणे असलेली रक्कम, जणू काही ती जमीन महसुलाची थकबाकी असल्याप्रमाणे त्याजकडून वसूल करता येईल आणि जेव्हा अशा आदेशांत, कोणत्याही इसमास जमिनीचा कबजा देणे अंतर्भूत असेल तेव्हा, त्याची ^२[जणू असा आदेश हा मामलतदार न्यायालय अधिनियम, १९०६, अन्वये तहसीलदाराने दिलेला निर्णय आहे असे समजून उक्त अधिनियमाच्या कलम २१ मध्ये तरतूद केलेल्या रीतीने अंमलबजावणी केली पाहिजे :

परंतु, कलम १३ मध्ये तरतूद केल्याप्रमाणे अपिलाची किंवा यथास्थिति फेरतपासणीसाठी करावयाच्या अर्जाची मुदत संपेपर्यंत अशा आदेशाची अंमलबजावणी करता कामा नये.]

न्यायालय शुल्क. १५. हैदराबाद न्यायालय शुल्क अधिनियम (१३२४ फसलीचा अधिनियम ६) यांत काहीही असले तरी, ह्या अधिनियमान्वये दाखल केलेल्या प्रत्येक मूळ अर्जावर प्रत्येक अपिलावर आणि फेरतपासणीसाठी केलेल्या प्रत्येक अर्जावर, विहित करण्यात येईल अशा किंमतीचा न्यायालय शुल्क मुद्रांक लावला पाहिजे.

^३[परंतु राज्य सरकारला, **राजपत्रात** प्रसिद्ध केलेल्या आदेशाद्वारे, संपूर्ण राज्यामध्ये किंवा त्याच्या कोणत्याही भागामध्ये, कोणत्याही इसमाने किंवा इसमांच्या वर्गाने केलेल्या अर्जावर किंवा अपिलावर अशा रीतीने द्यावयाच्या न्यायालय शुल्कामध्ये, भविष्यकालसापेक्ष किंवा भूतकालसापेक्ष सूट देता येईल.]

चौकशी व कामकाज न्यायालयीन कामकाज असणे. ^४[१५-अ. तहसीलदार, न्यायाधिकरण, कलेक्टर आणि *मुंबई महसूल न्यायाधिकरण यांपुढील सर्व चौकशीचे काम आणि कामकाज, भारतीय दंड संहिता, कलमे १९३, २१९ आणि २२८ याच्या अर्थानुसार न्यायालयीन कामकाज आहे असे समजले पाहिजे.]

१५-ब. ^५[* * * * *]

^१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ चे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९ यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३, याअन्वये ही सुधारणा करण्यात आली.

^२ सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम १० अन्वये, मूळ मजकुराऐवजी हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

^३ सन १९६५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम १२, अन्वये हे परंतुक जादा दाखल करण्यात आले.

^४ कलमे १५-अ व १५-ब ही, सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ३६, अन्वये दाखल करण्यात आली.

^५ सन १९६१ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, कलम ८, अन्वये कलम १५-ब हे कलम वगळण्यात आले.

* सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३१, याचे कलम २१, पोट-कलम (२) पहा.

विभाग १०

अपराध व शास्ति

१६. (१) जो कोणताही इसम, पुढील कोष्टकाच्या पहिल्या स्तंभात निर्दिष्ट केलेल्या कोणत्याही अपराध व शास्ति. कलमांच्या किंवा पोट-कलमांच्या ^१[किंवा तदन्वये कोणत्याही आदेशाच्या] कोणत्याही उपबंधाचे उल्लंघन करील, तो अशा उल्लंघनावद्दल दोषी ठरविण्यात आला असता, उक्त कोष्टकाच्या तिसऱ्या स्तंभात त्याबाबत निर्दिष्ट केलेल्या रकमेपर्यंतच्या दंडाच्या शिक्षेस पात्र होईल.

स्पष्टीकरण.—“ विषय ” ह्या सदराखाली असलेल्या उक्त कोष्टकाच्या दुसऱ्या स्तंभातील नोंदीचा उद्देश, पहिल्या स्तंभात निर्दिष्ट केलेल्या कलमात किंवा पोट-कलमात ^२[किंवा आदेशात] वर्णन केलेल्या अपराधांची व्याख्या देण्याचा नाही किंवा त्यांचा उद्देश त्या कलमाचा व पोट-कलमाचा ^३[किंवा आदेशाचा] गोषवारा म्हणून देण्याचाही नाही. परंतु त्या पहिल्या स्तंभात ^३[ज्यांचा उल्लेख केलेला आहे] अशा कलमात किंवा पोट-कलमात ^३[किंवा आदेशात] असलेल्या विषयांचे केवळ उल्लेख म्हणून दाखल करण्यात आला आहे :—

कलम, पोट-कलम किंवा कंडिका (१)	विषय (२)	करता येईल असा दंड ^४ [रुपयात] (३)
५	*	*
६	*	*
कलम १४ (३)	मजुरीच्या किंवा चाकरीच्या स्वरूपात खंड घेणे	१,०००
कलम १६	रद्द केलेला उपकर, पट्टी, कर बसविणे किंवा चाकरी घेणे.	१,०००
कलम १९ (१)	कुळवहिवाट अवैध रीतीने रद्द करणे.	१,०००
कलम २९ (२)	मिळालेल्या खंडाच्या रकमेबद्दल लेखी पावती देण्यात कसूर.	१००

^१ सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, कलम १४(अ) अन्वये, हा मजकूर दाखल केला.

^२ वरील अधिनियमाचे कलम १४ (ब) (१), अन्वये हा मजकूर दाखल केला.

^३ “ ज्यांचे क्रमांक दिले आहेत ” या मजकूराऐवजी हा मजकूर, वरील अधिनियमाचे कलम १४ (ब) (२) अन्वये दाखल केला.

^४ सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, कलम १४ (क) (१), अन्वये जादा दाखल केला.

^५ कलमे ६ व ८ याच्यासंबंधातील ह्या नोंदी, सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ३७ (१) याअन्वये वगळण्यात आल्या.

^६ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ चे “ असाधारण राजपत्र ”, क्रमांक २९. यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३, या अन्वये ही सुधारणा करण्यात आली.

कलम, पोट-कलम किंवा कंडिका (१)	विषय (२)	करता येईल असा दंड * [रुपयात] (३)
कलम ^१ [३२ (२)] . .	जमिनीचा किंवा राहत्या घराचा कबजा घेणे	१,०००

* * *

(२) ^३[दंड प्रक्रिया संहिता, १८९८] यात काहीही असले तरी, कलम १४ किंवा कलम १६ ^४[किंवा कलम २९, पोट-कलम (२) किंवा कलम ३२, पोट-कलम (२)] यांच्या उपबंधाचे उल्लंघन झाल्यामुळे घडलेला अपराध संज्ञेय असेल. १९९८ चा ५.

शास्तिसंबंधी सामान्य उपबंध.

^३[१६अ. ^५[(१)] जो कोणताही इसम, ह्या अधिनियमाच्या ज्या कोणत्याही उपबंधाबाबत त्यात अन्यथा शास्तिची तरतूद केलेली नसेल त्या उपबंधाचे उल्लंघन करील त्यास, पराकाष्ठा ५०० रुपये दंडाची शिक्षा होईल.]

^५[(२) पोट-कलम (१) मधील कोणताही मजकूर कलम ९८-अ, ९८-ब, ९८-क किंवा ९८-ड चे उपबंध ज्यास लागू होतात अशा कोणत्याही उल्लंघनास लागू होणार नाही.]

विभाग ११

संकीर्ण

नियम. ९७. (१) सरकारास, या अधिनियमाचे उद्देश पार पाडण्याकरिता ^६[राजपत्रांतील] अधिसूचनेद्वारे नियम करण्याचा अधिकार आहे.

^७[* * * * *]

^८[(३) ह्या अधिनियमान्वये नियम करताना, सरकारास, त्यात अशी तरतूद करण्याचा अधिकार आहे की, त्याचे उल्लंघन करणारास, पराकाष्ठा ५०० रुपयांहून अधिक नसेल इतक्या रकमेपर्यंत दंडाची शिक्षा होईल.]

^१ दिनांक ३१ मार्च १९५४ चे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक १८. यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५१ चा अधिनियम क्रमांक १३, अन्वये ही सुधारणा करण्यात आली.

^२ सन १९६६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४१, याच्या कलम ३३४, अनुसूची के अन्वये कलम ५०-ड व ५०-फ संबंधित नोंदी वगळण्यात आल्या.

^३ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ चे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक २९. यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, या अन्वये ही सुधारणा करण्यात आली.

^४ सन १९५८ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ३७ (२) अन्वये हे शब्द, कंस व आकडे दाखल करण्यात आले.

^५ सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ३८, अन्वये कलम १६-अ यास त्या कलमाचे पोट-कलम (१) असा नवीन क्रमांक देण्यात आला आणि अशा रीतीने नवीन क्रमांक दिलेल्या पोट-कलम (१) नंतर पोट-कलम (२) हे दाखल करण्यात आले.

^६ “जरिदा” या शब्दाऐवजी हा शब्द, मुंबई (हैदराबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६ या अन्वये दाखल करण्यात आला.

^७ सन १९६० चा मुंबई अधिनियम क्रमांक २० याच्या दुसऱ्या अनुसूची अन्वये कलम ९७ चे पोट-कलम (२) वगळण्यात आले.

^८ दिनांक १२ मार्च १९५६ चे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक २९ यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५६ चा अधिनियम क्रमांक ३, या अन्वये हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

१[(४) या कलमान्वये केलेले नियम, ते कायम करण्यापूर्वी आगाऊ प्रसिद्ध करण्यात आले पाहिजेत.]

(५) या कलमान्वये केलेले सर्व नियम, ते करण्यात आल्यानंतर शक्य तितक्या लवकर, राज्य विधानमंडळाच्या प्रत्येक सभागृहापुढे ठेवण्यात आले पाहिजेत आणि ज्या अधिवेशनात ते अशा रीतीने ठेवण्यात आले असतील त्या अधिवेशनात किंवा त्याच्या लगतनंतरच्या अधिवेशनात राज्य विधानमंडळ त्यात जे फेरफार करील व **राजपत्रात** प्रसिद्ध करील त्या फेरफारास ते अधीन असतील.

१८. जर कोणताही इसम—

संक्षिप्तपणे
काम चालवून
काढून टाकणे.

(अ) ज्या जमिनीचे हस्तांतरण हे पक्षकारांचे कृत्य किंवा विधीचा अंमल यामुळे ह्या अधिनियमाच्या उपबंधानुसार अवैध असेल ; अथवा

(ब) ज्या जमिनीची व्यवस्था राज्य सरकारने उक्त उपबंधान्वये स्वतःकडे घेतली असेल ; अथवा

(क) ज्या जमिनीचा उपयोग व भोगवटा करण्याचा उक्त उपबंधान्वये त्यास हक्क नसेल ; व उक्त उपबंधांत त्यास काढून टाकण्याबद्दल तरतूद करण्यात आली नसेल,

अशा कोणत्याही जमिनीचा अनधिकृतपणे भोगवटा करित असेल तर किंवा अशी कोणतीही जमीन अवैधरीत्या त्याच्या कबजात असेल तर, त्यास अशा जमिनीतून संक्षिप्तपणे काम चालवून काढून टाकण्याचा कलेक्टर यास अधिकार आहे.

२[१८-अ. (१) ३[कलम ३८-ड च्या उपबंधापैकी किंवा] हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (सुधारणा) अधिनियम, १९५७ (ज्याचा यात यापुढे सुधारणा अधिनियम, १९५७, असा उल्लेख केला आहे) याच्या प्रारंभापूर्वी विभाग ५ हा ज्या स्वरूपात अंमलांत होता त्या स्वरूपातील त्याच्या उपबंधापैकी कोणत्याही उपबंधाचे उल्लंघन करून केलेले कोणत्याही जमिनीचे कायमचे अन्य संक्रामण किंवा हस्तांतरण—

दिनांक १
डिसेंबर १९५७
पूर्वी केलेले
अन्य संक्रामण
इत्यादि, वैध
उरविणे.

(अ) जर ते दिनांक १० जून १९५० रोजी किंवा त्यानंतर परंतु दिनांक २६ जानेवारी १९५६ पूर्वी केलेले असेल तर, आणि ज्याच्या नावे अशी जमीन करून दिली तो इसम किंवा हस्तांतरिती ४[राज्य सरकारला दंडादाखल ५ रुपये] देईल तर, असे अन्य संक्रामण किंवा हस्तांतरण उक्त उपबंधाचे उल्लंघन करून करण्यात आले होते याच केवळ मुद्यावर अवैध असल्याचे जाहीर करता कामा नये ;

१ सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, कलम १५ (ब) अन्वये ही पोट-कलम जादा दाखल करण्यात आली.

२ कलमे १८-अ, १८-ब, १८-क व १८-ड ही सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ३९ या अन्वये दाखल करण्यात आला.

३ हा मजकूर सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, कलम १६ (अ) अन्वये दाखल करण्यात आला.

४ “राज्य सरकारला” या या मजकुराने सुरू होणाऱ्या व “कोणत्याही बाबतीत पाच रुपये” या मजकुराने संपणाऱ्या मजकुराऐवजी हा मजकूर सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, कलम १६(ब) अन्वये दाखल करण्यात आला व तो दिनांक ८ जून १९५८ रोजी दाखल करण्यात आला होता असे समजण्यात आले पाहिजे.

(ब) जर ते दिनांक २६ जानेवारी १९५६ रोजी किंवा त्यानंतर परंतु दिनांक १ डिसेंबर १९५७ पूर्वी केलेले असेल तर, आणि ज्याच्या नावे अशी जमीन करून दिली तो इसम किंवा हस्तांतरिती राज्य सरकारला मोबदल्याच्या एक टक्क्याएवढी रक्कम किंवा रुपये १०० यापैकी जी कमी असेल ती रक्कम दंडादाखल देईल, तर, असे अन्य संक्रामण किंवा हस्तांतरण उक्त उपबंधाचें उल्लंघन करून करण्यात आले होते याच केवळ मुद्यावर अवैध असल्याचे जाहीर करता कामा नये.

१[परंतु, असे अन्यसंक्रामण किंवा हस्तांतरण प्रत्यक्ष कबजा असलेल्या कुळाच्या नावे करून दिला असेल तर, शास्ति फक्त एक रुपया असेल :

तसेच कोणतेही कायमचे अन्यसंक्रामण किंवा हस्तांतरण प्रत्यक्ष कबजा असलेल्या कुळाव्यतिरिक्त इतर कोणत्याही इसमाच्या नावे करून दिले असेल आणि असे अन्यसंक्रामण किंवा हस्तांतरण एकतर अशा कुळास अवैधरीत्या काढून टाकल्यानंतर करण्यात आले असेल किंवा त्याचा परिणाम अशा कुळास काढून टाकण्यात झाला असेल तर, असे अन्यसंक्रामण किंवा हस्तांतरण वर सांगितल्याप्रमाणे वैध ठरविता कामा नये ; परंतु जर अशा रीतीने काढून टाकण्यात आलेल्या कुळाने कलम ३२ अन्वये त्या कलमात तरतूद केलेल्या मुदतीत जमिनीचा कबजा मिळविण्यासाठी अर्ज करण्यात कसूर केला असेल तर, असे अन्यसंक्रामण किंवा हस्तांतरण वैध ठरविण्याचा अधिकार असेल.]

(२) असा दंड दिल्यावर, तहसीलदाराने असे हस्तांतरण अवैध नाही असे प्रमाणपत्र, अशी जमीन ज्याच्या नावे करून दिली त्या इसमास किंवा हस्तांतरितीस दिले पाहिजे.

(३) जमीन ज्याच्या नावे करून दिली तो इसम किंवा हस्तांतरिती पोट-कलम (१) मध्ये उल्लेख केलेला दंड, विहित करण्यात येईल अशा मुदतीत देण्यात कसूर करील त्याबाबतीत, तहसीलदाराने हस्तांतरण अवैध असल्याचे जाहीर केले पाहिजे आणि त्यानंतर कलम ९८-क, पोट-कलमे (३) ते (५) यांचे उपबंध लागू होतील.

(४) या कलमान्वये कोणतेही कायम अन्यसंक्रामण किंवा हस्तांतरण वैध ठरविल्यामुळे कलम ३७-अ किंवा कलम ३८-इ १[किंवा कलम ३८-फ] अन्वये कोणत्याही इसमास मिळालेल्या हक्कास बाध येणार नाही.

(५) ह्या कलमान्वये कोणत्याही जमिनीचे कायम अन्यसंक्रामण किंवा हस्तांतरण वैध ठरविल्याने कलम ५३-क अन्वये सरकारने अशा जमिनीची व्यवस्था हाती घेण्यास प्रतिबंध होणार नाही.

(६) या कलमाच्या वरील उपबंधांतील कोणताही मजकूर, कलम ४७, पोट-कलम (१) च्या पहिल्या परंतुकाच्या उपबंधानुसार वैध ठरविण्यात आलेल्या कायम अन्यसंक्रामणास किंवा हस्तांतरणास लागू होणार नाही.

१ हे परंतुक, सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, कलम १६(क) अन्वये दाखल करण्यात आले आणि ते दिनांक ८ जून १९५८ रोजी दाखल करण्यात आले होते असे समजण्यात आले पाहिजे.

२ सन १९६५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम १३ अन्वये हे शब्द, आकडे व अक्षरे दाखल करण्यात आले व तो दिनांक ८ जून १९५८ रोजी जादा दाखल करण्यात आल्याचे आणि अंमलात आणल्याचे समजण्यात येईल.

१८-ब. (१) दिनांक १ डिसेंबर १९५७ रोजी किंवा त्यानंतर, परंतु सुधारणा अधिनियम, १९५७, याच्या प्रारंभापूर्वी केलेल्या कोणत्याही जमिनीच्या कायम अन्यसंक्रमाणाच्या, हस्तांतरणाच्या किंवा संपादनाच्या बाबतीत, तहसीलदारास, स्वतः होऊन किंवा अशा जमिनीत हितसंबंध असलेल्या कोणत्याही इसमाच्या अर्जावरून असे अन्यसंक्रामण किंवा हस्तांतरण किंवा संपादन—

दिनांक १ डिसेंबर १९५७ आणि सुधारणा अधिनियम, १९५७ याच्या प्रारंभाची तारीख यांच्या दरम्यानच्या मुदतीत केलेली काही अन्यसंक्रामणे, इत्यादि, अवैध असणे.

(अ) सुधारणा अधिनियम, १९५७, याच्या प्रारंभापूर्वी विभाग ५ हा ज्या स्वरूपात अंमलात होता त्या स्वरूपातील त्याच्या उपबंधापैकी कोणत्याही उपबंधाचे उल्लंघन करून करण्यात आले होते; किंवा

(ब) सुधारणा अधिनियम, १९५७, अन्वये सुधारलेल्या या अधिनियमाच्या उपबंधापैकी कोणत्याही उपबंधाशी विसंगत आहे ; असे वाटण्यास कारण असेल तर तहसीलदाराने, असे अन्यसंक्रामण, हस्तांतरण किंवा संपादन अवैध आहे असे जाहीर करण्यात का येऊ नये याचे कारण दर्शविण्यासाठी, यथास्थिति, हस्तांतरकर्ता, हास्तांतरिती किंवा अशी जमीन संपादन करणारा इसम यास, विहित केलेल्या नमुन्यात नोटीस दिली पाहिजे आणि चौकशी केली पाहिजे आणि अन्यसंक्रामण, हस्तांतरण किंवा संपादन अवैध आहे किंवा नाही याचा निर्णय दिला पाहिजे.

(२) जर अशी चौकशी केल्यानंतर तहसीलदार असे अन्यसंक्रामण, हस्तांतरण किंवा संपादन अवैध आहे असे जाहीर करील तर, त्याने, ज्या इसमाकडून जमीन संपादन करण्यात आली होती त्या इसमास ती परत करण्यात यावी आणि मोबदल्याबद्दल दिलेली रक्कम, कोणतीही असल्यास, ती हस्तांतरकर्त्याकडून जमीनमहसुलाची थकबाकी असल्याप्रमाणे वसूल करण्यात यावी व हस्तांतरितीस देण्यात यावी असा निदेश दिला पाहिजे आणि ती रक्कम अशा रीतीने पूर्णपणे देण्यात येईपर्यंत ती अशा जमिनीवर भार म्हणून राहिल :

परंतु, असे अन्यसंक्रामण, हस्तांतरण किंवा संपादन हे जमीन कबजात असणाऱ्या कुळाला नावे करण्यात आले असेल त्याबाबतीत, जर कुळाने राज्य सरकारला १ रुपया दंडादाखल दिला असेल तर असे अन्यसंक्रामण, हस्तांतरण किंवा संपादन अवैध असल्याचे जाहीर करता कामा नये.

(३) अशा रीताने जमीन परत करण्याविषयी ज्या इसमास निदेश देण्यात आला असेल, तो इसम जमिनीचा कबजा घेण्यास नकार देईल, तर, तहसीलदाराने ती जमीन अधिक जमीन आहे, असे जाहीर केले पाहिजे.

(४) पोट-कलम (३) अन्वये अधिक जमीन म्हणून जाहीर केलेल्या जमिनीच्या संबंधात मिळालेली आवर्तक खर्चाबद्दलच्या नुकसानभरपाईची किंवा वाजवी किमतीची रक्कम ^१[हस्तांतरण करणारास] देण्याजोगी असेल.

(५) जर हस्तांतरिती, पोट-कलम (२) अन्वये त्यास दिलेली रक्कम स्वीकारण्याचे नाकारील ^२[किंवा हस्तांतरण करणारा पोट-कलम (४) अन्वये त्यास दिलेली रक्कम स्वीकारण्याचे नाकारील तर,] ती रक्कम सरकारजमा होईल.

^१ सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ११ (१) अन्वये “हस्तांतरितीस” या शब्दाऐवजी हा शब्द दाखल करण्यात आला.

^२ “किंवा पोट-कलम (४)” या मजकुराऐवजी हा मजकूर, सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ११ (२) अन्वये दाखल करण्यात आला.

जिचे अन्य संक्रामण अवैध आहे अशा जमिनीची विल्हेवाट लावण्याबाबत. **१८-क.** (१) सुधारणा अधिनियम, १९५७, याच्या प्रारंभाच्या वेळी किंवा प्रारंभानंतर केलेल्या कोणत्याही जमिनीच्या कायम अन्य संक्रामणाच्या, हस्तांतरणाच्या किंवा संपादनाच्या बाबतीत, तहसीलदारास, स्वतः होऊन किंवा अशा जमिनीत हितसंबंध असलेल्या कोणत्याही इसमाच्या अर्जावरून, असे अन्य संक्रामण, हस्तांतरण किंवा संपादन या अधिनियमाच्या उपबंधापैकी कोणत्याही उपबंधान्वये अवैध आहे किंवा ते अवैध झाले आहे असे वाटण्यास कारण आले त्या बाबतीत तहसीलदाराने नोटीस दिली पाहिजे व कलम १८-ब यांत तरतूद केलेल्या रीतीने चौकशी केली पाहिजे आणि असे अन्य संक्रामण, हस्तांतरण किंवा संपादन अवैध आहे किंवा नाही याचा निर्णय दिला पाहिजे.

(२) जर अशी चौकशी केल्यानंतर असे अन्य संक्रामण, हस्तांतरण किंवा संपादन अवैध आहे असे तहसीलदारास वाटेल तर त्याने असे अन्य संक्रामण, हस्तांतरण किंवा संपादन अवैध आहे असे जाहीर करणारा आदेश दिला पाहिजे :

१[परंतु, भूमिधारकाने, जमीन कबजात असलेल्या कूळाच्या नावे जमीन केली असेल किंवा त्याजकडे ती हस्तांतरित केली असेल व अशा रीतीने नावे करून दिलेल्या किंवा हस्तांतरित करण्यात आलेल्या जमिनीचे क्षेत्र व कूळ जातीने कशीत असलेल्या, कोणतीही असल्यास, इतर जमिनीचे क्षेत्र हे तीन कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीहून अधिक नसेल तेव्हा, तहसीलदाराने,—

(१) भूमिधारकास मिळालेली अशा जमिनीची किंमत, कलम ५०-क अन्वये ठरविलेल्या तिच्या वाजवी किंमतीहून अधिक होत नसेल आणि ज्याच्या नावे जमीन करण्यात आली असेल किंवा ज्याच्याकडे ती हस्तांतरित करण्यात आली असेल त्या इसमाने राज्य सरकारास तहसीलदार ठरवील त्याप्रमाणे तीन महिन्यांहून अधिक नाही अशी मुदतीच्या आत एक रुपया दंड दिल्यास, किंवा

(२) भूमिधारकास मिळालेली जमिनीची किंमत, कलम ५०-क अन्वये ठरविलेल्या तिच्या वाजवी किंमतीहून अधिक असेल व दुसऱ्याच्या नावे करून देणारा किंवा हस्तांतरण करणारा तसेच जमीन ज्याच्या नावे करण्यात आली किंवा ज्याच्याकडे ती हस्तांतरित करण्यात आली तो इसम यांच्यापैकी प्रत्येकाने राज्य सरकारास तहसीलदार ठरवील अशा मुदतीच्या आत वाजवी किंमतीच्या एक-दशांश रकमेइतका दंड दिल्यास, असे अन्य संक्रामण किंवा हस्तांतरण अवैध आहे असे जाहीर करता कामा नये.

(३) तहसीलदाराने पोट-कलम (२) अन्वये जाहीर केल्यावर—

(अ) जमीन राज्य सरकारकडे निहित झाली आहे असे समजण्यात येईल आणि ती अशा रीतीने निहित झाल्याच्या तराखेस तिजवर कायदेशिरपणे असलेल्या सर्व भारांपासून मुक्त होईल व पोट-कलम (४) मध्ये तरतूद केलेल्या रीतीने तिची विल्हेवाट लावली पाहिजे ; भोगवट्याच्या किंमतीतून भाराच्या रकमा विहित केलेल्या रीतीने देण्यात आल्या पाहिजेत, परंतु भागधारकास आपल्या हक्काची कोणत्याही इतर प्रकारे अंमलबजावणी करण्यासाठी, अशा रकमा देण्यास पात्र असलेल्या इसमाविरुद्ध कारवाई करण्याच्या त्याच्या हक्कास बाध येणार नाही.

(ब) दुसऱ्याच्या नावे करून देणाऱ्या इसमास किंवा हस्तांतरकर्त्यास जमिनीची किंमत म्हणून मिळालेली रक्कम सरकारजमा झाली आहे असे समजले पाहिजे आणि ती जमीनमहसुलाची थकबाकी असल्याप्रमाणे वसूल करण्यात येईल.

(क) तहसीलदाराने, कलम ५०-क च्या उपबंधानुसार, अशा जमिनीची वाजवी किंमत ठरविली पाहिजे.

(४) वाजवी किंमत ठरविल्यानंतर, तहसीलदाराने, अशा जमिनीची पोट-कलम (३) अन्वये ठरविलेल्या वाजवी किंमती इतकी भोगवट्याची किंमत दिल्यावर विहित केलेल्या रीतीने अग्रतेच्या पुढील क्रमाने विक्री करून विल्हेवाट लावली पाहिजे :—

(१) अशी जमीन प्रत्यक्ष कबजात असेलेले कूळ ;

(२) कलम ५३-इ मध्ये दिलेल्या क्रमांतील इसम किंवा मंडळ्या :

१[परंतु, भूमिधारकाने, जमीन कबजात असलेल्या कूळाच्या नावे जमीन केली असेल किंवा

१ सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम १२(१) अन्वये हे परंतुक जादा दाखल केले.

त्याजकडे ती हस्तांतरित केली असेल व अशा रीतीने दुसऱ्याच्या नावे करून दिलेल्या किंवा हस्तांतरित करण्यात आलेल्या जमिनीचे क्षेत्र व कूळ जातीने कशीत असलेल्या, कोणतीही असल्यास, इतर जमिनीचे क्षेत्र हे तीन कुटुंबास धारण करता येईल इतक्या जमिनीहून अधिक नसेल तेव्हा—

(अ) दुसऱ्याच्या नावे करून देणाऱ्या किंवा हस्तांतरण करणाऱ्या इसमास मिळालेली जमिनीची किंमत वाजवी किंमतीहून अधिक नसेल तर, पोट-कलम (३) अन्वये सरकारजमा केलेली रक्कम, दुसऱ्याच्या नावे करून देणाऱ्या किंवा हस्तांतरण करणाऱ्या इसमास परत करण्यात आली पाहिजे व राज्य सरकारास एक रुपया दंड दिल्यावर, जमीन ज्याच्या नावे करण्यात आली होती किंवा ज्याच्याकडे ती हस्तांतरित करण्यात आली होती त्या इसमास जमीन परत दिली पाहिजे ; आणि

(ब) दुसऱ्याच्या नावे करून देणाऱ्या किंवा हस्तांतरण करणाऱ्या इसमास मिळालेली जमिनीची किंमत वाजवी किंमतीहून अधिक असेल तर, तहसीलदाराने अशी जमीन, वाजवी किंमतीच्या एक-दशांशाइतकी किंमत दिल्यावर ज्याच्या नावे ती करण्यात आली होती किंवा ज्याच्याकडे ती हस्तांतरित करण्यात आली होती त्या इसमास दिली पाहिजे आणि पोट-कलम (३) अन्वये सरकारजमा केलेल्या रकमेतून, दुसऱ्याच्या नावे करून देणाऱ्या किंवा हस्तांतरण करणाऱ्या इसमास वाजवी किंमतीच्या नऊ-दशांशाइतकी रक्कम परत दिली पाहिजे.]

(५) पोट-कलम (४) अन्वये वसूल झालेली भोगवट्याच्या किंमतीची रक्कम, जमिनीवर असणाऱ्या कोणत्याही भाराची रक्कम उपरोक्त रीतीने देण्यास अधीन राहून, राज्य सरकारकडे जमा केली पाहिजे :

परंतु, कोणतीही अधिक जमीन देणगी दिल्यामुळे किंवा मृत्युपत्रदानामुळे संपादन केली असेल त्याबाबतीत, अशा जमिनीच्या बाबतीत पोट-कलम (४) अन्वये वसूल केलेली भोगवट्याच्या किंमतीची रक्कम तीवर असलेल्या भाराची रक्कम देण्यास अधीन राहून, अशा संपादनामुळे जमीन ज्या देणगी मिळणाऱ्या इसमाच्या किंवा मृत्युपत्रदानाधिकाऱ्याच्या कबजात गेली असेल, त्या देणगी मिळणाऱ्या इसमास किंवा मृत्युपत्रदानाधिकाऱ्यास दिली पाहिजे.

^१[(६) पोट-कलमे (१) ते (५) यांमध्ये काहीही अंतर्भूत असले तरी,—

(एक) जर अशा जमिनीच्या अन्यसंक्रमणाच्या, हस्तांतरणाच्या किंवा संपादनाच्या बाबतीत पोट-कलम (१) खालील कार्यवाही ही, महाराष्ट्र कुळवहिवाट व शेतजमीन, हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन आणि महाराष्ट्र कुळवहिवाट व शेतजमीन (विदर्भ प्रदेश) (दुसरी सुधारणा) अधिनियम, २०१६ याच्या प्रारंभाच्या दिनांकांनंतर (यात, यापुढे या पोट-कलमामध्ये ज्याचा निर्देश “प्रारंभाचा दिनांक” असा करण्यात आला आहे) सुरू झाली असेल किंवा ती प्रारंभाच्या दिनांकापूर्वी सुरू करण्यात आलेली असेल, परंतु, प्रारंभाच्या दिनांकास किंवा दिनांकाच्या पूर्वी पोट-कलम (२) अन्वये कोणताही आदेश काढण्यात आलेला नसेल; आणि

१९६१ (दोन) जर शेतकरी असलेल्या हस्तांतरितीने धारण केलेल्या, इतर जमिनीचे, कोणत्याही चा असल्यास, क्षेत्र धरून अशा जमिनीचे क्षेत्र हे, महाराष्ट्र शेतजमीन (जमीनधारणेची कमाल मर्यादा) अधिनियम, १९६१ अन्वये अनुज्ञेय असलेल्या जमीन धारणेच्या कमाल क्षेत्राहून अधिक होत नसेल; आणि २७. (तीन) जर अशी अन्यसंक्रामित, हस्तांतरित किंवा संपादित केलेली जमीन ही,—

(अ) केवळ शेतीविषयक प्रयोजनांसाठीच वापरण्यात येत असेल, आणि हस्तांतरितीने (कूळ वगळून) वार्षिक दर विवरणपत्रानुसार, अशा जमिनीच्या बाजार मूल्याच्या पन्नास टक्के एवढी रक्कम प्रदान केली असेल; किंवा

(ब) शेतीविषयक प्रयोजनाव्यतिरिक्त अन्य कोणत्याही प्रयोजनासाठी वापरण्यात येत असेल व हस्तांतरितीने वार्षिक दर विवरणपत्रानुसार अशा जमिनीच्या बाजार मूल्याच्या पंचाहत्तर टक्के एवढी रक्कम प्रदान केली असेल—

तर, तहसीलदार अशा कोणत्याही जमिनीचे अन्यसंक्रामण, हस्तांतरण किंवा संपादन विधिअग्राह्य आहे, असे घेषित करणार नाही.

स्पष्टीकरण.—यो पोट-कलमाच्या प्रयोजनांसाठी, “वार्षिक दर विवरणपत्र” या संज्ञेचा अर्थ, ज्या वर्षामध्ये हस्तांतरिती या खंडाच्या यथास्थिति उप-खंड (अ) किंवा (ब) अनुसार रक्कम प्रदान करील त्या वर्षाच्या बाबतीत लागू असलेले, मुंबई मुद्रांक (संपत्तीचे वास्तविक बाजारमूल्य ठरवणे) नियम, १९९५ याच्या तरतुदींअन्वये किंवा यासंबंधात त्यावेळी अंमलात असलेल्या अन्य कोणत्याही नियमांन्वये प्रसिद्ध करण्यात आलेले वार्षिक दर विवरणपत्र, असा आहे.]

^१ सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम १२ (२) अन्वये हे परंतुक दाखल केले.

^२ सन २०१६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २०, कलम ४ अन्वये हे पोट-कलम जादा दाखल करण्यात आले. एच ४०३२-११

दिनांक ९ जुलै १९६५ पूर्वी करण्यात आलेली जमिनीची विवक्षित अन्य संक्रामणे, हस्तांतरणे इत्यादी अवैध नसणे.

१[९८-क-१. (१) कलमे ९८-अ, ९८-ब किंवा ९८-क यात काहीही असले तरी, कलम ३८-ड चे किंवा हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन (दुरूस्ती) अधिनियम, १९६५ याच्या प्रारंभाच्या निकटपूर्वी प्रकरण ५ चे उपबंध ज्या स्वरूपात अमलात होते त्या स्वरूपातील त्याच्या उपबंधांपैकी कोणत्याही उपबंधाचे उल्लंघन करून, दिनांक ९ जुलै १९६५ पूर्वी करण्यात आलेले आणि अशा तारखेपूर्वी कलम ९८-अ, ९८-ब किंवा ९८-क अन्वये जे यापूर्वीच वैध ठरविण्यात आले नसेल असे कोणत्याही जमिनीचे कायम अन्य संक्रामण, हस्तांतरण किंवा संपादन हे, जर अन्य संक्रामिती म्हणून अभिप्रेत असेल अशा इसमाच्या कबजात ती जमीन असेल व त्याने मोबदल्याच्या १ टक्क्याइतकी रक्कम किंवा रु. १०० यापैकी जी रक्कम कमी असेल तेवढी रक्कम दंड म्हणून राज्य सरकारकडे दिली तर, असे कायम अन्य संक्रामण, हस्तांतरण किंवा संपादन उक्त कलम ३८-ड किंवा प्रकरण ५ चे उल्लंघन करून करण्यात आले होते केवळ याच कारणावरून अवैध असल्याचे समजण्यात येणार नाही किंवा ते तसे घोषित केले जाणार नाही.

(२) भूमिधारकाने कोणतेही कायम अन्य संक्रामण किंवा हस्तांतरण प्रत्यक्ष कबजा असलेल्या कुळाव्यतिरिक्त इतर इसमाच्या नावे केले असेल आणि असे कायम अन्य संक्रामण किंवा हस्तांतरण अशा कुळास अवैध रीत्या काढून टाकल्यानंतर करण्यात आले असेल किंवा त्याचा परिणाम प्रत्यक्ष कबजा असलेल्या कुळास काढून टाकण्यात झाला असेल अशा बाबतीत, अशा कुळाने कलम ३२, पोट-कलम (१) अन्वये जमिनीचा कबजा मिळण्यासाठी त्या कलमात नमुद केलेल्या मुदतीत अर्ज करण्यात कसूर केली नसेल तर, पोट-कलम (१) मधील कोणताही मजकूर अशा कायम अन्य संक्रामणास किंवा हस्तांतरणास लागू होणार नाही.

(३) या कलमाखालील कोणत्याही कायम अन्य संक्रामणाच्या किंवा हस्तांतरणाच्या वैधतेमुळे कोणत्याही इसमास कलम ३७-अ, ३८-ई, ३८-फ किंवा ३८-ग या अन्वये प्राप्त झालेल्या अधिकारास बाध येणार नाही.

शर्तीचा भंग केल्यामुळे ज्या जमिनीचे अन्य संक्रामण, पट्टा किंवा गहाण अवैध आहे अशा जमिनीची विल्हेवाट.

९८-क-२. (१) ज्या शर्तीस अधीन राहून कलम ४७ अन्वये कायम अन्य संक्रामणास किंवा ती पट्ट्याने देण्यास किंवा गहाण ठेवण्यास परवानगी देण्यात आली होती त्या शर्तीपैकी कोणत्याही शर्तीचा भंग झाला आहे असे जिल्हाधिकार्यास, स्वतः होऊन किंवा त्याच्याकडे ह्याबाबतीत करण्यात आलेल्या अर्जावरून, सक्रारण वाटत असेल त्याबाबतीत त्याने नोटीस देऊन चौकशी केली पाहिजे, आणि ज्या इसमाच्या नावाने असे कोणतेही हस्तांतरण करण्यात आले असेल त्या इसमास आपली बाजू मांडण्याची संधी दिल्यानंतर, अशा हस्तांतरणाच्या शर्तीचा कोणताही भंग झाला आहे किंवा कसे याबाबत निर्णय दिला पाहिजे आणि असा भंग झाला आहे असा त्याने निर्णय दिला असेल तर असा भंग हा अशा इसमाच्या आवाक्याबाहेरील कारणामुळे झाला आहे असे त्यास वाटत नसेल त्याबाबतीत, असे कोणतेही हस्तांतरण अवैध असल्याचे घोषित करणारा आदेश दिला पाहिजे.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये आदेश दिल्यानंतर, उक्त जमीन सरकारजमा होईल व ती राज्य सरकारकडे हस्तांतरित होईल व तिचे आणखी हस्तांतरण न करता ती राज्य सरकारकडे निहित होईल.

(३) जिल्हाधिकार्याने पोट-कलम (२) अन्वये राज्य सरकारकडे निहित झालेली जमीन कलम ४८ मध्ये दिलेल्या क्रमाने किंवा राज्य सरकार सामान्य किंवा विशेष आदेशाद्वारे निदेश देईल अशा रितीने इसमांना किंवा संस्थांना विकली पाहिजे; आणि अशा रितीने निहित करण्यात आल्याच्या तारखेस त्या जमिनीवर वैध रीत्या असलेले भार, कलम ३८-अ-१ मध्ये तरतूद केलेल्या रितीने निश्चित करण्यात येतील आणि पोट-कलम (४) मध्ये तरतूद केलेल्या रितीने, भोगाधिकारमूल्यातून भारांच्या रकमा देण्यात येतील.

१ सन १९६५ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४५, याच्या कलम १४, अन्वये कलम ९८-क-१ व कलम ९८-क-२ दाखल करण्यात आले.

(४) (अ) पोट-कलम (३) मध्ये उल्लेखिलेल्या जमिनी निहित करण्यात आल्याच्या तारखेस जमिनीवर वैध रीत्या असलेल्या भारांची एकूण रक्कम ही, जमिनीच्या खरेदीच्या किंमतीपेक्षा कमी असेल तर—

(एक) खरेदीची किंमत ठोक रकमेच्या स्वरूपात देण्यात आली असेल त्याबाबतीत, अशी भाराची रक्कम, ही खरेदीच्या किंमतीमधून वजा केली पाहिजे व बाकी रक्कम भूमीधारकास दिली पाहिजे ;

(दोन) खरेदीची किंमत हप्त्याहप्त्याने देण्यात यावयाची असेल त्याबाबतीत न्यायाधिकरणाने अशी रक्कम भारांबद्दल द्यावयाच्या रकमाप्रतिवर्ष अशा हप्त्यांमधून वजा केली पाहिजे :

परंतु, कोणतीही कबुलायत, निवाडा, न्यायालयाचा हुकूमनामा किंवा आदेश किंवा कोणताही विधी यान्वये भारांबद्दल द्यावयाची रक्कम हप्त्याहप्त्याने वसूल करण्याजोगी असेल त्याबाबतीत न्यायाधिकरणाने त्यास वाजवी वाटेल इतकी रक्कम, अशा रितीने देणे असलेल्या हप्त्यांच्या रकमेतून वजा केली पाहिजे.

(ब) अशा भारांची एकूण रक्कम ही खरेदीच्या किंमतीपेक्षा अधिक असेल तर, यथास्थिति ठीक रकमेत किंवा हप्त्यांनी द्यावयाच्या खरेदीची किंमत अग्रतेच्या क्रमानुसार वाटण्यात आली पाहिजे. जर कोणत्याही इस्मास जमिनीच्या उत्पन्नानुसार उदरनिर्वाहाची किंवा पोटगीची रक्कम मिळण्याचा हक्क असेल तर न्यायाधिकरणाने अशी रक्कम देण्यासाठीदेखील ती खरेदीच्या किंमती मधून वजा केली पाहिजे.

१[(४अ) पोट-कलम (१) ते (४) काहीही अंतर्भूत असले तरी, जेथे हस्तांतरिती कलम ४७ च्या पोट-कलम (१) खालील आवश्यकतांची पूर्तता करीत असेल तेथे,—

(एक) जर पोट-कलम (१) खालील कार्यवाही ही, महाराष्ट्र कुळवहिवाट व शेतजमीन, हैदराबाद कुळवहिवाट व शेतजमीन आणि महाराष्ट्र कुळवहिवाट व शेतजमीन (विदर्भ प्रदेश) (दुसरी सुधारणा) अधिनियम, २०१६ याच्या प्रारंभाच्या दिनांकानंतर (यात, यापुढे या पोट-कलमात ज्याचा निर्देश “प्रारंभाचा दिनांक” असा करण्यात आला आहे) सुरू झाली असेल किंवा ती, प्रारंभाच्या दिनांकापूर्वी सुरू करण्यात आलेली असेल, परंतु, कलम ४७ अन्वये ज्या शर्तीच्या अधीनतेने अशी जमीन स्थायी अन्वयसंक्रामित करण्याची, पट्ट्याने देण्याची किंवा गहाण टाकण्याची परवानगी देण्यात आली होती अशा कोणत्याही शर्तीचा भंग केल्याबद्दल, अशा प्रारंभाच्या दिनांकास किंवा त्यापूर्वी उक्त पोट-कलम (१) अन्वये कोणताही आदेश काढण्यात आलेला नसेल, आणि

(दोन) (अ) जर अशाप्रकारे हस्तांतरित केलेली जमीन ही, केवळ शेतीविषयक प्रयोजनांसाठीच वापरण्यात येत असेल आणि हस्तांतरितीने (कूळ वगळून) वार्षिक दर विवरणपत्रानुसार अशा जमिनीच्या बाजार मूल्याच्या पन्नास टक्के एवढी रक्कम प्रदान केली असेल; किंवा

(ब) जर अशी हस्तांतरित केलेली जमीन ही, शेतीविषयक प्रयोजनांव्यतिरिक्त अन्य कोणत्याही प्रयोजनांसाठी वापरण्यात येत असेल व हस्तांतरितीने वार्षिक दर विवरणपत्रानुसार, अशा जमिनीच्या बाजार मूल्याच्या पंचाहत्तर टक्के एवढी रक्कम प्रदान केली असेल,—

तर, जिल्हाधिकारी अशा कोणत्याही जमिनीचे हस्तांतरण विधिअग्राह्य आहे असे घोषित करणार नाही.

स्पष्टीकरण.— या पोट-कलमाच्या प्रयोजनांसाठी, “वार्षिक दर विवरणपत्र” या संज्ञेचा अर्थ, ज्या वर्षामध्ये हस्तांतरिती या खंडाच्या यथास्थिती उप-खंड (अ) किंवा (ब) अनुसार रकमेचे प्रदान करील त्या वर्षाच्या बाबतीत लागू असलेले, मुंबई मुद्रांक (संपत्तीचे वास्तविक बाजारमूल्य ठरवणे) नियम, १९९५ याच्या तरतुदींअन्वये किंवा यासंबंधात त्यावेळी अंमलात असलेल्या अन्य कोणत्याही नियमांन्वये प्रसिद्ध करण्यात आलेले वार्षिक दर विवरणपत्र, असा आहे.]

(५) भूमिधारकाविरुद्ध आपला हक्क बजावण्यासाठी इतर कोणत्याही रीतीने किंवा त्या त्या वेळी अंमलात असलेल्या इतर कोणत्याही विधी अन्वये कारवाई करण्यासंबंधात असे कोणतेही भार धारण करणाऱ्या इस्माचे जे कोणतेही हक्क असतील, त्यास या कलमातील कोणत्याही उपबंधामुळे बाध येणार नाही.”]

९८-ड. (१) कोणतीही जमीन कलम ९८-क अन्वये विल्हेवाट लावली जाण्यास पात्र झालेली असेल आणि अशा रीतीने विल्हेवाट लावण्यास वेळ लागण्याचा संभव आहे आणि जमीन पडीत राहू नये म्हणून अशी उपाययोजना करणे आवश्यक आहे असे तहसीलदारास वाटत असेल त्याबाबतीत, त्यास, ज्या शेतकऱ्याकडे तो जातीने कसीत असलेली जमीन दोन कुटुंबाना धारण करता येईल इतक्या जमिनीहून कमी असेल त्या कोणत्याही शेतकऱ्यास, पुढील अटीस अधीन ठेवून ती जमीन कसण्यासाठी पट्ट्याने देण्याचा अधिकार आहे :—

१ सन २०१६ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २०, कलम ५, अन्वये पोट-कलम (४अ) जादा दाखल करण्यात आले.

(शा.म.मु.)-एच ४०३२-१२ (३,०२०-८-२०१७)

कलम ९८-क अन्वये विल्हेवाट लावली जाण्यास पात्र असलेल्या जमिनी तात्पुरत्या पट्ट्याने देणे.

(१) पट्टा एक वर्ष मुदतीसाठी असेल ;

(२) पट्ट्याने घेणाऱ्या इसमाने, कलम ११ आणि कलम १७, पोट-कलम (३) च्या उपबंधानुसार ठरविलेला खंड दिला पाहिजे ;

(३) पट्ट्याने घेणारा इसम, जमीनमहसूल आणि इतर उप कर देण्यास पात्र असेल ;

(४) पट्ट्याने घेणारा इसम, पट्ट्याची मुदत संपल्यानंतर जमीन सोडून जाण्यात कसूर करील तर, तो तहसीलदाराकडून संक्षिप्त रीतीने चौकशी करून काढून लावला जाण्यास पात्र असेल.

(२) पोट-कलम (१) अन्वये जमीन पट्ट्याने धारण करणारा इसम या अधिनियमाच्या अर्थाप्रमाणे कूळ आहे असे समजता कामा नये.

(३) पोट-कलम (१) अन्वये वसूल झालेली खंडाची रक्कम सरकारजमा होईल.]

क्षेत्राधिकारास
प्रतिबंध.

१९. ^१[(१) ह्या अधिनियमात अन्यथा जी तरतूद केली असेल ती खेरीज करून] ह्या अधिनियमान्वये किंवा तदनुसार तहसीलदाराने किंवा न्यायाधिकरणाने किंवा कलेक्टरने किंवा ^२[कमिशनरने] किंवा सरकारने जे कोणतेही प्रश्न ^३[(त्यांत एखादी व्यक्ती कूळ किंवा संरक्षित कूळ आहे किंवा पूर्वी कोणत्याही वेळी मूळ किंवा संरक्षित मूळ होती किंवा कसे आणि असे कोणतेही कूळ किंवा संरक्षित कूळ जमिनीचा पूर्ण मालक आहे किंवा असला पाहिजे असे मानण्यात आले आहे किंवा कसे या प्रश्नाचा समावेश होतो.)] ठरवावयाचे, निर्णित करावयाचे किंवा विचारात घ्यावयाचे ते ठरविण्याचा, त्यावर निर्णय घेण्याचा किंवा त्याचा विचार करण्याचा कोणत्याही दिवाणी न्यायालयास क्षेत्राधिकार असणार नाही.

(२) तहसीलदार, न्यायधिकरण, कलेक्टर किंवा ^२[कमिशनर] किंवा सरकार यांनी ह्या अधिनियमान्वये दिलेल्या कोणत्याही आदेशावर कोणत्याही दिवाणी किंवा फौजदारी न्यायालयात आक्षेप घेता येणार नाही.

या
अधिनियमान्वये
निर्णय घ्यावयाचे
मुद्दे ज्यांत
अंतर्भूत
असतील असे
दावे.

^४[१९-अ. (१) या अधिनियमान्वये जे कोणतेही मुद्दे, ते ठरविण्यास, त्यावर निर्णय देण्यास किंवा त्यांचा विचार करण्यास सक्षम असलेल्या कोणत्याही प्राधिकाऱ्याने (ज्याचा यात यापुढे 'सक्षम प्राधिकारी' असा उल्लेख केला आहे) ठरवावयाचे, निर्णित करावयाचे किंवा विचारात घ्यावयाचे असतात ते कोणतेही मुद्दे कोणत्याही दिवाणी न्यायालयात दाखल केलेल्या कोणत्याही दाव्यात अंतर्भूत असतील तर, दिवाणी न्यायालयाने असा दावा स्थगित केला पाहिजे व असे मुद्दे निकालात काढण्यासाठी अशा सक्षम प्राधिकाऱ्याकडे लिहून पाठविले पाहिजेत.

(२) दिवाणी न्यायालयाकडून असे लिहून पाठविलेले मुद्दे मिळाल्यानंतर, सक्षम प्राधिकाऱ्याने या अधिनियमाच्या उपबंधानुसार असे मुद्दे विचारात घेतले पाहिजेत आणि त्यावर निर्णय दिला पाहिजे आणि आपला निर्णय दिवाणी न्यायालयास कळविला पाहिजे आणि त्यानंतर अशा न्यायालयाने असा दावा त्यास लागू असलेल्या कार्यरीती नुसार निकालात काढला आहे.

स्पष्टीकरण.—या कलमाच्या कारणासाठी, 'दिवाणी न्यायालय' या संज्ञेत, मामलतदार न्यायालय अधिनियम, १९०६, अन्वये रचना केलेल्या मामलतदार न्यायालयाचा समावेश होतो.]

नियंत्रण.

१००. सरकारास सामान्य महसूल कारभारात तहसीलदार, कलेक्टर व ^५[कमिशनर] याजवर अधिकार असतात व जे नियंत्रण चालविता येते तेच अधिकार ह्या अधिनियमान्वये काम करणाऱ्या तहसीलदारांवर, कलेक्टरांवर व ^५[कमिशनरांवर] असतील व तेच नियंत्रण त्याजवर चालविता येईल.

^१ दिनांक ४ फेब्रुवारी १९५४ चे "असाधारण राजपत्र", क्रमांक २९, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५४ चा अधिनियम क्रमांक ३, या अन्वये ही सुधारणा करण्यात आली.

^२ "महसूल मंडळाने" आणि "महसूल मंडळ" आणि "महसूल मंडळावर" या शब्दांऐवजी हे शब्द, सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, कलम १७ अन्वये दाखल करण्यात आलेत.

^३ सन १९६९ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ४९, याच्या कलम २, अनुसूची अन्वये हा मजकूर नेहमीच दाखल करण्यात आल्याचे समजण्यात येईल.

^४ सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम ४०, अन्वये हे कलम दाखल करण्यात आले.

^५ "महसूल मंडळाने" आणि "महसूल मंडळाने" आणि "महसूल मंडळावर" या शब्दांऐवजी हे शब्द सन १९६० चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक २८, कलम १७ अन्वये दाखल करण्यात आलेत.

^१[१००-अ. सरकारास, ^२[राजपत्रांत] प्रसिद्ध केलेल्या अधिसूचनेद्वारे, ह्या अधिनियमान्वये किंवा महसूल मंडळाकडे अधिकाऱास अर्थीस अधीन ठेवून, ^३[साहय्यक किंवा डेप्युटी कलेक्टरच्या दर्जाहून कमी दर्जा नसलेल्या आपल्या कोणत्याही अधिकाऱ्याकडे] सोपवून देण्याचा अधिकार आहे.] सोपवून देणे.

^{१०१.} ह्या अधिनियमान्वये सद्भावनापूर्वक केलेल्या किंवा जे करण्याचा इरादा आहे अशा निस्तरण. केणत्याही कृत्याबद्दल कोणत्याही इसमाविरूद्ध कोणताही दावा किंवा इतर वैध कारवाई चालणार नाही.

^४[१०२. (१) या कलमात जी तरतूद केली असेल ती खेरीज करून, विभाग ४-अ व ४-ब विभाग ६ मधील कोणताही मजकूर पुढील प्रकारच्या जमिनीस लागू होणार नाही :- अन्वये व्यवस्था हाती घेतलेल्या किंवा प्रति पालक अधिकरण वगैरेच्या जमिनीस अधिनियमाचे काही उपबंध लागू नसणे.

(१) ^५[* * *]

(२) प्रतिपालक अधिकरणाच्या व्यवस्थेखाली घेतलेल्या जमिनी ;

(३) गार्डियन व वार्ड्स अधिनियम, १८९०, अन्वये सरकारी अधिकारी या नात्याने पालक म्हणून नेमलेल्या सरकारी अधिकाऱ्याच्या व्यवस्थेखाली घेतलेल्या जमिनी ; किंवा

(४) दिवाणी, महसुली किंवा फौजदारी न्यायालयांनी स्वतः किंवा कायदेशीर धारकाच्या हक्काचा निर्णय होईपर्यंत त्यांनी नेमलेल्या राजधारकामार्फत तात्पुरत्या व्यवस्थेखाली घेतलेल्या जमिनी ;

आणि या अधिनियमातील कोणत्याही मजकुरामुळे, अशी जमीन ज्या विधिअन्वये व्यवस्थेखाली घेण्यात आली असेल तो विधि धरून कोणत्याही विधि अन्वये येणे असलेल्या रकमेच्या वसुलीसंबंधी प्रतिपालक अधिकरण, असा सरकारी अधिकारी किंवा न्यायालय किंवा राजधारक याकडे निहित असलेले अधिकार व अशा विधीत तरतूद केलेली वसुलीची रीत यास बाध येणार नाही.

(२) परंतु कोणतीही जमीन अशा व्यवस्थेतून मुक्त झाल्याच्या तारखेस अशा जमिनीसंबंधी कोणतीही कुळवहिवाट अस्तित्वात असेल ^६[आणि भूमिधारकाने कलम ४४ अन्वये कुळवहिवाट रद्द करण्याचा हक्क बजावण्यापूर्वी अशी व्यवस्था हाती घेण्यात आली असेल] तर अशा तारखेपासून एक वर्षाच्या आत तीन महिन्यांची नोटीस देऊन भूमिधारकास कलम ४४ अन्वये अशी कुळवहिवाट रद्द करण्याचा हक्क असेल ; आणि कुळाला ज्या मुदतीत भूमिधारकाला वर सांगितल्याप्रमाणे कुळवहिवाट रद्द करण्याचा हक्क होता ती मुदत संपल्यापासून एक वर्षाच्या आत कलम ३८ अन्वये जमीन खरेदी करण्याचा हक्क असेल.

^७[* * * *]

^१ दिनांक ३० जून १९५१ चे “असाधारण राजपत्र”, क्रमांक ३२, यांत प्रसिद्ध केलेला सन १९५१ चा अधिनियम क्रमांक २३, या अन्वये हे कलम दाखल करण्यात आले.

^२ “जरिदा” या शब्दाऐवजी हा शब्द, मुंबई (हैद्राबाद प्रदेश) विधि अनुकूलन (राज्य व समवर्ती विषय) आदेश, १९५६, यान्वये दाखल करण्यात आला.

^३ “महसूल मंडळाकडे” या शब्दाऐवजी हा मजकूर सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, याच्या कलम ४१ अन्वये दाखल करण्यात आला.

^४ मूळ कलम १०२ या ऐवजी कलमे १०२, १०२-अ व १०२-ब ही सन १९५८ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम ४२ अन्वये दाखल करण्यात आली.

^५ सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम १३(१) अन्वये कंडिका (१) वगळण्यात आली.

^६ सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम १३ (२) (एक) अन्वये हा मजकूर दाखल करण्यात आला.

^७ “जर त्याने कलम ५३-फ अन्वये खरेदीचा हक्क आधीच बजावला नसेल तर” हा मजकूर वरील अधिनियमांचे कलम १३(२) (दोन) अन्वये वगळण्यात आला.

विवक्षित
जमिनी या
अधिनियमाच्या
कक्षेतून वगळणे
आणि माफी
संबंधीच्या
अटी, इत्यादी.

१०२-अ. या अधिनियमाच्या उपरोक्त उपबंधांतील कोणताही मजकूर पुढील जमिनीस लागू होणार नाही :—

(अ) सरकार, स्थानिक प्राधिकारी, सहकारी संस्था किंवा राज्यात विधिअन्वये स्थापन करण्यात आलेले विद्यापीठ याने पट्ट्याने दिलेल्या, किंवा धारण केलेल्या जमिनी ;

(ब) राज्य सरकारच्या मते, जो कोणताही औद्योगिक, किंवा व्यापारविषयक उपक्रम, औद्योगिक व व्यापारविषयक कामे खरोखर चालवीत असेल आणि ज्यास राज्य सरकारने मान्यता दिलेली असेल असा (सहकारी संस्था सोडून) कोणताही औद्योगिक किंवा व्यापारविषयक उपक्रम यास पट्ट्याने दिलेल्या किंवा त्याने धारण केलेल्या जमिनी ;

(क) चाकरी इनाम जमिनी ;

(ड) राज्य सरकारने याबाबतीत मान्यता दिलेल्या भूदान समितीला हस्तांतरण करून दिलेल्या किंवा तिने हस्तांतरित केलेल्या जमिनी ;

(इ) शैक्षणिक कारण, रुग्णालय, पांजरपोळ किंवा गोशाळा यासाठी असलेल्या विश्वस्तव्यवस्थेची मालमत्ता असलेल्या जमिनी ; परंतु अशा जमिनीपासून मिळणाऱ्या संबंध प्राप्तीचा अशा विश्वस्तव्यवस्थेच्या कारणांसाठी विनियोग करण्यात आला पाहिजे ;

(फ) सरकार राजपत्रातील अधिसूचनेद्वारे वेळोवेळी अकृषिक किंवा औद्योगिक विकासासाठी राखून ठेवलेले म्हणून निर्दिष्ट करील असे कोणतेही क्षेत्र.

स्पष्टीकरण.— कंडिका (इ) च्या कारणांकरिता, उक्त कंडिकेत उल्लेख केलेल्या शर्ती विश्वस्तव्यवस्थेने पूर्ण केलेल्या आहेत अशा अर्थाचे कलेक्टरने चौकशी केल्यानंतर दिलेले प्रमाणपत्र, त्याबाबतीत निर्णायक पुरावा असेल.

माफी काढून
घेण्याचा
सरकारचा
अधिकार.

१०२-ब. (१) कलम १०२-अ यांत काहीही असले तरीही, जर राज्य सरकारची अशी खात्री होईल की,—

(१) भूदान समितीने हस्तांतरित केलेल्या जमिनी हस्तांतरिती जातीने कसीत नाही किंवा हस्तांतरितीने दुसऱ्याच्या नावे करून दिल्या आहेत ;

(२) कलम १०२-अ, कंडिका (इ) मध्ये उल्लेख केलेल्या जमिनीच्या बाबतीत, विश्वस्तव्यवस्था मालमत्तेची काळजी घेण्यास असमर्थ आहे किंवा विश्वस्तांनी मालमत्तेची गैरव्यवस्था लावली आहे किंवा विश्वस्तव्यवस्था आणि कुळे यात मतभेद आहेत ; आणि

(३) कलम १०२-अ, कंडिका (फ) मध्ये उल्लेख केलेल्या क्षेत्राच्या बाबतीत अकृषिक किंवा औद्योगिक विकासाचा संभव कमी आहे किंवा अशा क्षेत्रातील कोणत्याही जमिनीतून कुळास काढून लावल्यानंतर, जमीन अकृषिक किंवा औद्योगिक कारणासाठी उपयोगात आणलेली नाही.

अशा बाबतीत, राज्य सरकारला, विहित केलेल्या रीतीने प्रसिद्ध केलेल्या आदेशाद्वारे आदेशात निर्दिष्ट करण्यात येईल अशा तारखेपासून, यथास्थिती अशी जमीन किंवा असे क्षेत्र, उपरोक्त कलमांपैकी कोणत्याही कलमान्वये या अधिनियमाच्या उपबंधांपैकी ज्या सर्व किंवा कोणत्याही उपबंधांच्या कक्षेतून वगळण्यात आले होते त्या सर्व किंवा कोणत्याही उपबंधांच्या कक्षेतून वगळले जाण्याचे बंद होईल आणि कलम १०२-अ च्या स्पष्टीकरणान्वये दिलेले कोणतेही प्रमाणपत्र रद्द होईल असा निदेश देण्याचा अधिकार आहे.

(२) अशी कोणतीही जमीन किंवा क्षेत्र अशा रीतीने वगळले जाण्याचे बंद झाले असेल तर, अशा कोणत्याही जमिनीच्या संबंधात अशा तारखेस अस्तित्वात असलेल्या कुळवहिवाटीच्या बाबतीत, भूमिधारकास अशा तारखेपासून एक वर्षांच्या आत कुळास तीन महिन्यांची नोटीस देऊन अशी कुळवहिवाट कलम ४४ अन्वये रद्द करण्याचा अधिकार आहे आणि कुळाला, भूमिधारकास कलम ४४ अन्वये ज्या मुदतीत कुळवहिवाट रद्द करण्याचा हक्क असेल ती मुदत संपल्यापासून एक वर्षांच्या आत कलम ३८ अन्वये जमीन खरेदी करण्याचा हक्क असेल.]

१[१०२-क. (१) विभाग ६ चे आणि कलमे ९५-ब, ९६-अ, ९७, ९८, ९९, १००, १००-अ आणि १०१ चे उपबंध खेरीजकरून, या अधिनियमाचे मागील उपबंध—

व्यवस्थेखाली घेतलेल्या जमिनीस अधिनियमाचे विवक्षित उपबंध लागू नसणे.

(१) ज्या जमिनीची व्यवस्था कलम ५१ अन्वये हाती घेण्यात आली आहे अशा जमिनीस, आणि

(२) ज्या जमिनीची व्यवस्था कलम ५३-क किंवा ५३-ह अन्वये हाती घेण्यात आली आहे अशा अधिक जमिनीस,

—अशी व्यवस्था चालू असेपर्यंत लागू होणार नाहीत.

(२) अशा कोणत्याही जमिनीची किंवा अधिक जमिनीची व्यवस्था संपविण्यात आल्यावर, ह्या अधिनियमाचे मागील उपबंध, पुढील फेरफारांस अधीन राहून, अशा जमिनीस लागू होतील :—

(अ) व्यवस्था संपविण्यात आल्याच्या तारखेस, पोट-कलम (१), कंडिका (१) मध्ये उल्लेख केलेली कोणतीही जमीन व्यवस्थेखाली घेण्याच्या निकटपूर्वी भूमिधारकांकडून ती धारण करणाऱ्या कुळाच्या कब्जात असेल किंवा असे कूळ मरण पावले असेल त्याबाबतीत त्याच्या उत्तर स्वत्वाधिकार्याच्या कब्जात असेल आणि भूमिधारकाने कलम ४४ अन्वये कुळवहिवाट रद्द करण्याचा हक्क बजावण्यापूर्वी अशी व्यवस्था हाती घेण्यात आली असेल तर, भूमिधारकास अशा तारखेपासून एक वर्षांच्या आत तीन महिन्यांची नोटीस देवून कलम ४४ अन्वये कुळवहिवाट रद्द करण्याचा हक्क असेल आणि कुळास, ज्या मुदतीत वर सांगितल्याप्रमाणे कुळवहिवाट रद्द करण्याचा भूमिधारकास हक्क होता ती मुदत संपल्यापासून एक वर्षांच्या आत, कलम ३८ अन्वये ती जमीन खरेदी करण्याचा हक्क असेल ;

(ब) पोट-कलम (१), कंडिका (१) मध्ये उल्लेख केलेली कोणतीही जमिनीची किंवा पोट-कलम (१), कंडिका (२) मध्ये उल्लेख केलेली कोणतीही अधिक जमिनीची व्यवस्था संपविण्यात आल्याच्या तारखेस, अशी जमिन किंवा यथस्थिति, अधिक जमीन व्यवस्थापकाने दिलेल्या पट्टेदाराच्या ताब्यांत असेल तर, आणि अशा पट्टेदाराने कलम ५३-फ अन्वये (जमीन) खरेदी करण्याचा हक्क आधीच बजावला नसेल तर, पट्ट्याची मुदत संपल्यावर, ज्या इसमास, कलम ५३ अन्वये जमिनीचा किंवा अधिक जमिनीचा कजबा देण्यांत आला त्या इसमास, उक्त पट्टेदाराने मुदत संपल्यापासून तीन महिने मुदतीच्या आत ती जमीन खरेदी करण्याची तयारी दर्शविली नसल्यास, अशा जमिनीचा कजबा घेण्याचा हक्क असेल. कलम ३८ मध्ये तरतूद केलेल्या रीतीने अशी तयारी दर्शविण्यांत आली पाहिजे व त्यानंतर उक्त पट्टेदार हा कलम ३८ अन्वये अर्ज करणारे कूळ आहे असे समजून त्या कलमाचे उपबंध आवश्यक त्या फेरफारांसह अशा खरेदीस लागू होतील :

१ सन १९५९ चा मुंबई अधिनियम क्रमांक ३२, कलम १४ अन्वये हे कलम जादा दाखल करण्यात आले.

परंतु, अशा खरेदीद्वारे, भूमिधारकाचा हितसंबंध, तसेच भूमिधारकाकडून धारण दिलेल्या पट्टेदाराने कलम भूमिधारकाकडून धारण करणाऱ्या, कोणतेही असल्यास, कुळाचा हितसंबंध पट्टेदाराने संपादन केला असेल त्या बाबतीत, कलम ३८ अन्वये भूमिधारकास द्यावयाची रक्कम न्यायाधिकरणाने भूमिधारक व कूळ यांच्यात विभागून देऊन त्याप्रमाणे दिली पाहिजे.

विवक्षित पट्ट्याच्या बाबतीत अधिनियमाणे उपबंध लागू नसणे. ^१[१०२-कक. या अधिनियमात काहीही अंतर्भूत असेल तरी, जी अनुसूचित जमातीची नसेल अशा व्यक्तीस, महाराष्ट्र जमीन महसूल अधिनियम आणि कुळवहिवाट विधी (सुधारणा) अधिनियम, १९७४ याच्या प्रारंभानंतर, महाराष्ट्र जमीन महसूल अधिनियम, १९६६ याचे कलम ३६ किंवा कलम ३६-अ याच्या उपबंधान्वये जिल्हाधिकाऱ्याच्या पूर्वमंजूरीने यथोचितरित्या तिला पट्ट्याने दिलेली जमीन या अधिनियमान्वये खरेदी करण्याचा अधिकार असणार नाही. १९७४ चा महा. ३५. १९६६ चा महा. ४१.

रद्द करणे व बचाव. ^१०३. ^१[(१)] शेतजमिनीचे अन्य संक्रामण करण्यास प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियम (१३४९ फसलीचा अधिनियम क्रमांक ३) व हैदराबाद असामी शिकमी अधिनियम (१३५४ फसलीचा अधिनियम क्रमांक १) हे याद्वारे रद्द करण्यात येत आहेत :

परंतु, रद्द केलेल्या अधिनियमापैकी कोणत्याही अधिनियमान्वये केलेली कोणतीही नेमणूक, केलेला नियम किंवा दिलेला कोणताही आदेश किंवा काढलेली कोणतीही अधिसूचना किंवा जाहीरनामा किंवा दिलेला, ठरविलेला, संपादन केलेला कोणताही पट्टा किंवा हक्क किंवा पत्करलेली जबाबदारी व केलेली कोणतीही इतर गोष्ट ही या अधिनियमाच्या उपबंधांशी विसंगत नसेल तेथवर, ती या अधिनियमान्वये अनुक्रमे केलेली नेमणूक, केलेला नियम किंवा दिलेला आदेश किंवा काढलेली अधिसूचना किंवा जाहीरनामा किंवा दिलेला, ठरविलेला, संपादन केलेला कोणताही पट्टा किंवा हक्क किंवा पत्करलेली जबाबदारी आहे किंवा केलेली गोष्ट आहे असे समजले पाहिजे, आणि त्याअन्वये निष्प्रभावित करण्यात येईपर्यंत ती अंमलात असण्याचे चालू राहिल :

तसेच, उक्त अधिनियम रद्द केल्यामुळे—

(अ) याद्वारे रद्द केलेल्या अधिनियमांच्या पूर्वीच्या अंमलास किंवा त्याअन्वये केलेल्या किंवा करू दिलेल्या कोणत्याही गोष्टीस ;

(ब) अशा रीतीने रद्द केलेल्या अधिनियमान्वये संपादन केलेला, प्राप्त झालेला किंवा पत्करलेला कोणताही हक्क, विशेष अधिकार, बंधन किंवा जबाबदारी यांस ;

(क) अशा रीतीने रद्द केलेल्या अधिनियमाविरुद्ध केलेल्या कोणत्याही अपराधाच्या संबंधात, झालेला कोणताही दंड, जप्ती किंवा शिक्षा यांस ;

(ड) उपरिनिर्दिष्ट असा कोणताही हक्क, विशेष अधिकार, बंधन, जबाबदारी, दंड, जप्ती किंवा शिक्षा यांच्या संबंधातील कोणत्याही चौकशीस, वैध कारवाई किंवा उपाययोजनेस,

^१ सन १९७४ चा महाराष्ट्र अधिनियम क्रमांक ३५, याच्या कलम ९, अन्वये हे कलम दाखल करण्यात आले.

^२ दिनांक ३१ मार्च १९५१ चे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक १८ यात प्रसिध्द केलेला. सन १९५१ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक १३ याच्या कलम ७ अन्वये ही सुधारणा केली.

बाध येणार नाही आणि जणू उक्त अधिनियम रद्द करण्यांत आले असे समजून अशी कोणतीही चौकशी, वैध कारवाई किंवा उपाययोजना दाखल करता, चालविता किंवा अंमलांत आणता येईल, किंवा असा कोणताही दंड, जप्ती किंवा शिक्षा करता येईल.

१[(२) पोट-कलम (१) च्या दुसऱ्या परंतुकात काहीही असले तरी, शेतजमिनीचे अन्य संक्रामण करण्यात प्रतिबंध करण्याबाबत अधिनियमाचे (१३४९ फसलीचा अधिनियम क्रमांक ३) कलम १०, पोट-कलम (२) कंडिका (क) ही उक्त परंतुकाच्या कारणाकरितो, जणू काही उक्त कंडिकेऐवजी पुढील कंडिका दाखल करण्यांत आली होती असे समजून परिणामक्षम असेल :-

“(क) साध्या गहाणाच्या बाबतीत, गहाण घेणारास गहाण देणाऱ्याकडून मिळालेली रक्कम किंवा फलोपभोग गहाणाच्या बाबतीत गहाण घेणारास गहाण देणाराने दिलेल्या रकमा आणि गहाण घेणाराने जमिनीच्या कब्जापासून मिळविलेल्या फायद्यांची किंमत जर येणे रकमेपेक्षा कमी असेल तर, कलेक्टरने, गहाण देणाराने येणे असलेली रक्कम रोख दिल्यावर, लेखी आदेशाद्वारे गहाण रद्द केले पाहिजे व जर जमीन गहाण घेणाराच्या कब्जांत असेल तर त्याने तिचा कब्जा गहाण देणाराला दिला पाहिजे. जर गहाण देणारा येणे असलेली रक्कम देण्यास चुकेल तर कलेक्टरने, त्यास वाजवी वाटेल परंतु जी दहा वर्षांहून अधिक नसेल अशा मुदतीपर्यंत, येणे असलेल्या रकमेसाठी, ती जमीन, जर ती पूर्वीच गहाण घेणाराच्या कब्जात असेल तर, त्याच्या कब्जात असण्याचे चालू राहिल असा आदेश दिला पाहिजे. अशा मुदत संपल्यानंतर त्याने, त्या जमिनीचा कब्जा, गहाण देणारास परत दिला पाहिजे”.]

१०४. हा अधिनियम व तदन्वये केलेला कोणताही नियम, दिलेला कोणताही आदेश किंवा काढलेली कोणतीही अधिसूचना ही, भारताच्या संविधानाच्या सप्तम अनुसूचीतील दुसऱ्या यादीत दिलेल्या गोष्टींच्या संबंधात इतर कोणत्याही अधिनियमांत किंवा अशा कोणत्याही इतर अधिनियमाच्या आधारे अंमलात असलेल्या कोणत्याही लेखांत त्या संबंधी कोणताही विसंगत मजकूर असला तरी, परिणामक्षम असेल.

अधिनियमाचा
इतर
अधिनियमांवर
प्रभाव असणे.

^१ दिनांक ३१ मार्च १९५१ चे “असाधारण राजपत्र” क्रमांक १८, यात प्रसिद्ध केलेला सन १९५१ चा हैदराबाद अधिनियम क्रमांक १३, या अन्वये ही सुधारणा करण्यात आली.